

840.09

R. Klaustiņš.

„MĒRNIĒKU LAIKI“

KĀ SADZĪVES ROMĀNS.

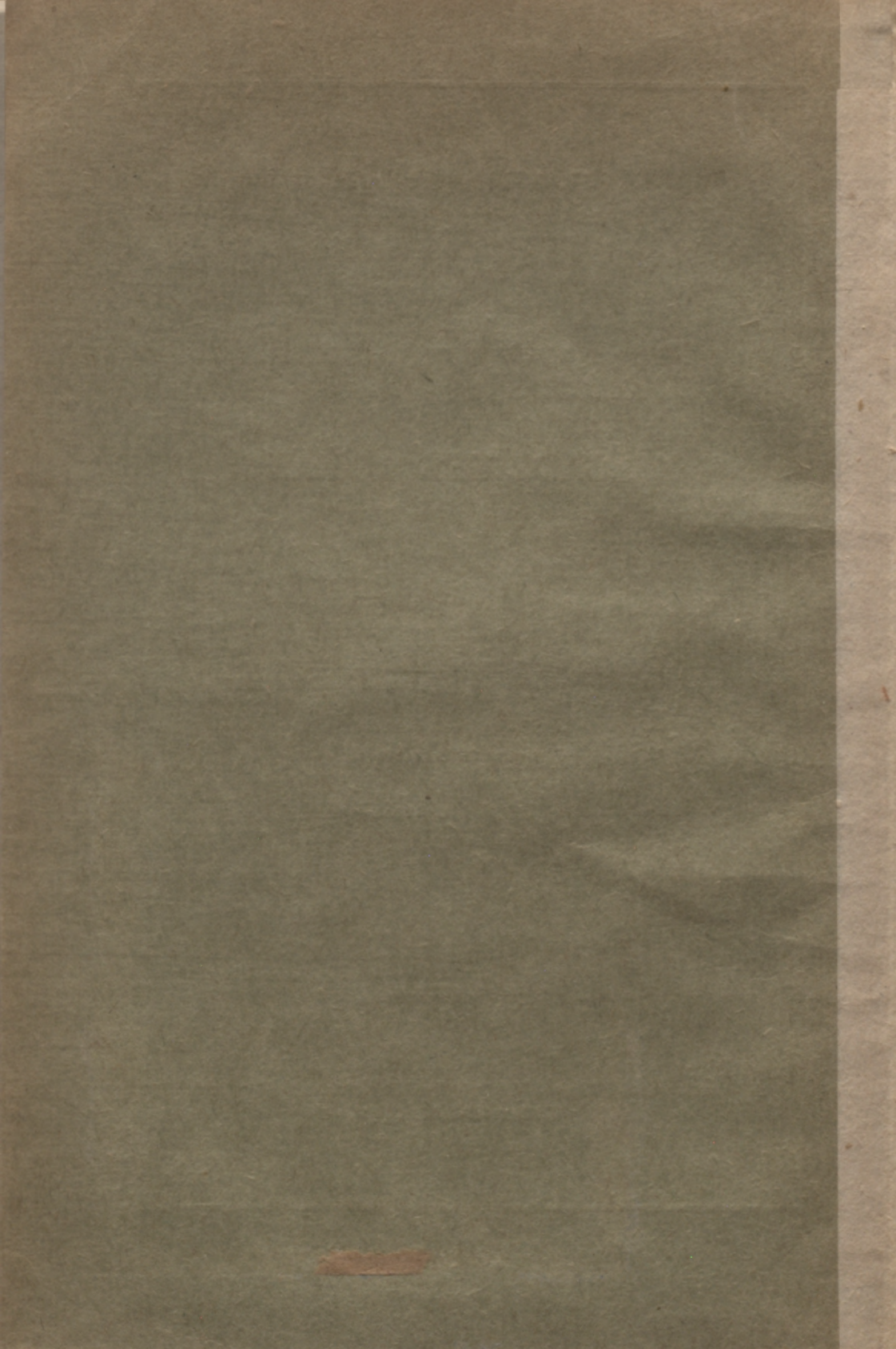
Estetisks un kulturvēsturisks apcerējums.

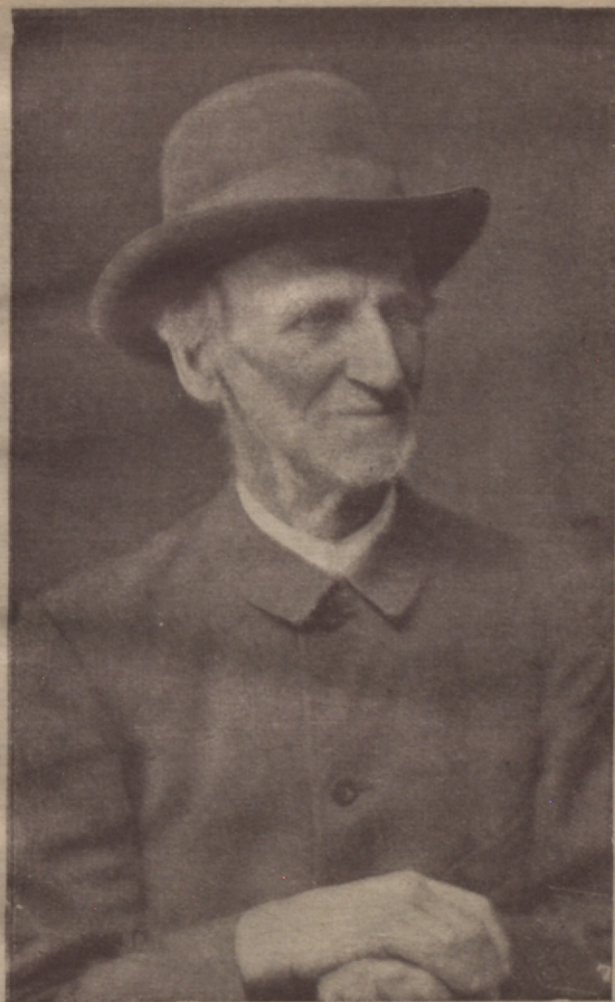
Otrs pārstrādāts izdevums.

Rīgā, 1926. g.

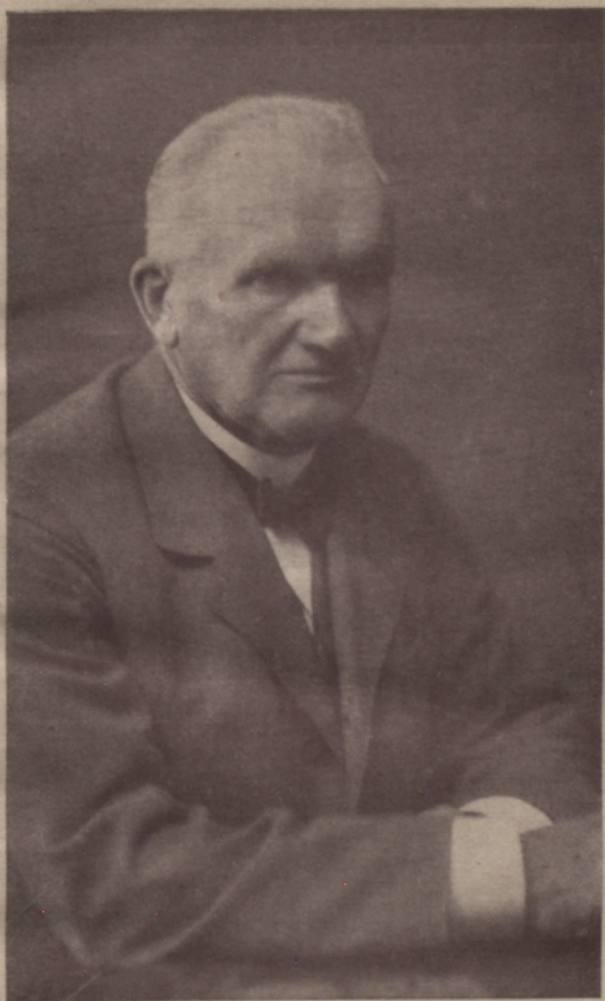
Izdevusi Rīgas Latviešu Biedrības Derīgu
Grāmatu Nodaļa.

Kaudzītes Reinis

Kaudzītes Matīss

R. KLAUSTIŅŠ.

„Mērnieku laiki“ kā sadzīves romāns.

Estetisks un kulturvēsturisks apcerējums.

Otrs pārstrādāts izdevums.

Rīgā, 1926. g.

Izdevusi Rīgas Latviešu Biedrības Derīgu Grāmatu
Nodaļa.

✓
ПРОВЕРЕНО
1949 г.

a Latv. PSR Valsts Bibliotēka
Inv. 51-7.788

60

56

iespiests II. Rīgas Arodu Skolas tipografijā, Strūgu ielā № 4.

I. Kā „Mērnieku laiki“ sacerēti.

Pirmais nodoms dīglis. Katrs liels un monumentāls darbs izaug, kā milzīgais koks pazīstamā līdzībā, no sīņepju graudiņa. „Mērnieku laiki“ izveidojušies no niecīgiem un maziem pasākumiem, no dažiem novērojumiem un notikumiem Piebalgā. Pašos noslēpumainos „Mērnieku laiku“ pamatos likti raksturu novērojumi un vērtējumi, cilvēks, tips, sadzīve. Romantiskā dabas apdzejošana, jūsmošana, mīlestības dēkas, varoņu dvēseles sīkā, modernam laikam tikamā psiholoģiskā analīze, pārsmalcinātā forma, pretenciozā un tukšā publicistika, — viss tas paliek tāli nost no „Mērnieku laiku“ koncepcijas. Nelūkojot kompozīcijas raibumu, cīņu un pretstatu straujumu, „Mērnieku laiki“ vienkārši, rāmi, pilni pārcilvēciska miera, ko sniedz vienīgi sirds un prāta līdzsvars. Šķiet, ka „Mērnieku laiki“ lielā tiesas dienā rakstīti. Autori tiesā laiku, sadzīvi, vēsturi.

Sākumā Kaudzišu nodomi bij mazi. Viņi gribēja sacerēt stāstu par vistuvākiem notikumiem, ko pašu acīm mērnieku laikos skatījuši. Vienu otru notikumu autori bij skicējuši un pat iespieduši, piem. pazīstamās Ķenča lūgšanas pirmo mēģinājumu. Visus novērojumus un vērtējumus nācās tēlos ietvert un organiskā stāsta vienībā sakaldināt. Mēģinājums aizņēma daudz gadu pūlīņus, vērsās lielumā un plašumā. Necerēdami un negaidīdami viņi bij sarakstījuši lielu darbu.

„Mērnieku laiku“ tipu galerija. Pirmā uzmetuma sākumā, Matīsa roku rakstītā, lasām šādu virsrakstu: „Mērnieku laikos“. Pie un iezīmējumi. Personas un viņu raksturi:

1) Moritz Feldhauzens — mērnies, diezgan launs, bet ne-apslēpts, spējs dabā, nelīdzcietīgs, īsts egoists. Augumā slāiks, veikls, veikālniecisks, ar melnu bārdu un ugunīgām acīm, kādu 40 g. v.

2) Bētulis Rogains — Svītnieku mājas saimnieks, paštaisns, citu tiesātājs, egoists, neuzticams dzīvē, bet lepns uz saviem žēlastības nopelniem un lietiš ar ticību — kambarnieks — ap 55 g. v.

3) Madā — viņa sieva, garīgos centienos vīram līdzīga, nikna un mazprātīga, plāpīga.

4) Anužiņa-pirtnica — lēna, klusa, līdzcietīga, nevienam par riebumu, ļoti skaists dievbijības un pieticības raksturs.

5) Augusta Margarethe v. Staufenmuth, saukta Grieta, īsti tomēr Madas un Bētuļa meita, ļoti labsirdīga un tikla, bērnišķīga, tomēr negrozāma un itin prātīga — melniem, kupliem matiem, brūnām, lielām acīm — ap 23 g.

6) **Tenis Gaitiņš**, saimnieks, ienācis no Jūrmalas puses Grebzdēnu draudzē (Liel. Grebbest) Irbēnu mājās — drusku pašgudrs un stīvprātīgs, arvien sevišķi no citiem, bet tomēr nevis otra iekārotājs, pamazs vīriņš — sīknējs — 60 g.

7) **Ilze** — viņa sieva, pacietīga, pašāvīga uz Dievu — mīlējama māmuliņa — visu piedod — labi vecīga, vecāka par vīru.

8) **Kaspars**, viņu dēls, lēnīgs, saprātīgs, arī paspītīgs un pie sava prāta pastāvīgs, neizprotams, arī taisns acis sacītājs, ap 28 g. — runas vīrs, vidējā augumā, melnu bārdu.

9) **Anžs Prātnieks** — Prāta Anžs, rakstās — Anton Frātniek — Staņķu mājas saimnieks — runas vīrs, plāptīgs, lieļīgs, plānprātīgs.

10) **Pāvuls Zvejnieks**, pārrakstījis par Paul Fišer — Vējēnu mājas saimnieks — švindlers, vieglprātīgs — smagi iet — lielas kājas, mute, tirgo drusku ar līnēm.

11) **Petaku Krustiņš**, paklīdis skolotājs, tautietis, rakstn., runātājs, iet pa bērēm u. t. t. runā saiešanās.

12) **Philips Vackners** — ārzemnieks, muižas dišlers, dūšīgs, aizstāvīgs — veiklinieks — ap 34 g.

13) **Pēteris Kruzums** — izdienējis zaldāts, iekaitināts ļoti atreibīgs — 35. g.

14) **Maja Gaitiņš** (izdzēsta iepriekš ierakstītā „Anna“), Grietas un Kaspara meita — 9. g. v. — skaists bērns.

Kādā kārtā „Mērnīku laiku“ personažs papildināts?

Iesākot stāsta galīgo uzmetumu, autoriem galvenāko personu raksturojums un darbība bijusi nosprausta; vēlāk ielikti dažādi pārveidojumi, kombinējumi, labojumi un grupējumi. Galīgā veidā pirmām četrpadsmit personām nāk klāt vēl astoņas: 1) internacionālais zagļu vadonis Grabovskis, 2) skroderis Drekbergis, 3) mērnīks Raņķis; pastiprināts komiskais elements: 4) Ķencis un 5) viņa pušelnīks, stiprinieks Pāvuls; muižas „dišlera“ Vacknera vietā likts 6) briesmīgais Šrekhubers, 7) kukuļotāju palīgu palīgs Bisars, 8) nelaimīgā Prātnieka māte.

„Mērnīku laiki“ aptver visu sabiedrību, aizņem daudz skatu publiskās vietās, sapulcēs, kur bezpersonīgi notēlota kolektīvā masa. Tie būtu „Mērnīku laiku“ statisti. Lai minam tik šādus kolektīva pārstāvjus, kam stāstījuma gaitā bezpersonīgs raksturs: 1) runas vīri, valsts mājā, 2) tirdznieki un uzpircēji krogū pēc lielā Miķeļu tirgus, 3) bērīnieki vairākkārtīgi Ilzes un Lienas bērēs, 4) saiešanu vecīši un sacītāji, 5) jaunākie mērnīki, 6) biedrības darbinieki un Pietuka Krustiņa koristi, 7) kukuļotāji

un nabadzīgie saimnieki krogos, muižā pie mērnieka durvīm, 8) tiesas un valsts valdības vīri dažādos gadījumos, 9) viltus mērnieki un zagļu bandas dalībnieki savās gaitās daudz stāstījuma dēkainās vietās; 10) beidzot, protams, arī baznīcēni.

Personīgais un bezpersonīgais elementi nostādīti zināmā pretstatā: cik spilgti zīmēti atsevišķi tipi, tos reizēm, kā Švauksu, gandrīz šaržējot un pārspīlējot, vai idealizējot, kā Lienu, — tik vienkāršs, vispārējs kopīgs atstāts ļaužu, sapulces dalībnieku tēlojums un raksturojums. Vēstījuma risinājumā cieti norobežotais galveno personu skaits, masai klāt nākot, pieaug nenoteicamos apmēros kā fons, kā dabīgs un zīmīgs apvārsnis. Šai noskaņotā, ar nodomu kolorētā masā tik brīžiem iedegas jautri un gaiši momenti atsevišķos vārdos un situācijās, piem., vietnieku sapulcē runas vīrs ar lielo apkakli, vai Gaŗā Petera un Eddes tēva saruna krogū un Lienas bērēs. „Mērnieku laiku“ individuālā un kolektīvā elementa saskaņojums ir īpatnējs, labi apsvērts, tāpēc ka pilnīgi izteic sava laika personas un sabiedrības īsto seju.

* * *

Pirmatnējais satura sadalījums. Projektējamais stāsts sadalīts divdesmit vienā nodaļā un šādā kārtā:

I. nod.: Vecenīte un meitiņa uz skolu.

II. nod.: Gaitiņi iet Jurgos uz Grebzdzeniešiem (vēlāk labots „Plānieniešiem“), kur kustība uz silto zemi... Satiek Anužiņu ar bērnu Margaretu (vēlāk labots Lienu). Noslēpumi. Oļiniete.

III. nod.: Svitniekiem (vēlāk Oliņi) nodeg dzīvojamā māja. Sadeg maza meitiņa — Anužiņa aukle, savu izglābj, otru — nē Anužiņa atdod savu bērnu Svitniekiem, kas to tur par savu, nemana. Rogaiņu (vēlāk Oliņu) raksturs.

IV. nod.: Daži gadi pagājuši. Kaspars un Grieta (vēl. Liena) pieauguši; raksturi. Grieta, Svitnieku audzēkne, slepeni mīl Kasparu.

Bērnu svētki: Fišers (vēlāk Fuks — Švauksts), Frātnieks, Pietuks.

V. nod.: Bērnu svētki. Fišers, Frātnieks, Pietuks. Gailestība pret Kasparu. Bērnu svētku raksturs. To triju neuzticība savā starpā.

VI. nod.: Grebzdzenieši (vēl. Plānieši) ar Zirneniešiem (vēl. Čangalieši) viena kunga ļaudis — mērnieku laiki — ļaužu raksturs. Grebzdzenieši un Zirnenieši krogū pēc tirgus. Frātnieks, Fišers, Rogains — runā par mērnieku laikiem — citu pircēju raksturs. Notikums ar Lauņu tēvu — Gailestība pašiem.

VII. nod.: Pavasaris — mērnieki, kādi 3 pie Rogaiņa — dzīvo zaļi — Fišers, Frātnieks, Pietuks. Visi danco — Rogaini piespiež.

VIII. nod.: Feldhauzens — 25 rbl. — ieliek Gaitiņu ciemā — sasauc tiesu — Gaitiņu izpesti — strādnieku tiesa — kuņš tiek izpestīts.

IX. nod.: Gaitiņos — māte vāja — Grieta nāk kopt — Anužiņa — Kaspars nezinājis, ka tēvs devis mērn. naudu — māte mirst — atnāk Svītiece arī.

X. nod.: Robežu dališana — Gaitiņiem atņem māju — kā tika dalīts — dažs skats par naudas došanu.

XI. nod.: Rogaiņos tiek par Kasparu neganti lādēts, kuram Grieta izrāda pieķerību — šie trīs ļoti palīdz — grib Grietu nogriezt.

XII. nod.: Runas vīru sēdējums — sataisās uz lielo „balli” — vēlāk Frātnieks ar Pietuku gudro par balles programmu u. t. t.

XIII. nod.: Kaspars un Grieta salaulājas, svešumā — sarunās izrādas, ka slepeni aizgājuši — Kaspars izņēmis no mācītāja papirus.

XIV. nod.: Vackners — Kruzums, kuŗa brālis tiesāts caur mērnieku, sataisās uz atriebšanos.

XV. nod.: Kādu mēn. (vēlāk) Grieta atnāk Svītniekos un rādās audžu vecākiem kā salaulāta — Kaspars — arī atnācis atpakaļ — bet pazudis — meklēšana velta — Grietas izmisēšana, kuŗa tiek pavairota no citiem.

XVI. nod.: Lielās viesības — ruļļi izzagti — otrā dienā meklē.

XVII. nod.: Grieta izdzīta no Svītniekiem — nometas pie Anužiņas. Grietai dzimst meitiņa. Viņa kā izmisusi iet uz Zirneniešu baznīcu — dzird lāstus — jūk prātā — vecenites rokās bērns — pate valsts mājā apcietināta — ieradums bradāt pa ūdeni; kad izbēg, atrod Grietu nosliktušu. . .

XVIII. nod.: Kādā rītā atrod Grietu ezerā nosliktušu — izvilksana, nolikšana, nēsāšana. Anužiņa dzīvo klāt; viņas runa.

XVIII. nod.: Grietas apglabāšana, nelauj rakt rindā, bet kapsētas stūrī. Grieta tiek no audžu vecākiem. . .

XIX. nod.: Grietas bēres. . .

XX. nod.: Kapsētā ruļļu atrašana — mērnieks ietrenc zaķi pagrabā — atrod ruļļus, aiznes tos — aizmirst ragu pagrabā — uzgājis liķi vecā zārkā — drēbju stūris laukā — mājā domā, ka būs slikti — jāļ vakarā atpakaļ, bet pagrabā esošam uznāk Vackners un Kruzums; pēdējais nedrīkst iet iekšā — dzird flintes gaili uzvelkam — grib vaktēt līdz rītam — mērnieks dodas pazīstams, izskaidrojas — salabst — cietis klusu, izliek tā šķirstu, ka var redzēt.

viētu citiem nopietnākiem, isti sabiedriskiem motīviem.

Uzmetuma XII. nodaļa, runas vīru „sēdējums,” novietota vēlāk VI. nodaļā, kamēr otra daļa, kā Prātnieks un Pietūks izgudro „balles” programmu, pārlikta gālīgā redakcijā II. daļas II. nodaļā, lai noturētu vēstījuma pavedienu dabīgā risinājumā.

Uzmetuma XIII. nodaļa, Kaspara un Lienas laulības svešumā, likta par robežu akmeņi visā vēstījuma gaitā: Gaitiņiem aizējot no Slātavas, varoņu likteņi no vārdu cīņas pāriet darbos, notikumu sastrēdzinājums sasniedz kopā ar mērnieku laiku sadzīvi zināmu kāpinājumu. Mīlētājiem saprecoties un Kasparam aizejot, noveles pavediens pārtrūkst, sākas tīri negēlīga sabiedriskā Lienas vajāšana.

Uzmetuma XIV. un XVI. nodaļu saturs pieminēts tikai pāris vārdos, cik nogiedams, maz pārdomāts un izstrādāts, tāpēc ka satur tīri sabiedriskus motīvus: Vacknera — Kruzuma — Šrekhubera atriebības plānus un slavenā goda mielasta tēlojumu. Galtgā veidā II. daļas III. un IV. nodaļas daudz vēlāk sacerētas.

Turpretim uzmetuma XV. un XVII. nodaļas, kas satur Lienas, Kaspara un Anužas likteņus, nesamērīgi sīkāk izstrādātas, nodomā gatavākas; tas arī sakāms par XVIII. nodaļu, kā Grieta — Liena noslikst ezerā, izvilkta, nestā, ko Anuža runājusi u. t. t. Tāpat uzmetuma XIX. nodaļā, domāts aprakstīt Lienas bēres, vēlāk saturs novietots citos III. daļas nodaļjumos (I., II., III.), kur biežāki atrodam sadzīves nekā personīgo likteņu tēlojumus.

Pedējā XXI. uzmetuma nodaļa palikusi kā bijusi „Mērnieku laiku” nobeigumā.

Visas lielās nodaļas, kas satur Grabovska nedarbus un Feldhauzena klizmas, tipu galīgi izveidojumi, pieskaitāmi „Mērnieku laiku” jaunākiem slāņiem. Cik lēti un viegli Kaudzišiem nācies sacerēt parasto noveli par diviem mīlētājiem, kam dažādi šķēršļi ronas, tik grūti padevās smagie un diženie sadzīves tēlojumi. Kaudziši ļoti smagi stāstītāji, nopietni un drūmi cilvēku un dzīves apcerētāji, pesimistiski filozofi, kas nekad nespēj stila rotaļā un valodas mirdzumā spīdēt. No šādas skaudras dilemas, vai uzrakstīt banālu noveli, vai ievērojamu un paliekamu sadzīves tēlojumu, vajadzēja rast izēju: noveli nācās saistīt ar nopietniem sadzīves tēlojumiem, sniegt saturā pārbagātību, lai segtu formas smagumu.

Pārskatīdami „Mērnieku laiku” izcelšanās vēsturi, iegūstam drošu pamatu zem kājām: pirmatnējā novele sniedz „Mērnieku laikiem” mugurkaulu, galvenos balstus un etapus lielā un raibā notikumu plūsmē, kas nekādiem līdzekļiem nebūtu ierindojami episkā vēstījumā. Šādā uztvērumā mums paceļas pretim lielo cietēju Kaspara un Lienas tēli, kuŗu likteņi sniedz „Mērnieku laikiem” galvenos nodaļjumus: pirmā vēstījuma daļa

nozīmē vēl tām ās atbīras, vieglus, čaganus, nevērtīgus labības atkritumus; no provincialisma atvasināts otras valsts nosaukums, lai zīmbozētu niecīgās Slātavas sacenses, tikai pusmuižas, lopu muižas raksturu. Šādā nozīmē „č a n g a l i e t i s“ uzņemts tautas mutē plānprātīa, niekabiļa nozīmē un dien' dienā lietots.

Turpretim Slātava, kamēr nosaukta istā vārdā, pārcietusi veselu evoluciju. Grebzdene (personu sarakstā pat vāciskais Grebbest), Grebzdenu druudze, grebzdēnieši, tad plānienieši, Plāniena, vēlāk Plāviēna, plāvenieši un tikai 1877. gadā Slājas valsts, slājenieši.

No pēdējā nosaukuma ar plašu skaņu, tomēr neveikla un pārāk isa, atvasināta slavenā Slātava, piespraužot vēl vienu skanīgu zilbi un piekarinot teicamu galotni. Autori vēl ilgi šaubās un tikai cenzuras eksemplarā 1879. gadā dzēsts pirmais nosaukums, uzlīmējot gatavā rokrakstā attiecīgās vietās sloksnītēs un uzrakstot Slātava, slātavieši.

Jo izdevīgāks kāds vārds, jo ilgāki autori gar to darbojušies, piem., slavenais Švauksts, kas arī pārgājis tautas mutē. Pirmais Švauksta vārds bijis isti latvisks — z v e j n i e k s, kas pārrakstīts par Fišeri, pēc tam nāk komiskāks — Fuks un, protams, no Vējēnu mājām; tikai vēl 1877. g. ieviešas un nostiprinājas istais Švauksts.

Pārējo vārdu veidi šādi: Svītņieki — Rogaiņi — Oliņi; Prātņieka Anžs, Anton Frātņiek — Prāta Anžs, beidzot — Prātņieku Andžs; Feldhauzens — Steinhauers — beidzot atkal Feldhauzens; Vackners — Šrekhubers; Dzērve — Svētelis — Svērteljs. Milamie sieviešu vārdi: Anuža, Ilze; jaunavām: Maja, Grieta, Liena, Anna, kuņģos svārstoties nosaukti ideālo sieviešu un bērnu tēli. Kā lietoti izlieti pirmā ķērienā Pietuka Krustiņa un Ķenča vārdi, isti pēdējais, kas nozīmē nelādīgu putriņu, pašķidoņu, pančku; līdzīgi provincialismi: ķencēties, ķencīgs. Kaut mazāk, tie arī ieguluši tautas apziņā vispazīnamā nozīmē.

Kaudzišu sacerējumā ievērojam rūpību, uzcītīgu saprātību, kas nemitīgā pūlīnā, gadiem ilgi, veido nepadevīgo un spītīgo vielu, kārtu un pārkārtu saturu, gludina, spodrīna formu, kaut tas viņiem ļoti grūti padošas.

* * *

Kā un kad cēlies Mērnīeku laiku teksts. Pirmais ceramā stāsta teksts rakstīts loksnes formātā, pārdaļot loksni gareniski divi daļās un aprakstot katrā lapas pusē tikai vienu sleju. Tādā kārtā autori blakus pirmam uzmetumam atstājuši

labi daudz telpas, gatavodamies tekstu daudz un dažkārtīgi labot. Pirmā sākumā loksnes bijušas sadieltas lielā grāmatā, kurā ierakstījumi, labojumi un dzēsumi izdarīti vienīgi ar Kaudzītes Matīsa roku; pastarpām atrodam arī dažus citus ierakstus, saimniecības rēķinus, lūgumrakstu projektus, dokumentu norakstus, dzejoli „Тройка” ar visu oriģinālu Тройка. Lielo sējumu Matīss nēsājis daždien klasē, kādas vajadzības atzīmēdams vai arī citādi darbodamies. Protams, ka skolēni šādu „folio” apbrīnojuši un paturējuši prātā līdz pēdējam laikam. Arī tagad vēl varam milzīgo folio apbrīnot: vairāk ka tūkstots gan sīkāki, gan straujāki aprakstītu lapas pušu, ar daudz un dažādiem dzēsumiem, papildinājumiem, iespraudumiem, dažādām zīmēm, kāšiem, zvaigznītēm, kādā kārtā teksts pārcilājams, atsevišķas daļas sakārtojamas un papildināmas.

Kad „Mērnīeku laiki” uzrakstīti. Lai lasītājam padarītu uzskatāmu pašu darba sākumu, apcerējumam pielikts pirmās slejas galvas fotografējums un mēneša un gada dati, rokraksta piemēri un, protams, ar pirmo virsrakstu „Mērnīeku laiki”. Paša augšā tur skatām datumu: 2. septembrī 1876. gadā. Līdzās vērojam zīmīgo faktu, ka pirmās trīs nodaļas, kas aptver „Mērnīeku laiku” pirmatnējo kodolu, stāstītu par Gaitīņu un Oliņu ģimenēm, uzņemtas ātri, veikīgi un pilnīgi, vēlāk maz grozot un labojot. Grūtības izpaužas nākamās nodaļās, sākot no pazīstamās IV. nodaļas I. daļā, kur aprakstīts tirgus vakars krogū ar kopzupu.

Sākumā tik pat divains šķiet otrs zīmīgs vērojums, ka „Mērnīeku laiku” pēdējā nodaļā Anužas nāve aprakstīta un ievietota ar apbrīnojamu veiksmi un drošu roku. Tas būtu grūti apjauzams, ja nezinātu, ka romāns dibināts uz parastās 70 gadu noveles, kādas savā laikā mēdza rakstīt Lapas Mārtiņš, Lautenbachs un daudzi citi. Pēdējā nodaļa nobeigta 18. martā 1879. gadā.

Tādā kārtā „Mērnīeku laiki” sākti 2. septembrī 1876. gadā, beigti — 18. martā 1879. gadā, apstrādājot pirmo, jau galīgo uzmetumu divi gadi un četri mēneši. Cenzurai rokraksts iesniegts 3. maijā 1879. gadā, divu mēnešu laikā, kas atļauj vērot, ka pēdējais noraksts, ko pārrakstījis kāds skolnieks ļoti glīti un kaligrafiski, būs līdztekus rakstīts un diezgan steigts. „Mērnīeku laiki” pēdējā un galīgā veidā pabeigti 1879. gada aprīlī mēnesī. Minētie dati norobežo laiku, kad cēlies „Mērnīeku laiku” teksts: īsteni no 1876. g. rudenis līdz 1879. g. pavasarim.

Daža epizode, dažāda anekdote agrāk pārdomāta, uzrakstīta un pat iespiesta, kā pazīstamās Ķeņa lūgšanas pirmuzmetums un Ilzes bērnu apraksts. Iepriekšējie darbi un nodomi bijuši gau-

žām stieņi un niecīgi, un mūsu ievērojamākais romāns izaudzis pašā darbā, mums acu priekšā, kā tas gaiši notēlots pirmā uzmetumā un cenzuras rokrakstā. Šādu vērojumu pilnā mērā apstiprina netik Kaudzītes Matisa, bet arī nēlaiķa Reiņa izteikumi: mūsu nodomi sākumā bij visai mazi, tikai stāsts no mērnīku laikiem, ko abi pārrunājam, bet Matiss uzrakstīja.

Kāpēc „Mērnīku laiku” teksts nespēja izveidoties agrāk? 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā autoru talanti bij vēl tik kusli, ka tie spēja gan izdomāt un sacerēt sentimentālu mīlestības stāstiņu, nevis lielu laikmeta epopeju. Realistiskais romāns prasa netik nobriedušas estētiska veidojuma spējas, kas nav viegli sasniedzamas, bet galvenā kārtā pilnīgu intelektuālu attīstību, noteiktu pasaules ieskatu, dzīves izpratni, kas dibināta neskaitamos vērojumos un vērtējumos. Intelektuāls briedums prasa laiku, garīgu darbu, lai apjaustu, izdibinātu un novērtētu visu juklo, dažādo sadzīves strāvojumu. Realistiskam mākslas darinājumam vajadzīgs atstatums no pirmiem psiholoģiskiem iespaidiem, naturalistiskiem noģiedumiem, iespaidiem; vajadzīgs nevis juklais iespaids, neskaidrais noģiedums un pirmatnējās sajūtas, bet filosofisks miers, intelektuāli skaidrs jēdziens, noteikts tēlojums, ciets tips. Realistisko mākslas darbu šķir no dzīves īstenības, no pirmiem naturalistiskiem iespaidiem un vērojumiem nepārzināma un noslēpumaina garīga darba plaisma, kas apzinīgo, apjausto estētisko veidojumu tik tāli pacildina pār dzīves skaudro īstenību, ka tas gluži noēno ātri irstošo un nīkstošo ikdienu, lemjot to nāvei un iznīcībai, kamēr realistiskais mākslas darbs, kā gara pieminekļis, paliek mūžam.

Saņemdami visus faktiskos dātus un vērojumus vienā vārdā, nemisēsimies, ja liksim „Mērnīku laiku” teksta izveidojumu laika sprīdi no 1873. g., kad „Baltijas Vēstnesis” iespiesta Ķeņča lūgšana, līdz 1879. gada pavasarim, kad romāns nobeigts.

Nākamais, ļoti ievērojamais dāts, kas aiz dažādiem iemesliem mums sevišķi vērtīgs, būtu šāds: uzmetuma nobeigu daļā pēkšņi lasām uzrakstu „Trešā daļa”, kaut līdz šim otrās daļas neesam nekur atraduši. Trešā jeb nobeigu daļa sāka 1. decembrī 1878. gadā, beigta — 18. martā 1879. gadā. No šāda fakta noskārstam, ka pēdējā daļa, kur atrodam visu miklu atrisinājumu un tipu galerijas galīgo izveidojumu, uzrakstīta šādos laika sprīžos:

I. nod. no 1. decembra līdz 16. decembrim 1878. g.

II. nod. no 17. decembra 1878. g. līdz 4. janvarim 1879. g.

III. nod. no 8. janvāra līdz 24. janvarim 1879. g.

IV. nod. no 25. janvāra līdz 2. februārim 1879. g.

V. nod. no 14. februāra līdz 28. februārim 1879. g.

VI. nod. no 3. marta līdz 6. martam 1879. g.

VII. nod. no 7. marta līdz 18. martam 1879. g.

Lasītājiem tūlīn gaiši nojaušams, ka rakstīts steigā, lielā spēkā un straujuma. Visgrūtākās un smagākās nodaļas, piemēram, pirmā, otrā, trešā, pasteigtas divi nedēļas, nelūkojot ziemas skolas darbu grūtības; tiklīdz viena nodaļa beigta, nākamā dienā otra ņemta darbā. Darbs rit nemitīgi.

Kā pēc vispirms nobeigta pēdējā daļa? Kā pēc autors šaubās pirmos galvenos nodaļjumus, nespēj tos tik veicīgi sadalīt, ierindot, sistematizēt? Pārskatot visu autoru darbu, novērojam, ka viņu vēstījums rit rāmi, lēni, uzskatāmi, virknējot, izdibinot un tēlojot tik plašu, sarežģītu dzīvi. Tas pārāk grūts uzdevums viņu iedzimtam, bet maz skolotam prātam, netrenētam intelektam. Kā dziļā mežā viņi maldās sadzīves dūkstīs un dzimtenes purvā, kas sirdij tik pazīstams kā daļa no paša būtnes, prātam tik nīstams kā jauna kaite un nikna sērga. Kad sadzīves purvs izbrīsts, jaunums, noziegums un negantība salauzta, blāzmo atkal cerība, spēks un gaisma galīgā tumsā un naktī. Kā pēc grūta murga un slimības autori atraduši izskaidrojumu, formu un veidu, atkratījušies no tautiskās un mērnieku laiku sadzīves garīgās spītības. Viņus apņēm varens gara cildenums, liela intelektuāla un emocionāla varonība — realitiskas domas sinteze. Neiespējamais paveikts kā teikas pūķis: viss gadsimtenu lielais vēsturīgais jaunums, nespēks pārvarēts, apjausts, notēlots, dzīve gara formās tērpta, valodā un tēlā kristalizēta un apstarota; gars jūt vieglas, skaidras, bezgalīgas nākotnes ainas, atsvabināts no zemiskām vazām... Cik viegli ritēja sākumā naivais stāstiņa uzmetums, cik lēts šķita stāsta ievadijums, tik grūts un varonīgs nobeigums.

Kaudzītes Matīss steidz lielo gara tiklu, kam tūkstošiem acu, savilkt loma astē, realistiskā sintezējumā: jo tālāk šķetināti trešās daļas nodaļjumi, jo tver plašākas domas un ainas. Tādā kārtā notveram „Mērnieku laiku“ lielāko noslēpumu: tie izdomāti analitiski, sākti sīkiem, pat pārāk sīkiem ģimenes faktiem un notikumiem, kā piemēram, pirmā, otrā un trešā nodaļā, kamēr pamazām tver aizvien lielākus lokus un apvaršņus. Teksts visveicīgāki uzrakstīts romāna sākumā un beigās, kaut gluži pretējos apstākļos: sākums rotaļīgi viegls, naivs, vienkāršs, nobeigums smags, grūts un varonīgs. Lielā daļā autoru spēki, kā varoņiem teikā, nemitīgi pieauguši, kas veic grūtākos un svarīgākos mākslas uzdevumus.

*

*

*

Kādā kārtā uzrakstītas pirmās „Mērnīeku laiku” daļas?

Neviens no latvju romāniem nav tik rūpīgi un cīņīgi rakstīts un apstrādāts kā „Mērnīeku laiki”. Salīdzinājumam lai pieminam tikai savā laikā tik diženi cildinātus romānus, piem., Matera „Sadzīves vilņus” un Niedras „Liduma dūmos”. Maters rakstījis savu romānu lielā steigā, kamēr tipografijas zēns nepacietīgi mīņājas pie kabineta durvīm, lai burtliči neapstātos darbā. Lielā literariskā veiksmē sacerēts romāns „Liduma dūmos”, kas tikpat strauji rakstīts un tāpat satur pārejoša laikmeta zīmes kā Matera „Sadzīves vilņi”. Turpretim realitiskais romāns „Mērnīeku laiki” ilgu gadu pūliņu auglis. Tāds nogiedums vilina mūs apcerēt pamatīgāki, kā cēlusies romāna galvenā daļa.

Pirmām nodaļām trūkst noteiktu uzrakstījuma datu. Tikai piektās nodaļas (Ilzes slimība un nāve) beigās likts datums: pabeigta 14. novembrī 1877. gadā. Septītā nodaļa (Ilzes bēres) nobeigta 29. janvārī 1878. gadā, kaut dažas vietas papildinātas februārī. Devītā nodaļa (Kencis tiesas priekšā) sāka 17. aprīlī, beigta 14. jūnijā 1878. gadā. No visiem datiem vērojam, ka pirmā daļa pabeigta 1878. gada vasaras vidū. Pēdējās nodaļās sastopam dažādus iespraudumus un lielākus papildinājumus, kas daždien pāris mēnešus vēlāk sacerēti un uzrakstīti. Bagātais un spītīgais materials piespiedis autorus daudz laužīt galvas. Grūti viņiem nācies saskaņot galveno varoņu dzīves tēlojumu ar lielām sadzīves ainām. Kam dot pārsvaru: personīgam, sabiedriskam? Kas noteic daļu iedalījumu: mērnīeku laiki un to juklais bezpersoniskais elements vai Kaspars, Liena, Prātnieks, Olīpi ar saviem likteņiem. Kādā kārtā uzturēt un organiski sakausēt abus šos naidīgos, grūti savienojamos elementus? Tas tiešām pārāk grūts uzdevums. Nācās pirmos nodomus atmet, nodaļas skaldīt, pārkārtot, papildināt, lai nezaudētu organisko vienību, lai mākslīgi savērtu Kaspara un Lienas likteņus ar pašu mērnīeku laiku sabiedrību. Aiz tā iemesla, sekojot ista vēstījuma teknikai, autori pēc ilgām pārdomām otrā daļā lika pamatā Gaītiņu aiziešanu nezināmā svešumā.

Otrās daļas uzrakstījums seko šādā laikā:

I. nod. sāka 21. augustā, beigta 28. augustā 1878. gadā.

II. nod. sāka 28. augustā, beigta 11. septembrī 1878. g.

III. nod. sāka 26. septembrī, beigta 6. oktobrī 1878. g.

IV. nod. sāka 9. oktobrī, beigta 24. oktobrī 1878. g.

V. nod. sāka 26. septembrī, beigta 3. novembrī 1878. g.

VI. nod. sāka 4. novembrī, beigta 15. novembrī 1878. g.

VII. nod. pabeigta līdz 1. decembrim 1878. g.

No minētiem datiem lasttājs tūlīņ noskārts, ka strādāts

visai nosvērti un plānveidīgi. Lielākās nodaļas veiktas divu nedēļu laikā. „Mērnīeku laiku” pirmās daļas sarakstītas laika sprīdī no 2. septembra 1876. g. līdz 1. decembrim 1878. gadā, divi gados un trīs mēnešos. Tai laikā pamazām izdarīts satura pārkārtojums, sadalījums un galvenā kārtā papildinājums, mazāk dzēšot, vairāk iespraužot lielākus un mazākus pārlabojumus.

Ko māca papildinājumi un iespraudumi „Mērnīeku laiku” tekstā.

Agrākās nodaļās esam vērojuši, ka „Mērnīeku laiki” nevarēja celties un izveidoties vienā laidā. Pašu galveno varoņu: Kaspara, Lienas, Anužas, mazās Annijas likteņi fabulā pamatīgi grozīti. Romānu rakstot un fabulējot, nākušas klāt daudz jaunas personas un situācijas. Jau aiz tīri tehniskiem iemesliem nācās tekstu grozīt un pārlabot. Otrs jo svarīgs dzenulis meklējams personaža tipizējumā. Techniskie un mākslinieciski psiholoģiskie dzenuli spieduši autorus izdarīt kādu simts papildinājumu, labojumu un iespraudumu. Protams, ka līdztekus iespraudumiem izmanāmi visgārām uzmetumā un arī cenzuras eksemplarā sīki stila labojumi.

Vēstījuma tehnikas papildinājumi cenšas saskaņot romāna trešo daļu, kas galīgi vispirms nobeigta, ar divi pirmām. Zīmīgi, ka pirmā nodaļā neatrodam nekādu iespraudumu un labojumu, tāpēc ka pirmās ievada nodaļas notikumi atstājuši sev aiz muguras mērnīeku laiku notikumus un tipizācijai nesniedz nekādu jaunu materiālu.

Lielu un zīmīgu iespraudumu atrodam romāna 23. 24. 25. 26. lapas pusēs, kas satur Oliņu raksturojumu. Oliņu raksturojums saista vienuviet garos gados notikušas lietas, kārtoskaudrus un konkrētus vērojumus mierīgā, episkā tēlojumā, kas loģisks un konzekvents. Tāpēc arī autoriem tēlojums balstās analītiskā domu sakārtojumā, kad izskats, apgērbs, dzīvokļa iekārta, mājas izbūve, sīkas dzīves ikdienas parādības atveļ pašu iemītnieku garīgo pasauli, raksturu. Minētā netirā, prastā dzīves iekārta un paradumi ļauj uzminēt Oliņu ārējās, tukšās lielmanības garu.

Protams, ka tādu realistisku tēlojumu sacerēt grūts uzdevums un autoriem maksājis lielas pūles izveidot amizanto Oliņu raksturojumu, kas lasītājam tik viegli un glezni slīd gar acīm un apziņu. Tas tipizācijas iespraudums un papildinājums.

Līdzīgs piemērs trešā nodaļā (Ugunsgrēks Oliņos) 30. 31. 32. 33. 34. lapas pusēs, kur tēloti komiskie notikumi un rateņu veču mānītība. Vēl tīri pārrakstītā cenzuras rokrakstā sastopam iespraustas atsevišķas rindas un izteicienus. Taisni humoristiskie tēlojumi prasījuši autoriem pūles, kas romāna

lasītājam un iztulkotājam jāņem visvairāk vērā. Humoristiskie tēlojumi ir dziļi nopietniņēmti, ārkārtīgi rūpīgi rakstīti, pārrakstīti, dzēsti, laboti... Taisni humoristiskos tēlojumos Kaudziši lūkojuši ieskatīties visdziļāki tautas dzīves ļaunumos un dvēseles ēnas pusēs. Šo dziļo mākslinieciskā darinājuma noslēpumu nolūkojam taisni iespraudumos un labojumos.

Ceturrtā nodaļa sākumā bijusi domāta pavisam citāda: krogus vietā vajadzēja figurēt bērnu svētkiem brāļu draudzes namā, Fuksim-Švaukstam, Prātniekam, Pietukam intrigēt pret Kasparu un Lienu. Pirmo reiz Kaudziši nosvērušies savā istā lokā — plašā sabiedrībā, liek notikumiem norisināties publiskā vietā. Jau pašā pirmā uzmetumā autori atkāpušies no sākuma nodaļas nolūkiem un izvēlējuši istu sapulces vietu krogū, paplašinājuši personāžu no abām draudzēm. Lai glābtu galveno kompozīcijas nolūku, savienotu plašo sabiedrību un intīmo mīlestības dzīvi un ciniņus, autori Prātnieka intrigu iesprauduši nodaļas sākumā, 34. 35. 36. lapas pusēs, kaut Švaukstalielgie un tukšie draudi jau bij iepīti nodaļas vidū, Prātnieka un Švauksta sarunā, zirgus barojot stadulā.

Piektā nodaļā, humoristiskā Teņa rakstura un dzīves tēlojumā vairāk iespraudumu: par dzislām galvas vidū (62. l. p.) un Paganija vijoli (73. l. p.) un trešs liels iespraudums 60. l. pusē par Teņa slaista paradumiem jaunībā, virvju višanu un bērnu dauzīšanu.

Sestās nodaļas sākumā gan jau Grabovskis iestilizēts, protams, tikai humora nolūkos, kamēr liels iespraudums nodaļas beigās (93. l. p.), kur Grabovskim pirmo reiz uzaust jausma, ka viņš, izmantodams izskata līdzību, spēj lielu lomu sarīkot; vispār, blēži iekomponēti stipri vēlāk. Turpretim ļoti interesanti divi iespraudumi 86. un 87. lap. pusēs: Kaspars pretojas pasolītā mīlasta apspriešanai, aizstāvēdams pagasta intereses. Tāpat 89. l. pusē pirmatnējā Prātnieka mēlnestība mērnīkam par Kasparu no sarunas formas pārtaisītā monologā, lai daudz kaislāk un intīmāk atvērtu intrigana domas. Minētie iespraudumi un stilizējumi traucas vienā virzienā, pūlēdamies publiskos motīvus ciešāk saistīt fabulā ar galveniem varoņiem. Tāpat divi sīkāki iespraudumi (91. l. p.) par savu magazīnu pelēm, savu žurkām un linu birkava cietu cenu likti Kasparam mutē, lai pacildinātu galveno varoni un apgaismotu runas vīru muļķību.

Septītajā nodaļas Ilzes bērnu aprakstā ļoti daudz dzēsumu, labojumu, sīku iespraudumu, kam dažādi nolūki: gan izņemt nevajadzīgos sīkumus, aprakstu pārspīlējumus, piem. māju vārdus un nosaukumus, gan pacildināt humoru Pietuka runās, gan apgaismot un notēlot Kaspara un Lienas sirds lietas. No jauna iesprausta Oliņa un vecu sarunā 122. 123. un 124. l. pusēs

par to, cik gan cilvēks izmaksājis no šūpuļa līdz kapam. Lielai epizodei pielikts datums: 12. februāris 1878. g.

Astotās nodaļas sākumā Kaspara un Lienas saruna lietin izlieta vienā paņēmienā, neko nepieliekot, nedz atņemot, kamēr daudz sīku un lielāku iespraudumu par mērniekiem, Olinietes plosīšanos, īpaši garāks iespraudums par Lienas dziesmu grāmatu un Kaspara ģimetni 146. l. pusē.

Devītā nodaļā stipri papildināts (163. l. p.) Teņa saistīšanas skats un liels iespraudums 171. l. pusē, kur kā velniņš atkal nodaļas beigās parādās Grabovskis ar četriem palīgiem un uzdzer jautri nākamam lielam lomam Čangalienā.

Desmitā nodaļā (177. l. p.) iesprausti daži viltus mērnieku niķi par brīvzemi, dārza iežogojumiem. Visinteresantākais, lielākais papildinājums meklējams XI nodaļā. Ķeņča lūgšanas vidū iesprausta humoristiskā piezīme, kā viltnieks, Dievu krāpdam, sausās acis slaucījis (182. lp.) Pilnīgi jauna sacerēta, daudzkārtīgi dzešot un labojot, ģenialā Ķeņča runa, kā īsts Kaudzišu humora paraugs (186.—190. lp.) Vērojams, ka lielais pārstrādājums nobeigts septembrī 1878. g., kaut nodaļa sacerēta jau vasaras vidū. Mēnešiem rūpīgi strādāts un domāts par Ķeņča apsleptās būtnes kroplību un vārgulību, līdz tā iegailējās neredzētā patiesības gaismā un formas pilnībā.

Cik spēdami, īsos vārdos būsīm lasītāju iepazīstinājuši, kādā garā un virzienā „Mērnieku laiku” teksts darināts: konflikti atsevišķo varoņu un ļaužu grupu starpā asināti, tipi pacildināti, un teksts papildināts ar humoristisko un pat grotesko saziezts.

Otrās daļas pirmā nodaļā, kas satur Gaitiņu ģimenes likteņus, nav nekādu labojumu un iespraudumu, tāpat kā agrākās līdzīgās nodaļās. Tāds vērojums atļauj mums nojaust visai svarīgas lietas: minētās nodaļas tekstā visvecākās, labāki pārdomātās nodaļas. Drūms bezcerības pesimisma gars lidina pār mērnieku laikiem, un skaudra, nesaudzīga pārbaudītāja acs vēro un vērtē varoņu un tautas likteņus. Tāpēc arī humoristiskais elements ņem saknes pirmā kārtā traģiskā izjūtā, mūsu dzīves nedienā un ļaunumā, kam Ķeņča, Teņa glēvulība, Dreķberģa muļķība un Švauksa ākstība laupa asumu, atļaudama visu nožēlojamo tumsību un muļķību pārsegt dzidriem smiekliem un rotaļīgiem smaidiem. Aiz tā iemesla labojumiem un iespraudumiem jāvirzās divās gultnēs: jāiestilizē slepenais, darbīgais ļaunums, Prātnieks, Raņķis, Feldhauzens, Grabovskis, vai arī jāceļ gaismā un jāizsmej ļaužu un sadzīves muļķība. Kā istā realistīgā mākslas darbā, kam dzīves raibumu un pretrunu visā pilnībā nedrīkst trūkt, līdztekus iet traģiskais, cildenais, ideālais, pat vietām sentimentālais ar satirisko,

humoristisko un grotesko. Tikai karikatūras vien trūkst, tāpēc ka nosvērta, stipri intelektuālā realistiskā māksla nespēj savā būtībā uzņemt karikatūru, kas reprezentē tišu, ar nodomu sagrozītu un pārspīlētu kādu vienu pazīmi, lai lēti gūtu iespaidu.

Otrās daļas otrā nodaļā par mērnieku nedarbiem Čangalienā atradīsim lielu traģiska rakstura iespraudumu (214.—215. l.p.), kur attēlotas Prātnieka taisnās un dievbijīgās mātes ciešanas un asaras, bet pāris lapas puses tālāk (217. l.p.) groteskos murgus par pasakainiem ēdieniem un dzērieniem, kādus mērnieks celšot galdā iztukšotiem un apkrāptiem slāviešiem un čangaliešiem. Turpretim 227. 228. 229. l. pusēs ļoti smalks humoristisks iespraudums par mielasta paliekām, ko komitejas viri domā pārdot, lai naudu sutītu galvas pilsētā un dabūtu famozo kvīti zelta rāmjos u. t. t.

Trešā nodaļā (238. l. pusē), protams, nācies ielikt iespraudumu par Grabovski, atmetot garāku Raņķa sarunu ar dzirnavu puisi, kas psiholoģiski nebij attaisnojama. Tas tīri tehnisks paņēmieni fabulējumā.

Slavenā ceturrtā nodaļā iespraudumi sīki: pāris vietās 252. l. pusē, kā Pietuks izmēģina tribīni, Bisars pārbauda plaukškinātājus, kā Keņcis runādams sāk raudāt (276. l. pusē); arī Pietuka apsveicināmā dzejoli viena strofa: Dievu bars uz kalna gala. Interesantākais, protams, groteskais iespraudums 257. l. pusē, kur komitejas viri buldurē neiespējamus titelus. Daudz un dažkārtīgi autoriem izsacīti šī pārmetumi par minēto joku vietu. Ja pārgudrinieki būtu papūlējušies ieskatīties uzmetumā, tad viņi sāktu runāt pavisam citu valodu. Gan neviena vieta visā romānā autoriem nav nākusies tik grūti sacerēt kā minētā groteska. Tā šnāpta krustām un šķērsām. Realista nojauta ilgi kaļojusi ar nesamēru un pārspīlējumu, ar robusto, prasto... Ka minētā vieta atstāj groteskas iespaidu, autoriem tikpat pārmetams, ka Dieva saulē dzīvojuši Pietuki, Švaukti, Drekbergi un Keņči. Tas viens no pārmetumiem, kādus autori nepelnīti dzīvē saņēmuši.

Piektā traģiskā nodaļā kā lietīn izlieta, tikai 284., 285. l. pusēs Olinietes runa dažām rindiņām pastiprināta un paasināta, lai padarītu nesaudzīgāku Lienas aizdzīšanu. Divi pēdējās fabulējuma nodaļas par Feldhauzena likstām nenozīmīgas, un nekādu lielāku iespraudumu tur neatrodam.

Trešās daļas pirmā nodaļa nespēs vairs lasītāju it nebūt pārsteigt tai ziņā, ka autoriem izdevies Lienas bēdu un ārpāta likteņus vienā paņēmienā, bez pārļobojumiem un korigējumiem papīram uzticēt. Turpretim otrā humoristiskā nodaļā atradīsim četrus sīkākus iespraudumus, kas virza komiskos varoņus nenovēršamai attīstībai pretīm.

Trešā tragikā Lienas bērū nodaļā atrodam kādus piecus sīkākus iespraudumus, kas attiecināti uz Olinieti un sapulcētiem ļaudīm. Lielākie iespraudumi 387. l. pusē, aprakstot Anužas sēras pie aizbērtā Lienas kapa, un beigās Oliņa skumīgā runa.

Turpretim ļoti komplicētā sestā nodaļa, kas tik grūti iekomponējama vēstījumā, satur vairāk zīmīgu iespraudumu: 426. l. pusē ielikti ļaužu lāsti Prātniekam (6 rindiņas), Bisara saistījums pie stellēm (5 rindiņas), 427. l. pusē dažas tipiskas piebaldzēnu anekdotes, attiecinātas uz Švauksu un Drekbergi, kā zirgs turēts, 3 rubļi izgalvoti un abas muižas, Slātava un Cangaliena, gribētas pīrkt (21 rind.) Tipu nenovēršamā psiholoģija konzekventi virzīta nelaimei un neprātam pretim. Protams, pats zīmīgākais un lielais iespraudums meklējams 431.—436. lapas pusēs, kad Ķencis dzērumā runā Pāvula laulības gultā, kas aizņem veselas četras lapas puses, kas lielākais iespraudums „Mērnieku laiku” tekstā, līdzīgi lielai Ķenča runai Slātavas cietumā. Tik slavenā Ķenča lūgšana būs vēl ilgāk nodarbinājuse autoru fantaziju. Pārskatot visu iespraudumu vēsturi, būtu brīnums, ja nodaļās neatrastu minēto papildinājumu Ķenča raksturojumā, kas iespiests tik šaurās sarunas robežās, kaut satura bagātībā vārdētu ietilpt godam lielā stāstā vai pat atsevišķā sadzīves romanā, ja vien autori būtu ņēmuši drosmi sarakstīt veselu sēriju laikmeta romānu, līdzīgi dažiem lielo tautu rakstniekiem. Materials, atziņas, notikumi un pārdzīvojumi tā sakoncentrēti, ka ietilpst ļoti spilgtā tēlā, kas kļuvis par latvju glēvulības mērauklu un zīmolu.

Pēdējā septītā nodaļā viens lielāks iespraudums (449. l. p.) par Oliņu Trīnīti, vēlāk Lienas noslēpumiem, kas it dabiski izrieties no fabulas. Sākumā autori bij nodomājuši fabulu ačgārnī salikt: Trīnītei ļaut sadegt, Lienīti izglābt, lai vēlāk Oliņiem iegālvotu, ka tā viņu istā meita. Protams, ka tāds paņēmieni, lietu pamatīgāki pārliekot, izrādījās galīgi atmetams un fabula jātaisa vienkāršāka un pieņemīgāka. Tapēc arī autori nenodod, kā domāts, mazo Aniņu Oliņiem, saista ar Anužu līdz pēdējam dvasas vilcienam.

II. „Mērnieku laiku” kompozīcija.

Izpētījuši, kā „Mērnieku laiku” sacerēti, tagad spēsīm drošāki un apzinīgāki noteikt, kādā kārtā Kaudziši kardinājuši sava realistikā romāna formu, t. i. kā paveikuši 1) kopības un daļu saskaņojumu un 2) kā valodā veidojuši un izteikuši romāna saturu. Pirmais jautājums aptver romāna kompozīciju, otrs — stilizāciju; tie galvenie izteiksmes pamata jautājumi.

Estetika prasa no katra mākslas darba pilnību: tam vajag būt organiski, dzīvi vienotam un saskaņotam; pamata domai organiski jāaņem visi dažādie veidi, jāattīsta un jāno- beidz psiholoģiski raksturi, situācijas, skati, konflikti. Kā dzīvam augošam kokam, kas mazā sēkliņā, kā idejā un noslepamainā dabas brīnumā, slēpj visu milzu koku ar saknēm, stumbru, neskaitāmiem zariem, lapām, ziediem un augļiem, tāpat istam mākslas darbam pirmā kārtā vajadzīgas stipras saknes, lai tās dziļi raktos mākslinieka dvēselē un dzītu stumbru, kas tur gaisā zaru zarus ar lapu, ziedu vai augļu krāšņumu un smagumu. Kā gleznotājs nedrīkst ozolu apkarināt ar egles čiekuriem vai lazdam uzdāvēt čemuru vietā ābolus, tāpat stāstītājs neuzdrošināsies, piem., mūsu zemītē atļaut slātaviešu un čangaliešu vietā darbo- ties kādiem setukiem vai krieviem, runāt svešu valodu un kultivēt svešus paradumus. Mēs neteiksim dārznieka izveicību, kas ziedoša zara vietā būs kokā iespraudis vītušu apiņu maiksti, nedz rakstnieku, kas dzīvu cilvēku vietā liks vaska figuras vai metālu maskas. Tāpat prasīsim, lai varoņi darbojas katrs savā raksturā, saskan vārdos, darbos, cīņīšos un beigu iznākumā. Pretējā gadījumā mūs pārņems vispirms nepatīkama vilšanās, nepanesama gara nesaskaņa, riebums. Mēs izmantīsim melus, nespēku un liekulību un novērstīsimies izsaukdamies: tas miets vai maikste dzīvā rožu krūma vietā, manekens vai putnu biedeklis dzīva tēla vietā, meli patiesības vietā...

Organiskā vienība, pareizi celta laikā, telpā, samērā, izturēta pamata domās un saskandināta sīkumos, psiholoģiski pareizi sāka un beigta, ir pirmais mākslas darba prasījums.

Nemdami darbā „Mērnieku laiku” kompozīciju, vispirms kārtā jautāsim, vai autori izpildījuši galveno prasījumu. Vai autori spējuši saistīt raibos, dažādos un grūti pārskatāmos mēr- nieku laiku varoņus, vietas, notikumu, iekšējo tipu attīstību un notikumu gaitu cietā vienībā?

Kā autori spējuši saskaņot intīmo un sabiedrisko, plašo sadzi- vi un ģimeni, pirmatnējo nodomu šaurumu ar nākamiem, darbā izvirzītiem plašākiem nodomiem? Jautājumu spējam it nopiet- ni un dibināti atbildēt. Motīva attīstība un komplikācija orga- niski izaugusi no Kaudzišu gara dzīves un spēj organiski vei- doties.

„Mērnieku laiku” kompozīcijas pamatos palikusi pirmatnējā novele. Vestījums sāks ar abu galveno varoņu bērnu dienām, aužas cauri kā sārts makonis visai kompozīcijai, sniedz galvenos nodalījumus, organiski tos saista un beigās izriest gala iznākumus. Lasītājiem ļoti viegli šai lietā iegūt neapšaubāmas atziņas. Va- jaga pāršķirstīt tikai romānu. Nodaļu saturs gaiši rāda kompo-

zīcijas noslēpumus. Vēstījums sākas otrā nodaļā, kur stāstīts par ģimenes lietām, Gaitiņu atnākšanu Slātavā. Trešā nodaļā — ģimenes lietas: Oliņiem nodeg māja, sadeg Lienīte, paliek dzīva Trīnīte. Ceturtnā nodaļā — sadzīve: slātavieši un čangalieši krogū. Piektā nodaļā — svarīgi Gaitiņu ģimenes notikumi: Ilzes nāve, Kaspara un Lienas mīlestība. Sestā nodaļā — sadzīve: vietnieku sapulce Slātavā; Grabovskis, mērnieks un daudz svešu skatu un ļaužu. Septītā nodaļā — ģimene: Ilzes bēres, Kaspara un Lienas mīlestība. Astotā nodaļā: Oliņu un Gaitiņu ģimene mērnieku burzmā; Lienas sirdslietas negantās Oliņietes mūtē; Tenis dodas Prātnieka izliktā cilpā. Devītā nodaļā — sadzīve: Prātnieks krogū un pie mērnieka durvīm, tiesa, Šrekhubers, Grabovskis. Desmitā nodaļā — sadzīve: viltus mērnieki Čangalienā. Vienpadsmitā nodaļā — sadzīve: čangalieši viesos pie mērnieka cienīga tēva un tiesas telpā u.t.t.

Vērigs lasītājs bez pūlēm notvers apzinīgo mistrojumu: ģimene jauktā ar sadzīvītādā kārtā, kā tas latviešu dzīvē sastopams un atbilst autora apziņai. Sākumā, kā pamatā, ģimene (divi nodaļas), beigās — pārsvarā sadzīve, piem. trīs pēdejās nodaļas. Lai rādītu dzīves patieso vaigu, autori ar nodomu nodaļas jauc: piem., pēc Ilzes nāves piektā nodaļā aprakstīta vietnieku sapulce (VI. nod.) un tad tik vēl nākamā (VII. nod.) liktas Ilzes bēres.

Pirmā daļa pārsvarā ģimene, otrā — sadzīve: I. nodaļā — ģimene: Gaitiņi aiziet svešumā; II. nod. — sadzīve: mērnieki Čangalienā; III. nod. — sadzīves strīdīņi un intrigas Slātavas dzirnavās, kur cīnas Prātnieks, Raķis, Šrekhubers, Grabovskis; IV. nod. — sadzīve: mērnieka goda mielasts; V. nod. — ģimene: Liena aizdzīta no Oliņiem; VI. un VII. nod. — sadzīve: fabulejuma nodaļas par zagļu bandu un mērnieka ruļļiem.

Kā pēc otrā daļa sadzīve pārsvarā? Gaitiņiem no Slātavas aizējot un Lienai no Prātnieka aizbēgot, ciņa varoņu starpā nebūt nemītas: ļoti izveicīgā kārtā autori atvilina Lienu, Anužu un Teni atpakaļ Slātavā.

Gaitiņu ienaidnieki sacel kājās visu valsti, attīsta lielu agitācijas drudzi. Tas viņiem teicami izdodas aiz ļaužu uztraukuma, kas cēlies mielasta nakts uzbrukumā, zādzībās un dedzināšanās. Protams, ka Kaspara vārds tiek minēts ļaunākās aizdomās, un Lienai neziņā un izmisumā jācieš divkārtīgi. Tādā nolūkā otrās daļas saturs iemiegts kā maiglēs divi lielās un svarīgās nodaļas par Gaitiņu ģimenes likteņiem.

Ģimenes traģēdijai nāk palīgā sadzīves rūgums, nemiers un varmācība: mērnieka piekritēju banda uzskata Kasparu par pa-

šu spējīgāko un cietāko savu netaisnību pretinieku, kas būšot noslēpumainā kārtā pazudis gan no Slātavas, lai spētu labāki un drošāki rīkoties. Kaspara cietā daba un svešnieka dzimums atļauj Prātniekam un Olinietei viegli viņu izdaudzināt par galveno uzbrucēju, laupītāju un dedzinātāju, kaut rafinētie blēži, Raņķis un mērnieks, labāki pārzin lietas stāvokli, bet, protams, klusē.

Otrā daļā kompozīcija pārvarējusi mehānisko un epizodisko raksturu, kļuvusi plašāka un cietāka. Pirmās daļas sadzīves nodaļas, piem., ceturtās nodaļas krogus skatā, intrigas pret Kasparu aizņemtas divi reizes, Prātniekam un Olinam ceļā braucot, Prātniekam un Švaukstam stadulā zirgus barojot. Intriga pret Kasparu pamazām organiski saistās ar mērnieku tumsiem darbiem, kas sarežģijas nākamā sadzīves nodaļā, vietnieku pulkā, kur Kaspars izrādās par mērnieka pretinieku, un Prātnieks mērniekam viltīgi pieskandina par to visas ausis. Devītā lielā sadzīves nodaļā ģimenes motīvi juku jukām mistrojas: Tenis notiesāts, Gaitiņi no Irbēniem izdzīti, gaitnieks piekauts un spīdzināts, lai netik Kasparu cieti saistītu ar plašiem notikumiem, bet pasaules gājēju un internacionalistu Grabovski, viņa zagļu bandu un vāczemnieku Šrekhuberu cieti sakaldinātu kopībā un vienībā.

Trešā daļā lielais un ārkārtīgi ģrūtais kompozīcijas darbs stipri atvieglots: kas reiz cieti vits un režģīts, lētāki pacietībā at-risināms, tas atstājams visvarenā laika patvaļā, kam nekāda mikla nemēdz par ģrūtu būt.

Trešās daļas notikumi iemiegti trīs lielās ģimenes nodaļās; I. nod. — Lienas ārprāts, beigās (VII. nod.) Anužas nāve; tām vidū Lienas bēres (III. nod.). Lai jo plašāki vilktu ļaunumam loku, autori likuši Lienai aizklist nemaņā kaīmiņu draudzes baznīcā, kur viņa krit galīgā ārprātā. Ģimenes traģedija vērsas plašumā, kas autoru kompozīcijas nolūks. Tāpat otras nodaļas plaušas svētku apraksts saistīts ar pirmo Lienas nāves ziņu krogū, svētku vakarā. Aiz tā iemesla kompozīcijas plašums kļūst organisks, kas lēti ietver tādas fabulējuma nodaļas kā Raņķa slimība un Feldhauzena dēkas ceturtā, piektā, un sestā nodaļā.

Vissvarīgākā un bīstamākā kompozīcijas nozīmē sestā nodaļa mērnieku laiku pagīrās. „Mērnieku laiku” nodaļas tik plašas un sarežģītas, ka katrai atsevišķai nodaļai līdz šim nosprausta viena notikumu vieta, kur dažādie atgadījumi savirknēti. Turpretīm sestās nodaļas vienības princips dibināts vispārīgā laika un attīstības nojautā. „Mērnieku laiki” tuvojas beigām: galvenie varoņi dus kapsētā, citi, piem., Feldhauzens un Šrekhubers, aizklist pasaulē, bet vesela plejāda dzīvo: Prātnieks, Bisars, Olinš, Švauksts, Drekberģis, Pietuks, Ķencis, Pāvuls, Anuža un

Annīa. Tie nav vairs sapulcējami vienā vietā. Visas runas izrunātas, ciniņi izcīnīti; atliek vienīgais līdzeklis: loģiski darināts tēlojums, kurā trūkst gan episka vēstījuma, tik vērtēti un nosprausti gala likteņi. Tas saņemts isos filosofiskos vārdos un kā tēlojums iegulst nodaļas kompozīcijā un trešās daļas celtnē. Tikai divus varoņu pārus autori vēl paguvuši savest kopā: Švauktu un Drekberģi krogū, Ķenci un Pāvulu — gultā.

Sekojošā laika principam, attīstoties noteiktā psychozā, abi āksti jau kļuvuši pustraki. Tas nebūt nav kariķējums, bet garas attīstības, kas attēlota daudz vietās, pakāpenisks un nevairāms nobeigums, kas loģiski un estētiski pilnīgi nobeidz komiskā personaža lomu romānā.

Tādā kārtā estētiski, psiholoģiski, loģiski nobeigts dzīvo tipu tēlojums, kamēr pārējie beidz mūžu fiziski: sagulst kapu kalnā.

Visvarenais laika vienības princips cieti kaldina realistiskā romānā komponējamus notikumus, tēlojumus, aprakstus, pārspriedumus, sarunas un monologus. Laika vienība ir plaša episka vēstījuma gultne, lielo un sīko notikumu nemītigais strāvojums, kas līdzīgi vēsturei apņem visu dzīvi. Vēsturīgās īstenības plūdums cieti nošķirams no episkā vēstījuma: vēstures gaita ir kaps, no kuŗa laužu atmiņā un rakstos paglabājas ļoti niecīgs personu un notikumu skaits, kamēr visa sīkā ikdienas grimdama nogrimst neziņā un nebūtībā, cik tālu statistika nespej tos ielikt abstraktos, mirušos skaitļos, kur laikmeta sirds vairs nav izmanāma. Pagātnes īstenība un ikdienas mirst prāta atziņā, zinātniskā formulā, kas izsakāma pāris vārdos un skaitļos. Turpretīm mākslinieciskais episkais vēstījums tver dzīvo dzīvi un kaldina mūžības formās, tēlos un vārdos, tipos un tipiskās situācijās, labo un ļauno, varonīgo, ideālu un kaislo grēku raiībā jūkli, kas apziņas, valodas formās tērpts, kā pats gars, kļūst mūžīgs, dzīvs un apskaidrots. Atziņa nokauj, gars dzīvi dara mūžīgu.

* * *

Otrs kompozīcijas pamata likums: nemītigā dažādība vienībā. Ja kāds saprastu mākslas vienības liku i tādā kārtā, it kā tam vajadzētu būt absolūtam un cietam kā nāvei, kas nodzēš veidus, darbību un pārmaiņas, tas iznīcinātu mākslu. Māksla taisni izriest veidu dažādībā, darbības pilnībā, krāsu bagātībā, domu un centienu spraigumā. Lai atgādinājam atkal pieminēto līdzības koku.

Vienības princips, kā tads, būtu kailais stumbrs, vienmuļīgs, nedzīvs, mēms kā banālie kapu obeliski. Bet māksla, kā gara veidols, mūžam dzīva. Viņas stumbrs dzen zaru zarus likumīgā samērā. Cik telpā brīnīšķīgi ekonomisks katra koka un krūma zarojums, cik plānveidīgs un daiļš, un apbrīnojams pat rudens vēja un ziemas salā! Paveŗaties, kaut garām iedami, lapoto un ziedošo zaru sarindojumā, garumu un virzienu samērā, kas tā ierikoti, lai neviens saules stariņš, neviena lietus lāse un vēsmas dvaša nepaietu serdientim zaram un lapiņai garām. Skatot organisko dabas spēku vareno un neatdarināmo logiku un estētiku apvienotu dažādības likumā! Kas koks būtu bez lapu zaļuma, ziedu krāšņuma un raibuma, un rudens augļu spīgtuma?

Realistiskā mākslā laika vienībai pretīm stādams telpas dažādības princips: katram notikumam sava vieta. Telpas princips koncentrē saturu atsevišķos posmos, nodaļās, kas saistītas ar viegli pārskatāmu, konkrētu notikumu vietu: klusā sētā vai atklātībā, baznīcā, kapsētā, muižā, tiesas mājā, sapulces vietās, krogū. . .

Viskopību un lielos nodaļījumus noteic laika vienības princips, atsevišķas nodaļas — telpas vai vietas dažādības princips. Ģimenes lietas un notikumi nodaļiti klusās sētās: Oliņos, Gaitiņos, vai kopā Irbenos, ja tas vajadzīgs, piemēram: I. daļas otrā, trešā, piektā, septītā, astotā, II. daļas pirmā, piektā, III. daļas pirmā, trešā un septītā nodaļās.

Minētās intīmās romāna nodaļas autori koncentrē, saistidami, cik spēdami, vienuviet vairāk personu, notikumu un sarežģītumu, piem., otrā nodaļā liek Irbenos ieklist Anužai un ataicina Olinieti; trešās nodaļas ugunsgrēkā sapulcina Irbenus ļaudis un visu apkārtni; piektā — liek darboties visiem Irbenus ļaudim, sevišķi Lienai; sestā nodaļā, Ilzes bēres, plaši sapulcina mērnīku laiku tipus: Prātnieku, Švaukstu, brāļu draudzes vecišus; astotā — saaicina, neminot mērnīkus, atkal Prātnieku, Švaukstu un ļoti veikli iekomponē Teni.

Otrās un trešās daļas intīmās nodaļās, kompozīcijai vērstoties plašumā, koncentrēti jo plaši skati un notikumi, pārceļot tos no klusās sētas, vai Anužas pirtīņas publiskās vietās, piem., trešā daļā Lienas bēres norisinājas kapsētā, kamēr pirmā daļā, Ilzi apglabājot, kapsēta tikai pieminēta.

Turpretīm sadzīve koncentrēta publiskās vietās: pirmās daļas ceturtnā nodaļā plaša koncentrācija — daudz slātaviešu un cangaliešu krogū pēc Mīķēļu tīrgus; sestā viss Slātavas vietnieku pulks; devītā — Slātavas muiža, mērnīka dzīvoklis, krogus, tiesas māja; desmitā nodaļa norisinājas

Čangalienā, pienadsmītā atkal Slātavas muižā, tiesas mājā.

Arī minētās plašās kompozīcijas nodaļās autori prot iepīt sāņu motīvus, piem., sestā. nodaļā pēkšņi parādās Švauksis, pilsetā braukdams, un IX. Oliņu puisis, kam Prātnieks iedod kukuļa viena pudeles, lai mestu gaišmu uz tāliem notikumiem, kas norisinājas tobrīd aiz muižas robežām. Protams, katās gan mākslīgs, bet izveicīgs paņēmieni.

Otrās daļas otrā nodaļa norisinājas Čangalienā, trešā — Slātavas drīnavās, kur sapulcināti tik grūti savienojamie, naidīgie romāna sacensī, kā: Šrekhubers, Prātnieks, Rankis, un, beidzot, pats Grabovskis. Ļoti plašās kombinācijas parakstenis atrodams trešās daļas otrā nodaļā — plaujas svētkos Slātavas baznīcā un krogū.

Apbrīnojamā veiksmē izdevies visu raibo romāna saturu iespiest divdesmit piecās nodaļās (pirmā nodomā tikai 21), kas savukārt ir organizētas mazākās kompozīcijas vienībās un paņēmienos.

Sarežģījumi, kāpinājumi, dramatisms un episkā sarunas forma.

„Mērnieku laiku“ sarežģījumi īpatnēji: ģimenes un sadzīves cīņu mezglātie krustoti un sakārtoti, lai saistītu abus motīvus vienā gabalā. Iesākts, protams, no ģimenes sarežģījumiem: tūlīt trešā nodaļā, Oliņu uguns grēkā samaina bērnus, kas paliek apslēpts visu laiku. Nākamais sarežģījums — Kaspara un Lienas mīlestība, no kuŗas iziet Prātnieka, Olinietes cīņa ar Kasparu un Lienu.

Lienai jānes plecos viss laikmeta ļaunums, kas viņas vājiem spēkiem, isteni vēl zaudējot Kasparu, pārāk smaga nasta. Liena drīz vien kā nevainīgs upurā jēriņš iedzīta kapā. Darbībai pienāktu necerēts gals, ja autori nebūtu laikā, jau pašā sākumā, pirmā daļā, ierežģījuši pavisam svešu, izveicīgu, visās pasaules negantībās un niķos izskolinātu Grabovski, kam blakus nostādīts Šrekhubers, kas abi prot cīņu vadīt klusā slepenībā un atklātā naidā. Ja autori nebūtu ņēmuši drosmi ielikt romānā svešus, darbīgus elementus, puse no „Mērnieku laiku“ sarežģījumiem un dramatikas būtu zaudēta. Kādi cīnītāji Tenis, Anuža, Ilze, Liena un pat Kaspars, arī Oliņš, Ķencis, Pāvuls, kas cietuma stenderēs vien prot spirināties un šņākt, visa Slātavas un Čangalienas pelēkā masa, kas no mērnieka cienīgtēva un tiesas vira skata bēg jukdama kā Ķencis no ķēma!

Darbīgais svešniekuelements romānā vajadzīgs dramatisma līdzsvaram, citādi darbība pārvērstos nožēlojamā ļaužu apziņas, taisnības un goda prāta sabradāšanā, kas atstātu tik riebīgu iespaidu.

Svešais elements glābj tragisko romāna noskaņu, uzturēdams sprindzību un dramatismu otrā un trešā daļā.

Kāpinājums un dramatisms. Sarežģījums no kāpinājuma un dramatisma nošķirams tādā kārtā, ka pirmais var būt neapzinīgs nevilšus gadījums, kamēr darbības pieaugums saistās ar apzinīgu cilvēka gribu, kas pūlas notikumus virzīt savā labā. Kāpinājums un dramatisms saistās ar dabīgiem tipiem: Prātnieku, Raņķi, Olinieti, mērnīku, Grabovski, Šrekhuberi un viņu piekritējiem, kamēr sarežģījumi vairāk aizņem un ievieļ ciešanu lokā nevarīgos, — Anužu, Teni, Lienu.

Sarežģījumi imitē īstenības noslēpumaino dabu, dzīves nesaprotamo traucsmi, kas vispirms kārtā uztur lasītāja interesi, intrigē viņa fantāziju, kā Kaspara un Feldhauzena zudums, Anužas nožēlojamie noslēpumi, līdzīgi mērnīku laiku zādzībām, dedzināšanām un slepkavībām. Sarežģījumiem primitīvs raksturs, līdzīgi pasaku un naīvu stāstiņu epikas paņēmieniem, kurus kā noslēpumus nespējam pārvērst vēstījuma kāpinājumā un dramatisējumā, pirms tie nav gaismā celti.

Kāpinājums un dramatisms ir cieņās un gribas iznākums, atklāts, publisks, drošs, kas risinādams sarežģījumus un intrigas, noteic tālākai darbībai virzienu.

Pirmo lielāko kāpinājumu atrodam Lienas cieņās ar Olinieti VII. un VIII. nodaļās, kad mīlestības sarežģījumi, klusi sirdis glabātie, ar troksni nāk gaismā. Minētās nodaļās līdztekus sagatavots nākamais, jau publiski dramatisks skats, kas izpaužas IX. nodaļā: Tenis tiesā un Gaitiņi izlikti no Irbēniem. Cik sarežģījumi ilgi, slepeni un klusi, tik kāpinājumi un dramatisējumi īsi, skanīgi un cildeni. Tie, protams, noder arī pamatam lielākiem kompozīcijas nodaļjumiem.

Kāpinājums saistīts ar darbību. Piemēram derētu goda mielasts II. daļā, kur atklātā cieņā stājas gadiem slepenībā gatavotā intriga un pretintriga un izpaužas uzbrukumā mērnīkiem un mielasta viesiem, kas ātrumā un nesaudzībā pārsniedz visus mērnīku laiku piedzīvojumus, kāpēc būtu uzskatams par kāpinājuma augstāko sastrēgumu, kulminācijas punktu. Līdzīgs intīmo motīvu kāpinājums V. nodaļā: Liena padzīta no Oliņiem, zaudējusi Kasparu, kuru arī viņas izmisuma dzītās čaklās kājas nevar vairst satecēt. Tas Lienai nāves spriedums.

Trešā daļā kāpinājumu vairst nav: nāk sāpīgi un tragiski atrisinājumi: Lienas nāve otrā nodaļā, Raņķa slimība un nāve IV. nodaļā, Anužas nāve pēdējā nodaļā.

Dramatisms un episkā sarunas forma. Ar kāpinājumu saistītais dramatisms izteikts episkā sarunas formā. Romāns nav drama. Notikumus nevar iespiezt noteiktā dramatiskā dialogā, tāpēc ka epikas vēstījums pārāk raibs, dažāds, jucekļīgs, lai iekļautos klasiskās drāmas likumos. Kā dzīvē, tāpat romānā dramatisms pieņem episkas sarunas formu, kam vairāk nolūku un uzdevumu: 1) netik ciņu un darbību strauji atrisināt, bet arī notēlot uzskatāmā un konkrētā episkā skaudrumā. Episkā dramatiskā forma netik dramatizē, bet arī tēlo un konkretizē. To nespēj traucēt isi apraksti, episki iespraudumi, situācijas un viss pārējais scenarijs. Episkā sarunas forma mums tikām pazīstama pasakās un daiņās, kur tā ar lielu veiksmi pielietota.

Pirmā daļā šādi episkā vēstījuma un episkā dramatizējuma samēri:

I. nod.	— 10 lap. p. teksta,	5	l. p. dramatizējuma	— 50%.
II.	" — 15 lap. p.	" 10	l. p.	" — 75%.
III.	" — 7 lap. p.	" 2	l. p.	" — 25%.
IV.	" — 24 lap. p.	" 11 1/2	l. p.	" — 50%.
V.	" — 21 lap. p.	" 9	l. p.	" — 45%.
VI.	" — 12 lap. p.	" 9 1/2	l. p.	" — 80%.
VII.	" — 33 lap. p.	" 12 1/2	l. p.	" — 37%.
VIII.	" — 28 lap. p.	" 13 1/2	l. p.	" — 50%.

Devītā, desmitā un vienpadsmitā nodaļās, kā sadzīves tēlojumos, dramatizējumu mazāk (16%, 8% un 30%). Otrā daļā teksta un dramatizējuma samēri šādi:

I. nod.	— 18 lap. p. teksta,	6	l. p. dramatizējuma	— 33%.
II.	" — 19 lap. p.	" 9 1/2	l. p.	" — 50%.
III.	" — 19 lap. p.	" 14 1/2	l. p.	" — 70%.
IV.	" — 31 lap. p.	" 10 1/2	l. p.	" — 30%.
V.	" — 12 lap. p.	" 3	l. p.	" — 25%.
VI.	" — 16 lap. p.	" 10	l. p.	" — 60%.

Trešā daļā ļoti bagātīgi dramatizēta otrā nodaļa (70%), trešā, ceturtā un piektā nodaļas (50%). Turpretim pēdējā nodaļa satur gandrīz vienīgi Anužas runu un sarunu ar macitāju.

Noteikti skaitļi vislabāk apgaismo Mērnīku laiku tekstu samērus. Protams, ka episkās sarunas forma vispirms saistīta ar dramatiskām vietām, kuŗas bieži sakrīt ar kāpinājumu. Kāpinājuma un dramatizējuma vietas atļāvušas „Mērnīku laiku“ episko vēstījumu pārvērst skatu lūgā. Dramatiskās vietas romānā saistītas ar pēdējo vispārīgo kompozīcijas likumu: pretstatījumu episkā vēstījumā.

Pretstatījums „Mērnīku laikos“. Pretstatījums kā figura mums ļoti pazīstams liriskos, episkos un dramatiskos ra-

žojumos; tas bieži lietots kā retorisks paņēmieni runās, lai sasniegtu sevišķi cildenu, nevairamu iespaidu, kad divas domas, skatus, centienus nostāda straujā sadursmē.

Realista mākslas pretstats, nošķiršamies no romantiķa un estetiķa māksloiem paņēmieniem, atbalstas pašā dzīvē, ciņās, laika, vietas, interešu nesaskaņās, un tāpēc tik sarežģīts būtībā kā pati dzīvē. Piemēram ņemsim kaut slātaviešu un čangaliešu vietējo patriotismu, kas izpaužas strīdīņos par abu valšķu pārākumu darbā, tikumā, parašās, bagātībā u. t. t. Protams, ka tādiem strīdīņiem komisks raksturs, kaut reizēm nākas dzīvāki intereses aizstāvēt, slātaviešiem un čangaliešiem izkaujoties krogū.

Nopietns un nevairāms pretstatījums dzīvē meklējams vecās un jaunās paaudzes starpā, kas mūžam nesaskan ieskatos, centienos, saimnieciskā iekārtā, sadzīvē, paradumos, apģērbā, valodā... Istenības pretstatījumus nebeigsim uzskaitīt. Ļsos vārdos aizrādīdami, ņemsim vispirms kādus sīkākus piemērus. Naivais reakcionārs Oliņš, lielīgās sievas gumdīts, dzinies mājas iekārtojumā citiem līdz; viņš nīkni šķendē par tik nevainīgām lietām kā: pogām, sarkaniem un ziliem lakatiem, zābakiem, karpēm, apcirptiem matiem, 70 gadus parasto Teņa zvejnieka pazodes bārdi un Kaspara pilnbārdi. Sīkā dzīve sastāv no mazām lietām, kam likteņos daždien liela nozīmē.

Dzīves sīkumos un paradumos vissīvāki sadurās vecais un jaunais laiks, vecā klausu un vergu cilvēka kalpa gars, šai gadījumā arī panikušais un izvirtušais brāļu draudzes gars ar jauno biedrības vīru, teatru, zaļumu svētku un jaunmodīgas sadzīves, „attīstības“, „brīvēstības“ un „mākslas“ un „zinātnības“, centieniem, kurus reprezentē Pietuka Krustiņš. Kā savienosi Oliņu, teicēju tētiņu un Pietuka valodu, domas un centienus, plāpīgo „tautību“ un „ideālību“ ar veco liekulīgo, riebigo paštaisnību vai naivo ticību. Pat gudrās un absolūti labās Ilzes reliģija nav saskaņojama ar cildenā Kaspara ticības izjūtu un formu.

Tuvāko asins radnieku starpā laiks nospraudis robežu, pār kuru velti meklēsim pārejas.

Sadzīves un psiholoģijas pretstati pārvalda visu vecās un jaunās dzīves fronti, noteic tragisko un komisko, cildeno un zemīgo, uzspiezdami laika zīmogu tipam, situācijai, ja pat autoru darbam, kā tādām, viņu stilam, valodai un kompozīcijai, kam jāattēlo jūklā dzīves īstenība.

* * *

Monologi „Mērnieku laiku“ kompozīcijā. Ļoti svarīgs un gluži īpatnējs kompozīcijas paņēmieni Kaudzišiem ir monologi, pavisam kādi astoņpadsmit skaitā trijās romana daļās, kaut pirmā un pēdējā vairāk. Monologu starpā atrodamas visai

ievērojamas un spilgtas „Mērnieku laiku” vietas. Lai minam tikai: 1) Anužas runu skolotājam par mērnieku laiku nebūšanām (6. l. p. apmēram 1 l. p.), Oliņietes lielību Irbēnos, pirmo reizi satiekoties (21. l. p. — 1½ l. p.), ievērojamo Kaspara izskaidrojumu mātes slimības gultā (65. l. p. — 3½ l. p.) Ķeņča lūgšanu (179. l. p. — 2. l. p.), Ķeņča misionara runu Slātavas cietumā (186. l. p. — 2½ l. p.).

Otrā daļā pazīstamās goda mielasta runas 264. un 274. l. p. un Anužas stāsts par Lienu un Kasparu 291. l. p. Bieži tādām runām tieši vēstījuma tehnikas raksturs, piem., trešā daļā Anužas stāstam par Lienas bēdu likteni 387. l. p. un policista ziņojumam par Grabovska — Vernandera kļūmīgām dēkām 396. l. p. Līdzīga nozīme piešķijama Anužas lielajam monologam pēdējā nodaļā, kur atrisināti visi romāna sarežģījumi un noslēpumi.

Citos monologos atrodam pašraksturojumus, prātniecību un pamācību un skaidro liriku, kuŗas tik maz romānā.

Jūsma lirika Kaudzišiem no laika gala pretīga, izņemot dažus, sīkus neizdevušos dabas aprakstus, Kaspara izmīsumu momentu tiltā, no Irbēniem aizejot, pāris vietas Lienas dzīvē. Vienīgais skaidrais jūsu monologs meklējams Oliņa runā pie Lienas kapa, un tas pats tikai desmit rindiņu garš un stipri sentimentāls, kā jau glēvulīga cilvēka sirds izplūdums. Nelūkojot tādu skaudru atzinumu, būs visnotāl atzīstams, ka monologos slēpjas viss Kaudzišu līrisms, kā tiešs domu un jūtu izplūdums, kas izteikts pirmā personā.

Pašraksturojumi. Divi „Mērnieku laiku” tipi, Pietuks un Ķencis sacenšas runās, pašuzslavā plātidamies un vārdu vārsmas bārstidami. Viņiem līdzī labprāt censtos Švauksts un Dreķbergis, tikai nespēj to aiz galīgas plānprātības. Pietuks saka lielu runu Ilzes bērēs (94. l. p.), aizstāv biedrības centienus kroģu (342. l. p.), uzslavē savu dzeju (353. l. p.) un dažās citās vietās cildinājas, neviena nē lūgts, ne aicināts. Katrs viņa vārds nodod tautisko ākstību un ačgārno, greizo idealismu.

Cik Pietuks neapzinīgi melīgs un ākstīgs, tik Ķencis briesmīgi patiess un taisns, izvēršdams ārā savā lūgšanā tādu naivu gara kroplību un bērnišķīgu, neapzinīgu egoismu un viltību, ka par viņu nevar dusmoties, tik kā kutināts smieties. Mulķība pati sev rikstes griež. Ķeņča dzērums žēlabās par likteņa nedienām, par veco Babu, pērminderi, mācītāju, abām sievām, ķēmiem un mošķiem u. t. t., izskan netik pašraksturojums, bet vesels dzīves stāsts, kas aptver visu Ķeņča mūžu. Romāna humors būtu daudz zaudējies no latviski īpatnējā spilgtuma, ja trūktu viņa monologu.

Ideālo tipu monologi satur netik raksturu apgaismojumu un papildinājumu, bet arī romāna prātniecību un didaktiku. Daudzreiz autoriem pārņemts Kaspars skolmeisterriskais „sprediķis”, kas esot lieks, gaļlaicīgs u. t. t. Tas nepārdomāts pārmetums. Kas būtu Kaspars kā tips un romāna galvenā persona, ja tam laupītu viņa patstāvīgo prātniecību, kur visi mērnieku laiku notikumi, personas apjausti, etiski vērtēti un dzejiskā līdzībā izteikti? Kā apgaismot varoņa dvēseli, kas vairāk domājis, gudrojis, klusām apcerējis, tikai retumis skaudri iejaucies dzīves burzmā? Vai viņam, vērtīgākam, gudrākam skaidrākam, lai uzmauc mēmu masku, kaut dzīve neļauj darboties un cīnīties? Lai viņš krit negantībai par upuri lēns kā jērs? Šai klūmīgā gadījumā pilnīgi robu izpilda kompozīcijas monologs.

Kad asiņainais, vietām bēdīgi jocīgs „Mērnieku laiku” baigs aiz muguras, Anužai kapsētā, mazo Anniņu pamācīdama, klāj pār visiem noziegumiem un noziedzniekiem, pat Anniņas tēva slepkavu, stipras ticības, žēlastības un mīlestības plīvuri, svētās domas izteicot vienā no cildeniem monologiem.

* * *

Sīkākie nodaļu kompozīcijas elementi: apraksti, pārspriedumi, tēlojumi.

Parastos kompozīcijas elementus Kaudziši pielietojuši īpatnēji. Tas būtu sevišķi sakāms par aprakstu. Kaudziši nespēj aprakstīt, nespēj dabu apdzejo, nedz par to jūsmot. Viņiem dabas apraksti īsi un stafēti, izpušķoti, vietas apraksti, kaut īsi, zīmīgi; turpretim tipu ārējā izskata un darbības apraksti mēdz būt apbrīnojami sīki, raksturīgi un realistiski noskaņoti.

Dabas apraksti būtu minami dažās vietās. Rudens skats, Anužai mājās ejot, aizņem tikai sešas rindiņas, tūlīn mistrojas ar vecenītes sērām pārdomām, kas beidžas dziesmu grāmatas pantiņā „Lai mans gals man par lab' iziet”. Klusa vakara apraksts pēc Oliņu ugunsgrēka (34. l. p.) aizņem sešas rindiņas un atstāts bez pantiņu piedevām. Astotā nodaļā ziedošās pļavas apraksts 126. l. p. aizņem divpadsmit rindiņas. Divi rinētie apraksti — parastie vēstījuma paņēmieni, kam trūkst sevišķu uzdevumu. Turpretim II. daļas pirmā nodaļā 194. l. pusē pavasara glezna ņemta salīdzinājumam ar Gaiņu nelaimi un aiziešanu.

Jūsmīgā Oliņu mājas un dārza aprakstā autori pūlas satricēt lasītāju, pavadot izmisušo Lienu. Tas aizņem neredzētus apmērus, pusotras lapas puses, un izstafēts sen-

timentaliem pantiņiem, lai attēlotu Lienas skumjas, piem., avota žēlabās:

Draugs man zudis, kas ar mani
Burbulišiem kavējās.

Lielajā jūsmu aprakstā tomēr Lienas mīļajām gotiņām un sunim Rūsim tīkamāka loma nekā puķu dobēm, ābeļu dārzam un tradīciju avotam. Autori dzejiski neizjūt dabu: tulin viņiem vidū jāved cilvēks, dzīvnieks, kaut suns bijis. Kaudziši, kā isti realisti, ainā nevarīgi. Tāpēc arī lielā Vasarsvētku aprakstā, III. daļas pirmā nodaļā, dabas ainā varēm laužas cilvēki, gan gani ar saviem ganāmiem pulkiem, gan baznīcēni, to kustības un darbi. Ari ziemas aprakstā (389. l. pusē) Kaudziši pielietojuši visu mākslu, pat metušies vieglā fantastikā, pielīdzinādami ziemas krāšņumu varenai valdniecei diamantos, kaut beigās jāpiezīmē: „Bet auksta viņa ir un nemīlīga!“ Tiešām, Kaudzišiem daba un tās dzeja nemīlama, tāpēc ka nespēj to smagā realistu stilā tvert un atdzīvīnāt. Pat tādu cildenu parādību mūsu vienmūļā dabā, kāds negaiss, un ko autori gudrā nolūkā pāris reizes inscenējuši, piem. Oliņu ugunsgrēkā un Lienas ārprāta skatā, izcīb pavisam bālganās krāsās, atstājot lasītāja fantāzijai pašai darboties.

Pantiņu komponējums paliek arī turpmāk spēkā visos jūsmu, prieku vai sāru, gadījumos, piem., domās par ļaužu Babeles grēkiem, Oliņš citē Stendera parasto grēku plūdu dziesmiņu; mērnieku bravura izpaužas vācu ielas dziesmiņās; pat Oliņš piemin veco „Krambambuli“, (153. l. p.), kamēr Pietukam mutē: „Tādas meitas es mīlēju“ 154. l. pusē. Lielais rimju un pantu meistars Pietuks producējas, kā Kaudziši teiktu, „gailestīgi“ goda mielastā 260., 272. l. p. Pat Raņķim, mirstamā gultā veltīts pantiņš par brīdi pēdējo. Pantiņu kompozīcija skumju brīžos neizdevīga un kļūmīga; piedodama vecās Anužas mutē kapsētā 441. l. pusē un mirstamā skatā 452. l. pusē. Sentimentālās dzejas un brāļu draudzes pantiņi uzspiež „Mērnieku laikiem“ vecmodīgas nevarības kolorītu.

Pārsprieduma komponējums. Nelūkojot Kaudzišu stipro prāta darbību, kas viņu spēks, skaidru pārspriedumu romānā velti meklēsim, ja par tādu nepieņemsim skolotāja un viņa viesu sarunu par veco un jauno laiku paradumiem, dažus spriedumus par dzīvi ierašām VII. nodaļā. Kaudzišu intelekts pārdzīvojumu piesātināts, tāpēc dzejisks, filosofisks, intuitīvs. Viņu doma gleznaina, dzīva, spēcīga. Filosofija mēdz būt laba dzeja vai vāja zinātne. Teicamais pierādījums šai lietā — Kaspara runa piektā nodaļā (65.—69. l. p.). Visu pasaules ie-

skatagaišumu, domu un etiskās pārlicības spēku, kas dziļā dzīvē un cietnējā apcerē dzemdināts, Kaspars ietērpj līdzībā. Kaudzišu doma dzejiska. Romāna intelektuālie elementi meklējami pavisam citā kompozīcijas noslēpumā, ne skaidrā zinātniskā atziņā.

Tēlojumu komponējums Mērnīku laikos.

Pūlēdamies novērst pārpratumus, kas spētu celties, vārdu un termiņu lietojot, nošķirsim vispirms tā parasto un terminoloģisko nozīmi. Vārds „tēlojums” jaunvārds, kam piekritušas dažādas lomas. Tas milams vārds, ko labprāt lietojam sarunā, literatūrā, mākslā un teorijā, un tāpēc devis daudz atzarojumu. Sarunā mazu stāstiņu bez fabulas, vai aktiera lomas izpildījumu, tāpat bieži gleznotāja darbu, kaut nevietā, dēvē par tēlojumu. Valodā trūkst vārdu bagātības un jēdziena cieta norobežojuma. Aiz tā iemesla gribētos vārdu tēlojums aizgūt teoretiskam termiņam, kas strauji nošķirams no vēstījuma un vēl asāki no apraksta. Tēlojums iznīcina vēstījuma pamata principu — laiku, savilkdams loģiskā sakārtojumā raksturīgās pazīmes no neapzināmi plašām laika starpām; viņš pārsniedz apraksta momenta principu filosofiskā uztvērumā, kas ņem saknes pagātnē un tiecas tālā nākotnē.

Tēlojumam intelektuāls pamats; tas realisma mākslas domu izpaudums, koncentrējums, kas neļauj saturu izstiept garos episkos laika sprīžos, pagalam neietilpst aprakstā.

Cik realistiskais apraksts īss un viekāršs, pat nabadzīgs, tēlojums plašs, pamatīgs un saturā bagāts. Apraksts atļauj lasītāja acīm viegli slīdēt tālāk vēstījuma gaitā, tēlojums salauž notikumu risinājumu un spiež pārdomāt, apcerēt, filosofēt. Nemsim piemēram kaut pavasara un Jūņa dienas tēlojumu, kur cilvēka, gājēja un saimnieka likteni saistīti ar pavasara atmodu un gāju putnu likteni, kā to Apsišu Jēkabs „Bagātos rados” vēl dzejiskāki izteicis. Minētais tēlojums aizņem krietni vairāk par vienu lapas pusi (11.—12. l. p.)

Otrā nodaļā atrodam Olinietes dzīves (21. l. p.) un Oliņu mājas un iekārtas tēlojumu (23. l. p.) pāris lapas pusēs; vēstījumā izdarināts tas sniegtu vielu lielam stāstam. Piektā nodaļā visai ievērojami Ilzes un Teņa dzīves un raksturu tēlojumi (59., 60. u. t. l. p.), kas sniedz netik ārējā izskata un rakstura atspulgu, bet samērā mazā telpā, īsos kodolīgos vārdos un gleznās zīmē personaža dzīves gaitu, ļauj ieskatīties pašā tipa būtībā un izskaidrot, kā tas cēlies, veidojies un kādu etisku vērtību izteic. Kā smagi granīta akmeņi minētie tēlojumi guļ „Mērnīku laiku” vēstījuma gultnē.

Kas paliktu no liela tautas dzīves atveidojuma, ja trūktu sadzīves tēlojumu? Kādiem līdzekļiem autori aptvertu visu personu un sadzīves skatu apmērus, ja viņiem trūktu visvarenā realisma tēlojuma, kas loģiski un intuitīvi sapem kā pasaules tiklā neskaitāmus izklaidētus vērojumus, sīkus notikumus un gadījumus.

Jo plašāki plešas Kaudzišu episkais tvēriens, jo lielāku svaru atsevišķās nodaļās un vispārīgā kompozīcijā iegūst tēlojums. Devītā nodaļā (155. l. pusē) tēloti mērnika ciemiņi un 156. l. pusē — Prātnieka klienti pāris lapas pusēs, kaut noteiktu notikumu tur pavisam trūkst, kas sīkos vērojumus, kam dzīvē tik liela nozīme, ierindotu vēstījuma gultnē. Desmitā nodaļa satur vienu vienīgu tēlojumu, kā rīkojušies viltus mērniki Čangalienā, kas nāk slepeni, līdzīgi sirotājiem un nespēj aiz tā iemesla attīstīt savus darbus episkā, noteiktā plašumā.

Otrā daļā vairāk sadzīves tēlojumu: Čangaliena mērniku drudzī (213. l. p.), kukulotāji Slātavā (215. l. pusē), gaidamā mielasta ēsmā (217. l. pusē). Tēlojumi piešķaitāmi „Mērniku laiku” pamata akmeņiem, nesaldzināmi īpatnībā, pilnībā, skaudrā konkrētībā un sadzīves kritikas spēkā.

Trešās daļas lielais mērniku laiku pagiru notēlojums (IV. nod. 424. l. p.), līdzīgi viltus mērniku darbiem (I. d. IX. nod.), aptver tikai atsevišķus tipus.

Tēlojums Kaudzišu rokās kļūst netik dzišens vielas koncentrācijas līdzeklis, bet visvairāk domu, spriedumu, vērtējumu izpaudejs, kas palīdz lasītājam jo dziļi ieskatīties mūsu sadzīves bezdibenos, mūsu vēsturiski veidojušās nedienās un ļaunumos, kas vēl aizvien plaši kūņojas mūsu atklātā dzīvē, politikā, publicistikā, arī mākslā un zinātnē.

* * *

Piebaldzēnu anekdotes „Mērniku laikos” ir neskaitāmas, oriģinālas, atjautīgas, kas spēj, līdzās tēlojumiem, netik zīmēt atsevišķus tipus, bet jo pilnīgāk vienā atjautas mirkli nokristalizēt vietējo kaloritu, sniegt īstenās dzīves neatdarināmu un nesasniedzamu atveidojumu.

Īsta realisma anekdote nav meklējama, kā senāk, vecos kalendaru, laika grāmatu jokos, bet dzīvē. Neskaitāms pulks klaušu laiku anekdošu, kas būtu spējušas daždien laikmetu apgaismot, aizgājis bojā, zudis tautas atmiņai. Kaudziši, mūžam griezdamies sabiedrībā, salasījuši un uzglabājuši piebaldzēnu anekdotes. Viņiem nav jālien, kā daždien citiem mūsu stāstu rakstītājiem, vecās vācu joku lapās meklēt asprātības. Tās viņiem pašiem gatavas kā āboli birušas klēpī. Neviensgan nespēs izdomāt anekdoti, kā Ķencis nokodis jēram ausi, izraudams upuri

konkorentam no rokām. Tai seko vesela virkne anekdošu, kā jēri kauti, dzīti, kopzupa ēsta, nauda skaitīta, modes ķēdes, rati pirkti, viveles durts un pūstas; pēdīgi, šmaugi izkaujoties, pamatīgs trācis sacelts. Tā ir dzīve anekdotēs, no kuŗas mums pretīm rēgojas nīrdzīgs piebaldzēnu tirdzenieka, ierāvēja, skauga un pakalķēmotāja vaigs.

Taisni sadzīve pilna šādām lidojošām anekdotēm. Sestās nodaļas vietnieku pulkā katram vārdam līdz nāk spārnota anekdote; lai minam tikai famozās bazunes, magazinas, Ķeņča anekdotisko lielību, kas vilku spējot no meža ņīzmelot, un viltus mērnīeku anekdotes atrodam desmitā nodaļā; vienpadsmitā nodaļā, Pāvulam un Ķencim, kā Izraelim Bābelē, guļot Slātavas cietumā, katrs vārds, katrs mutes vēriens un vaibsts ir neatdarināms smieklis un oriģināla anekdote.

Viss garais „Mērnīeku laiku“ vēstījums piegriezts anekdotēm: piem., kukuļam iemītā vepŗa ceļojumi 216. l. p., mērnīeku nīķi 217. l. p., anekdote par zeltu un dimantu rotāto kvīti 228. l. p.; trešā daļā — Edes tēva un garā Pēterja anekdotes 361. l. p., anekdotes par Švauksu, Drekbergi, Pietuku, Bisaru, Ķenci, Pāvulu (428. l. p.) u. t. t.

Lielā un sareķģītā romāna kompozīcijā anekdote snīedz humoram dzīvību, mīrdzumu un neaīzmīrstamu spīlgtumu, kō mūŗam daudzīnām, parunās atķārtojam, attīecīnādami īkdīenas notīkumos un sītuacījās. Piebaldzēnu anekdote ķļīst faktors valodas un apzīņas attīstībā.

* * *

Divi ievadi „Mērnīeku laīkos“. Kāpēc Kaudzīši līķuši, šķīetami aķģārni, Annīņas pīrmo skolas gaitu kompozīcijas sāku-mā, par to dīezgan gudrots. Annīņas līktenis snīedzas mērnīeku laīku robeŗām pāri, un autori tālāk par vīŗu neīnteresējas. Arī Anuŗa atlīķām romānā daŗādās sītuacījās tēlota. Pīrmā nodaļā būtu uzskatāma kā pīlņīģi līķa, ja tur neatrastu spēcīģo apsūdzību par mērnīeku laīķiem, kas pīņemama prozas īevada vīetā. Nekāds autoru sacerēts prozas īevads nespētu atlīdzīnāt vīenos sakāmos vārdos īzteīkto Anuŗas apsūdzību, kas tīk daudz nevainīģi pārcīetusi, ka tīeŗām var stāties tīesneses lomā. Sīrds nevainībā, vīentīesībā un patīesībā vīŗa vīenkārŗos, vīesīem saprotamos vārdos, kā pats tautas gudrības ģenījs, snīedz vīenkārŗam lasītājam, kas mērnīeku laīku negantībās spētu apģrēcību ņemties, etīski relīģīozu vīedoklī, kā uzņemami, apzīnāmi un vērtējami mērnīeku laīku tīpi un notīkumi. Autorīem tīķ banāli vīeglprātīģā tautīskā laīķā bīj īemesls bīties no opozīcijas savam romānam. Šāda opozīcija tīeŗām pastāvēja 80. gadu tautīskos pašmāņos un nerīmst līdz pēdējam laīkam pavīsam

pretējās nacionālās un politiskās grupās. Arī tautiešiem naidīgie vācieši „Mērnīeku laikus” uztvēra politiski, kad Latviešu draugu biedrība piešķīra autoriem godalgu. Kā dziļi nacionāls realisma piemineklis, romāns vismazāk domāts kā politisks pamflets vai karikatūra, bet gan sirdsapziņas tiesa par savu laiku.

Otrreiz līdzīga tiesa atkārtota Kaspara runā, gan daudz plašāki, apzinīgāki, pamatīgāki, liekot pamatā jaunlaiku domātāja un cinitāja viedokli. Anuža pasīvi ticīga apsūdzētāja, kas piesauc Dieva tiesu, Kaspars etiski-humanitars cinitājs, kas pats izmeklē, klasificē, vērtē, pats lemj un tiesā. Viņa vērigā acs un sistematiskais prāts nepalaiz garām nesodītas nevienas personas, ne mazu, ne lielu, katram dodams isto taisnību. Smagā Kaspara runa gan domāta vairāk domātājiem, pamācītam cilvēkam, lai palīdzētu tam mērnīeku laiku jūkli orientēties. Kaspara runa kalpo netik ievada nolūkiem, bet sniedz arī etiski filosofiska romāna kvintesenci.

Apskatījuši pirmā nodaļā, kā „Mērnīeku laiki” cēlušies vēsturīgi, otrā — teoretiski, mēs skatījām lielu un sarežģītu darbu gadiem ilgos laika sprižos. Spītīgā un raibā istenā dzīves viela lielā pūlīnā, izmaņā un estētiskā gaumē bij sakaldināma lielā romānā. Kādiem kompozīcijas līdzekļiem tas sasniegts, to redzējām: vēstījuma laika vienība, attēlodama dzīves nemitīgo strāvojumu, ietver cēlā gultnē lielos un sīkos notikumus, personas un blakus personas; vēstījuma saturs sadalīts un sakārtots vietas un telpas dažādībā, sarežģīts komplīcētos un dažkārtīgos mezglos, kāpināts, dramatizēts, pretstatos to nostādot; pieskaņojot lielajai kompozīcijas celtnei, sīkākie nodaļu elementi gan aprauti un skopi ietilpināti kā dabas apraksti un pantiņu novietojumi, gan plaši un bagātīgi izlietoti kā monologi, tēlojumi un pa daļai pārspriedumi, bet sevišķi anekdotes un episkās sarunas.

Kāpēc Kaudzišiem izdevies tik teicami un nesalīdzināmi paveikt grūto uzdevumu? Neskatot brāļu ārējā izskata dažādību, viņu pasaules ieskats un izjūta ilgā kopdzīvē un darbā, vistuvākā un intimākā domu izmaiņā tā saskaņojies, ka viens otru pabalsta un papildina, ka viņiem nenācās grūti sakārtot milzīgo materialu. „Mērnīeku laiku” organiskai vienībai un daļu saskaņojumam kalpoja otrs faktors: romāna stilizācija, kuŗu ņēma rokās vienīgi Matiss, kā jaunākais un spalvā vairāk ievingrinājies. Tādā kārtā arī otrs estētikas balsts, stils, teicami galā vests.

„Mērnīeku laiku” stilizācija.

Personība un stils. Kaudzītes Matiss uzskatāms par vienu no sava laika veiklākiem avīžniekiem un stilistiem, ko par Reini vis nevarētu teikt. Reiņa domu gaita bij pārāk smaga, tei-

kumu konstrukcija grūti pārvarama, kā jau autodidaktam, kam trūkusi skolas disciplīna. Matiss, kā brāļa audzēknis, šai ziņā dziļojis un attīstījies labvēlīgākos apstākļos: pašus pirmos pamatus viņš mantojis labi nostādītā skolā. Viņam spalva aizvien bijusi veicīgāka. Viņš daudz rakstījis, sākot no „Mājas Viesa” un pirmiem „Baltijas Vēstneša” laikiem. Redaktori viņa pirmos avižu rakstos maz spējuši labot. Tas pilnā mērā sakāms par viegliem avižu rakstiem, kas tiešām „Mērnieku laiku” sacerēšanas laikā spēj nostāties Kronvalda veicīgai spalvai līdzās. Lasot „Baltijas Vēstneša” publicistiskus rakstus, kritikas, bieži uzmācas taujājums: vai tas nav Kronvalda darbs, kamēr nāk patiešām vārds redzams. Tagadēja esteticisma laikmeta bērniem viegli izrunāt pāris vārdus: u z r a k s t i l i e l u s a d z i v e s r o m a n u ! Tas nozīmē ļoti daudz: radi prozas stilu! Vaicāšim turpmāk: kas vieglāk, sacerēt dzejā vai prozā? Šai lietā varam sniegt ātru un pareizu atbildi. Kamēr teicamas un pilnīgas dzejas piemērus sameklēsim garīgos rakstos no 17. g. s. sākot, atradīsim jaukus pantīņus un dziesmiņas V. Stendera, J. Stendera Čirģensona, Lundbergā, Hugenberģera, Liventāla, Dinsbergā darbos, prozas stils paliek stipri kropls. Prozas stils prasa dziļāku valodas izpratni, lielāku kulturelu praksi, lai domu ietērtu nevainojamā valodā. Vienu otru pasaku, īsāku stāstiņu paveicās gludāki stilizēt, kamēr zinātniskā proza paliek dziļi nelatviska, vāciska, nevarīga un mums tagad nepieņemama. Garīgo un laicīgo rakstu laikmetā latviešiem trūka teikuma mācības, kamēr vārda mācība bij diegan pilnīgi izstrādātā pēclatiņu valodas paraugi. Nodibināt prozas stilu nebij pirmo latviešu rakstu rūķu spēkā. Tas arī jāsaka par pirmo latviešu valodas teoretīķi Juri Allunanu, kas spēja gan dzejas stilā atveidot vislielākos klasiķu darbus, bet prozā rakstīja tik kropli, ka no viņa rakstiem grūti sameklēt paraksteni, kas tagad mums būtu pilnīgi pieņemams. Lielās epikas prozas stils nesalīdzināmi grūtāks nekā dzejas stils: jūsma bieži plūst tādā spēkā, ka vienā acumirkli noskalo valodas mīroņus un sārnus.

Jūsma stila trūkums „Mērnieku laikos.” Cik viegli un daļi daždien plūst Auseklis valoda prozas stāstiņā „Liduma dūmnieks”, Kaudzītes laika biedra Mātera 80. gadu tautiskās publicistikas romānā „Sadīves vilņi”, „Nauda un mīlestība”, vai jaunāko laiku Niedras impresionisma romānā „Liduma dūmos”! Latvietis jau jūsmotājs no laika gala. Palasat, cik jauki jūsmots dažā labā 70. un 80. gadu rakstiņā, stāstiņā, kaut tie sen aprakti avižu slejās. Šo jūsmu stilu Kaudzītes Matiss prot skaudīgi imitēt, tikai gluži ačgārnā smieklū kārtā: Petuka slavenās tautiskās runās! Viņš zin lēto noslēpumu, kā necīgo jūsmu saturu var ietērt

skaņās frazēs. Tautisko jūsmotāju stilam vajadzēja ļaut tikai dažos pārspilējumos krist, un izsmieklis bij pilnīgi sasniegts.

Kaudzītes Matiss pašā būtībā dziļi naidīgs gludam un biežī tukšam tautiskam jūsmu stilam.

Lielās epikas stils vismazāk jūsmīgs. Aptverdami dzīvi un izteikdams laikmetu visās parādībās, realisma romāna izteiksmes līdzekļi komplicēti, aptverdami vairāk prāta, ne jūtu dzīvi. Viņam pamatā gul smaga, nežēlīga analīze, bet nolūkā — pārdzīvota un izcīnīta atziņa, tēls, tips, ļaužu skats, laikmeta aina.

Tāds stils tautiskam laikmetam pavisam svešs: tās lielās epikas stils, kuŗa visu dzīvi, pat abstrakto domu, pārspriedumu vajag pilnīgi izteikt, kas nesaldzināmi grūts uzdevums. Kaudzīte būtu vienīgi ar Neikenu un Apsīšu Jēkabu salīdzināms. Starpība tā, ka Neikens sacerējis isus stāstīņus pamācības nolūkā, ļoti populārus, skaistus un zīmīgus, turpretim Apsīšu Jēkabs, kaut arī mākslinieciskām acīm dzīvē vēries, īsteni pirmos stāstos, blakus zemju dzīves tipiem, cietējiem, grūtdieņiem, zemju varmākām un palaidņiem, attīsta daudz vietās tādu realismam svešu bērības, zemnieku un dabas idilli, kādu Matiss prātnieka un vērotāja acīm nav skatījis.

Kāds romāns, tāds viņa autors: smags, drūms, baigu nojaušmupilns, kas dzīvē skatījis ikdienas nepārvaramu bēdu staigāju, mulķību, ākstību, noziegumu. . . . Vientuļš domātājs, oriģināls un cietnējs, viņš nepazīst personīgas laimes, tāpat kā brālis Reinis, kas dzīvē izcīnījis neskaitāmas kļusu šaubu un izmisuma cīņas, neatlaidīgi, līdz mūža galam.

Prātā drošs un radikāls, kas sen salauzis vecās naivās ticības tiltus, kā Kaspars, sātāniski lepns un palāvīgs saviem spēkiem un gribai, cīnītājs un cietējs, kas sirdī nes visu mērnieku laiku labo un ļauno, cildēnos gaismas kalnus un tumšo bezdibenu ēnas, viņš, kā jaunas atziņas nesējs, cieš un vaid visā vēstures un tagadnes nedienu jūgā, no kuŗa atkratās tik mākslinieka darbā, domu un tēlu izveidojumā, kas cilvēku atsvabina, šķīsta un pacildina. Pats sevi tālāk izaudzinājis, nocietinājis un disciplinējis, Kaudzītes Matiss kļūst latviešu ziemcietējs, gribas un prāta cilvēks, kas prot sevi un laikmetu tiesāt, labot un pacildināt. Viņa skats vērsti mūžīgās reliģijas un absolūtas ētikas ideālos, kā Kristus kalna sprediķi un nebeidzamā vispasaules dēlī, no kuŗas darbiem tulkojis dažus, to starpā arī demoniski daiļus. Kopā ar brāli Reini viņi mērojuši mūsu mazo dzīvi ar absolūtām mērauklām, atraduši daudz cildēna un pārcilvēciski svēta un daiļa, īpaši cietēju un cīnītāju tipus (Ilze, Anuža, Kaspars, Liena), daudz neganta, mulķīga noziedzīga varmākās un blēžos, un ākstos (Prātniekā, Raņķī, Olinietē, Švaukstā, Pietukā). Viņu

dzīves un mākslas uztvērumš varēja būt tautiskiem epigoniem tikai naidīgs un pretīgs, tāpēc ka viņi nav pagalam tautiski, bet isti, nacionāli, atzīdami tautiski ļauno un labo, spēku un vajību. Viņu spēks virst no izcīnītām domām, atziņas, bet ieroči — dzejiski realistisks tēls, tips, skaudra satīra un humors, kas neželē ne sevis, ne citu, aiz asarām raud un smeļ.

„Mērnīku laiku“ stils smags, nopietns sarežģīts.

Realista doma būtībā analītiska un induktīva pašā pētījumā, iepriekšējās sagatavošanas skicējumos. Vērojumiem, pazīmēm un domām grupējoties un pieņemot noteiktu mākslas tēlu un veidu, tās sintezējas, komplicējas un sarežģījas un tūlī izaicina stila attiecīgu formu, likdamas autoram spalvā periodu pēc perioda, tā ka latvju lasītājam jāsvīst, neparasto tekstu lasot un aptverot. Cik nojaušam no dažāda pirmā uzmetuma iespiedumiem, kas parādījušies pirms romāna klajā laiduma, piem., Keņča runas pirmteksta, kas parādījies „Balt. Vestneša“ 1873. g. 29. Nr. ar virsrakstu „Mūsū lūdžēji, tad tūlī pārliecināties, ka tas pasi isāks, vienkāršāks un stilā vieglāks. Kā saturā, tā stilā autoru darbs gājis vienā virzienā, saturā koncentrēt domas, attiecīgi sintezēt stilu; smagas domas likt smagā izteiksmē.

Kā patiesībā sinteze norisinājusies, nojaušam Anužas runā skolā, kur viņa tiesā mērnīku laikus, iziedama no atsevišķiem faktiem, pieminēdama šai gadījumā vispirms, protams, Pietuku Krustiņu, tad Prātnīku, Bisaru, Švauksu. . . Teikumi īsi, vienkārši. Tiklīdz aizņem jau visu Slātavu un Čangalienu, teikumu konstrukcija tiek sarežģīta, tā ka autoram grūti zīmes salikt: jālieto daudz domu zīmju. Anužai, tāpat kā autoriem, neparasta plašā sintētiskā doma; kodolīgie tautas sakāmie vārdi un salīdzinājumi, kuŗu samērā īsā fragmentā saskaitām kādu desmit, pārāk patstāvīgi un nekļaujas viegli mākslas prozas sintētiskā stilā. Sarežģītie teikumi nenokārtoti un stilizējums smags un nepilnīgs. Viņš rāda lielo darbu, kas autoriem bij veicams, neprasot, vai to spēj vai ne, vai tam sagatavoti, vai ne.

Meklēdami īstus sintētiskā stila piemērus, vispirma kārtā atradīsim „Mērnīku laiku“ monologus, kas izkaisīti visās romāna daļās. Vispilnīgākās stilā, protams, Pietuka runas, tāpēc ar viņu savārstītas no visādiem slaveniem rakstniekiem un sajauktas ar 70. gadu avīžu frazēm. Tas autoriem vieglākais un lētākais darbs. Daudz sūru pūliņu stilā viņiem maksājušas Keņča humoristiskās runas, kaut lielāko tiesu tās noturētas figurās un impresijās, kas sintētiskam stilam nav zīmīgas. Tiklīdz autori

jūtas brīvāki, kā Ķeņča lūgšanā (179. l.p.), kad jāseko un jāattēlo Ķeņča domu gaita un jāvirknē gleznas sajukušā un apmulsušā dvēselē, kas netaisnā ceļā bailojas un cerē, sintētiskais stils ņem pārsvaru. Ķeņča lūgšanu, kas uzmetumos redzams, autoriem visgrūtāk nācies galīgā stilizējumā izveidot.

Sintētiskam stilam zīmīga gan Prātnieka runa goda mielasta vakarā, kurā sastopam trīs slavenus periodus: 1) par valsts valdību un runas vīru uzdevumiem 264. l. pusē, septiņas rindas garu, ar pieciem sakārtojuma zemikoloniem; 2) desmit rindu garo nievājumu mielasta boikotētājiem un 3) vienpadsmit rindu garo slavas dziesmu mērniekam. Ipaši divi pēdējie pilnīgāki raksturo Kaudzītes Matisa periodu dārinājumu — pasmagu un diezgan neveiklu.

Vislabākais un pilnīgākais sintētisko domu un stila parakstenis meklējams Kaspara runā 65. lapas pusē. Tas iedalāms piecās daļās: ievads un četri tipu grupējumi.

Autors jūt, cik vāja vēl viņa abstraktā doma, tāpēc ņem palīgā tautai no baznīcas valodas un stila parasto līdzību. Ievads aizņem lielāko daļu no 65. l. puses un satur visaugstāko sintētisko domu: četrām stādu grupām pielīdzināti visi mērnieku lauku varoņi. Aiz tā iemesla minētā lapas pusē sastopam visskāistāko, trīspadsmit rindu garo periodu, protams, sakārtoto, kas atļauj domai nenorobežotu plašumu. Periods ļoti derīgs iztīrījuma, tāpēc ka līdzās loģiskas sintezes pamatam sāskatāms tīri formāls sakārtojums: sākuma abstraktai domai, ka pavasara krāšņākiem ziediem seko rudenī vēja ziedi, tukšie augļi, pirmam sakārtojumam secināti četri citi, kas satur pirmo domu attīstījumu un min piemērus, lai galveno domu pierādītu un apstiprinātu. Pirmie divi secinājuma sakārtojumi satur tiešus pierādījumus, kā 1) ceriņu un rožu krūmu, 2) kokāļu un rudzu puķu ziedu un augļu nozīmi un vertību. Turpretim, divi nākamie secinājumi un pierādījumi satur pretstatu, 3) dobju augu un saknāju, 4) kimeņu ziedu un augļu apvērtejumu.

Ievads satur visvairāk sarežģītos, sakārtotos periodus, kas sintezes dabā: grūtākā un plašākā doma sākumā, sīkie apstiprinājumi beigās. Protams, ka pati sinteze izteikta ievada nobeigumā: „Tātad varētu šķirt visus kokus un stādus četrās šķirās: pirmā tos, kuri krāšņi zied, bet augļu nenes, otrā — kas krāšņi zied un nes krāšņus augļus; trešā — kuriem vientiestīgi ziediņi, bet brangi augļi, un ceturta — kuri nedz krāšņi zied, nedz nes krāšņus, derīgus augļus.”

Sintezē domas tik lielā mērā koncentrētas, ka mūsu zemnieciski omolīgā un plāpīgā stilā nav zīmes saliekamas, bet jā-

metājas ar domu zīmēm. Īsa un mirdzoša izteiksme sasniedzama lielā valodas kultūrā, par ko 70. gados nevarējām ne sapņot.

Pārskatot nākamos četrus nodalījumus, tūlīn mums acīs kritis ievērojamais fakts, ka pirmais, it nikno un ļauno tipu nogrupējums, plasi un skaļi apstrādāts, kamēr trešais jau īsāki, bet otrs un ceturtais saņemti pāris vārdos. Visai grandiozi izdomātai celtnei trūkst samēra, arhitektonikas. Autors kļūst soģis, kas vairāk redz ļauno nekā labo; sirdīgi viņš polemizē ar Olinietes tipu, zaudēdams dzidrumu un rāmo, cēlo mieru, kas mākslas darbam, sevišķi realisma tēlojumam, par visām lietām vajadzīgs. Aiz tā iemesla daži pārmet autoram „sprediķošanu,” banālu moralizēšanu; Kaspars nedrīkstējis krist no etikas filosofa moralista lomā. Tādiem pārmetējiem aizrādams, ka Kaspara runa nav patstāvīgs darbs, bet romāna kompozīcijas daļa, viena no cīnītāja apsūdzībām un aizstāvībām, kas tieši vērstā pret Olinieti, Kaspara un Lienas laimes postītāju. Tāpēc runai uzspiests naida un kaislības straujums, un viņa izteikta sešos smagos un sarežģītos, lielāko pjesu sakārtotos periodos, kam pamatos gul, kaut jau dziļi apslēpta, kristīgā etika, kas izpaužas veselos aizņemtos bībeles izteicienos par zamarieša žēlsirdību, ticību un neticību, vilkiem avju drēbēs nobaltētiem kapiem. No dziesmu un sprediķu grāmatas aizņemtas salauztās un sagrautās sirdis, salīdzinājums par kristīto un pagānu, pat Kristus „bauslība.”

It dabīgi aizguvumiem līdz autors paņēmis dažus germanismus, īsti prepozīcijās, smagā teikuma konstrukcijā, pakārtojumu teknikā, piemēram, kaut teikumu.: īsti tā pat tas piemums, cilvēkiem, kad līdzina ticību pie ziediem un kristīgu jeb zamarītiešu darbus ar augļiem.” It jociģi vienam darbības vārdam, vienā nozīmē pielikti divi dažādas prepozīcijas: „pie” un „ar,” kad latvietis vienkārši teiktu, izmetot liekos vārdus, īpaši vietniekus: „īsti tāpat cilvēku starpā, kad pielīdzina ticību ziediem un kristīgos jeb zamarītiešu darbus augļiem.” Stilā atradisim diezgan daudz germanismu prepozīcijās, saikļos, pakārtojumos un vispārīgā noskaņā, piem., caur ko sevi grib ierādīt, ļaunākie cilvēki uz pasaules (!), priekš svētulīgas izlikšanās izdomātu citu līdzekli, maldīšanās piederot pie cilvēku dabas; kura pie tevis sacēla tik lielas bailes; čupoti saikļi, piem., jo tad, bet tomēr u. t. t.

Kaut Kaspara runas sintetiskais stils nesasniedz klasiskas pilnības un vienkāršības augstumus, tas ideāli izturēts: sintezē šķirās grupās, grupas atsevišķos tipos, gan ļaunos, gan labos, kas aptver galā visu romāna saturu, sīkākos notikumus, darbus, vārdus, vismazākās pazīmes, sirds kustības un pat vēlēšanās.

Aiz tā iemesla Kaspara runai trūkst nobeiguma, kas jau sākumā dots, atļaujot lasītājam pašam tālāk zīlēt, vērot un spriest.

* * *

Sintetiskais jeb smagais stils aprakstos un tēlojumos.

„Mērnieku laiku” isos aprakstos sintetiskā stila sliedes grūti saskatāmas, izņemot tos gadījumus, kad autors tiecas līdzībā, kā 194. 317. lapas pusēs, vai fantastiskā, it kā jūsmu dzejā, 389. lapas pusē. Turpretim apgērbu un ārēja izskata aprakstos, ja tie pastiepti garāki un pieziesti ar vieglu raksturojumu, piem., Švauksa aprakstā 16. lapas pusē, arī Lienas aprakstā un patēlojumā 73. l. pusē, skaidri izmanāmas smagā stila pazīmes.

Sintetiskā stila otrs varens balsts romānā riekļējams vietas, raksturu, tikumu un laikmeta tēlojumos. Lasītājam jau no iepriekšējās nodaļas to skaits, apmēri un nozīme labi pārzināmi. Mums atliek tikai isos vārdos minēt dažus piemērus, kas visvairāk derētu iztīrījumam pamatīgākam lasītājam, kā arī skolotājiem klasē un auditorijā.

Izvēlēsimies, piemēram, Ilzes rakstura tēlojumu 59. l. pusē. Viņas vienkāršā, vientiesīgā, skaidrā, idealisma un debesu dzidruma pilnā sirds stāv katram atvērta kā paša dvēsele, un lielā debesu grāmata, kur nekas nav slēpjams, nedz izdibinājams. Tēlojums iesākts vienkāršās jūtu impresijās un pamazām komplicēts lielākos jūtu izplūdumos 60. l. pusē, kuram atbilst nobeigumā garāks sakārtots periods. Turpretim mirstamā skaitā 76. un 77. l. pusēs, kurās pārvalda jūtu impresijas, kas izteiktas īsās, aprautās interjekcijās, noskauž smago sintetisko stilu, tikai reizēm paceldamās vieglā periodu arhitektonikā, piem., 77. l. pusē: „Ak, bērni, bērni!” u. t. t. vai 72. l. pusē: „Nekas mani vairs pie pasaules nesaista” u. t. t. — Tuvākam raksturojumam vajadzīga vārdu, vienkāršo, sakārtojumu un pakārtojumu reģistrācija un statistika, kas pārsniedz rakstam sprauštos uzdevumus.

Sintetiskā stila piemēram zīmīgāks Teņa rakstura tēlojums, tāpēc ka autors vairs nav saistīts tik lielā mērā ar monoloģisko izteiksmi, pats brīvi un mierīgi tēlo, ietverdamš Teņa raksturojumu septiņos periodos, trīs līdz deviņi rindītas garos, dalīdams vielu puslīdz vienlīdzīgi sakārtotos un pakārtotos periodos. Nebūtu jādama, ka autors apzinīgi būtu centies vienu vai otru tēlojumu iespiest sintetiskā stilā. Realisma romānam svarā vairāk krit saturs, ne forma, kas piekļaujas viegli domu gaitai. Vieglākos tēlojumos stils jaukts, un isti smagi periodi bieži vien ronā sporādiski.

Kaudzītes Matīsa periodi. Ists periods prasa netik pilnīgas valodas kulturas, zinātniskas un praktiskas, bet vēl dzejas spēka, valodas daiļskanības, samēra un arhitektonikas. „Mērnīeku laikus” pārmeķlejojot, atradīsim arī itin samērīgi saliktus periodus, bagātus saturā, skanīgus, kaut tiem trūkst mirdzuma un pilnības, kādus sastopam lielo kulturas tautu literatūrās; piemēram derētu periods 194. l. pusē.

Trešās daļas sākuma periods, kurā autors pūlēties ielikt stipru dzejisku iejūsmu, būtu minams kā vientgais derīgākais arhitektonikas periods, kur zināmos samēros iespraušas atkārtojumu figūras, 317. l. pusē: „Vasaras svētki, vasaras svētki!” Vienkāršs, glīts darbības atveidojums 293. lapas pusē, kas sākas vārdiem: „Skāls viņai izkrita no rokās.” Lidzīgs periods 287. l. pusē: „Tur palika dārziņš” . . .

Ista pilnības mirdzuma Kaudzītes periodos velti meklēsim. Viņam trūkst pārāk daudz: dzejiskās iejūtas, vārdu fonētiskā saskaņojuma, samēra, arhitektonikas, grācijas, viegluma, pilnīgas gara brīvības un vingruma. Varenie, visvairāk sakārtotie periodi bieži pieņem pavisam ciklopisku veidu, kas smagiem zemnieka soļiem un cietām rokām celti, ar neveikliem saikļiem samiegti un saklūgāti, piem., 247. 264. 389. 442. l. pusēs.

Baznīcas valodas iespaidi „Mērnīeku laikos”.

„Mērnīeku” laiku” veclaiku cilvēki runā baznīcas valodā, isti pienācīgos svinīgos dzīves brīžos, briesmās, nelaīmē, bēdās, nāves stundīnā; arī Anuža, kaut dzīvē kā primitīvi cēla cilvēcības pārstāve, Dieva vārdu velti nevalkā. Skajāki Oliņš un Oliniete (32. 142. 144. l. p.); arī Ķencis prāta neatmaņā buldurē savā lūgšanā cietumā, mielasta runā un daudz citās vietās saraustītas frazes, jaukdams Ponciju Pilatu ar svētiem vīriem. Turpretim Ilze min Dieva vārdus apzinīgi cildeni un jauki 59. 72. 77. lapas pusēs. Pirmā acu uzmetienā nojaušam, ka Dieva vārdu spēks izteikts baznīcas valodā; tas dziļi guļ labo, kā launo, nopietno, kā vieglprātīgo sirdis un apziņā. Jaievēro, ka baznīcas valoda pārņēma vēlāk laicīgos rakstus, derēja parakstenim netik grāmatu sacerētājiem, bet tiesnešiem, administratoriem, tirgotājiem, pilsētniekiem, muižu ļaudīm, amatniekiem, pirmiem latvju tautības skolotājiem, skrīveriem un inteligentiem.

Kārķļu vācietības un tās stila pārstāvis ir famozais Švauksts, kaut vairs tik āksta lomā. 70. gados labāko latvju ļaužu vidū kārķļu vācietība pārvarēta. Kaudzītes Matīsa un Reiņa apziņā jo aktīva šai lietā. Neviens gan nav tādām izsmiekla pātagām šautis minēto kroplību kā abi brāļi. Interesanti šai ziņā atzīmēt autora stilistisko darbu vēl cenzuras eksmplārā: jo sirdīgāki viņi kārķļuvāco Švauksta izteiksmi, jo

uzmanīgāki pārējā tekstā pūlās izskauzt vāciskās teikumu konstrukcijas un vārdu kārtību, artiķelus, vietniekus un citus ģermanismus. Simtiem piemēri man reģistrēti, bet visi tik vienmuļīgi un parasti, ka neturu par vajadzīgu tos rakstā atsevišķi minēt. Viņu uzmanība un apzinība mazāk ķērusi ģermanisko galotni „š a n a“, čupotos saikļus, kuņus varēm centās lietot baznīcas rakstnieki un, galvenā kārtā, nepanesamās prepozīcijas. Valodas apziņā autors gājis laikmetam līdz.

Ģermanismi „Mērnieku laikos“. Ja Oliņš saka: „Priecāties iekš tā Kunga, nevis iekš miesas“ (142. l. p.), vai Anuža; „Ak, Kungs, tu loki tos cilvēku ceļus, kā ūdens strauves“ (381. l. p.), mēs zināmā mērā saprotam un atvainojam kā baznīcas tehniskus izteicienus vai aizguvumus no skaistām Davida dziesmām. Autors ievēris tēlojumā šādu istu ģermanismu 23. l. pusē: „Pēdīgi pierunāja vēl, lai pārsītot lielo istabu garām pušu! Līdzīgi piemēri: „līdz ar to ir parādījusi ienācējiem lielu godu ar savu noiešanu pie viņiem (Oliniete 25. l. p.); man pasaule nespēj vairs nekā dot, bet priekš viņiem gan — dzīves laimības iekš savienošanās (Ilze 72. l. p.); vai manam Antonīnam trūka ēšanas (Oliniete 115. l. p.), dzeršanas dziesmu (142. l. p.); Petuka Krustiņš a p b ē d i n ā š a n a s nopietnumā izsaucās 259. l. p.); ar tādu darīšanu pilnu steigšanos (338. l. p.); tirgošanās magazīna (407. l. p.), un daudz simtu līdzīgu piemēru, kas sevišķi nepatīkami, ja savienoti ar vienu vai vairāk prepozīcijām.

Formas ģermanismi prepozīcijas. Kaut prepozīcijas „no“ romānā diezgan nevainīgi lietota, tomēr atrodam dažus istus ģermanismus, piem.: „Sieva no 35 gadiem, videjā augumā (20. l. p.); nometuši no ēšanas mieru (100. l. p.); nolādēts velns no cilvēka (249. l. p.). Pēdējais piemērs ielikts Feldhauzenam mutē. Vēl jo teicami skan Švauksta stilā: „Ach, ka es vin ēkš Ilz bēr amizant izvīzināj uz kapsētu un curik.“ Tik tā nav latvju valoda, bet kārkļuvācu izteiksmes veida parodija. Lai iedzīvotos ģermanismu garā, kas autoram padevušies tik viegli, minēsim dažus Švauksta runas ziedus: „Bet ko jūs sakat, freilen, par manu andeles firmas pārceļšanu uz Fernavu; uz Berlīni pie kantora; par jaunkungu pie namniekiem, par muižkungu uz igauņiem 102. l. p. Pēdējie divi piemēri gan Lienas teikti.

Nemsim dažus piemērus no komplicēti lietotām prepozīcijām, kas visvairāk lec acīs: vest ar citādu stingrību uz nolūku (40. l. p.); likās gan ari, ka daži gan otra domas saprata bez runāšanas, caur ko viņiem bij drusku kauns citam priekš

cita (47. l. p.); nodevuši pie Olijiem par audzēkni (60. l. p.); pipes galviņa stāvēja tāpat šķībi, pie pagara kāta, ar slaiķu galu (60. l. p.); ja nu tas būtu tiesa, ar kādu taisnību, ar kādu rotu tad tu domā Dievu priekšā stāvēt, ja ne ar Kristus asinīm (63. l. p.); sevišķi smaga un nepanesama konstrukcija: „viņa (sirds lieta) gan zīmējas uz tavu tagadējo dzīvi, bet pieder tomēr pie tavas labklājības, manas pēdējo dienu mierības un stāv varbūt saitē arī ar tavu mūžīgu dzīvību“ (69. l. p.). Vēl jo grūtāki saņemams šāds teikums: „Gandrīz visi viesi bij jau stipri gudri un bagāti, tā ka pie pilnīgas norimšanas viņus nevarēja vairs piedabūt nedz caur zvanišānu, nedz caur dziedāšanu, nedz caur runāšanu, jo runāt un dziedāt gribēja ikkatrs par sevi un citā labprāt neklausījās neviens (276. l. p.).

Prepozīcijas padara Kaudzītes stilu bieži smagu un neveiklu, grūti saprotamu un nedailu; sevišķi nikna nezāle reizes atkārtotais „caur“, kas latvju ausij skan pārāk svešādi.

Istās prepozīciju ušņas „Mērnieku laikos“ trīs: „caur“, „uz“ un „pie“, citas mazāk kristu svarā. Bieži lasām: caur to, caur šo, caur ko, caur šo tirgu (38. l. p.), caur vērpšanu (39. l. p.), caur balsi izrādīdams (52. l. p.), caur Oliņa gādāšanu (58. l. p.), caur Lienas izturēšanos (79. l. p.), caur bazūnēm kāda kaite (83. l. p.), caur viesību vakariem (95. l. p.), caur aicināšanu (98. l. p.), caur precēšanos sarādojas ar mūsu pamiliju (109. l. p.), caur piedzīvojumiem, caur vedamām dāvanām (179. l. p.), caur tiesu (205. l. p.), caur kārdināšanām (236. l. p.), caur iemusināšanu (241. l. p.), caur Šrekhuberasūd zēšanu (248. l. p.), caur mūsu gādāšanu (265. l. p.), caur jautāšanu, caur pavēlēšanu (292. l. p.), caur zīmēšanu (302. l. p.), caur apsargāšanos (310. l. p.), caur sacišānu (325. l. p.), caur Feldhauzena kundzi (392. l. p.), caur laupītāju sitieniem, caur došanu (400. l. p.), caur netaisnību (415. l. p.), caur gadījumu (421. l. p.) u. t. t. Tādā kārtā spēsim noreģistrēt pāris simtu piemēru, kas vietām apklāj valodas rētām tekstu. Atrādīsim arī tik spēju piemēru, kur četrās rindās trīs prepozīcijas sablīvētas (27. l. p.). Lasītājs būs atskārtis, ka ģermanistiskās prepozīcijas ievazā stilā vēl otru ļaunumu, pārmērīgu darbības lietu vārdu galotni „šana“.

Pirmai prepozīcijai stādama līdzās otra „uz“, kuru skaits sniegsies tuvi simtam. Nemsim dažus piemērus, lai rādītu, kā visparastie darbības vārdi kopoti nepareizi ar prepozīciju: doties uz ceļu, uz citu dzimteni ejot (11. l. p.), pārcelšanās uz jaunu vietu (12. l. p.), uz ceļi uz vāzuma (13. l. p.), atbildēt uz jautājumu (17. l. p.), aicināts uz visām bērēm, iziet uz visām vietām (21. l. p.), uz ceļa satikušās (25. l. p.).

braukšu uz otru tirgu (44. l. p.), svieda tašņu uz galdu (48. l. p.), uz naudas saņemšanu (55. l. p.), līeci uz maniem pleciem (61. l. p.), nosēdās uztāpaša krēsliņa (71. l. p.), blāvs uz muguras (94. l. p.), pavada uz pēdējo ceļu (96. l. p.), runāt uz visu galdu, sacīja uz Prātnieku (100. l. p.), Oliņš pameta šās lietas nobeigšanu uz apdomāšanos (!) (116. l. p.), nāk uz godībām (121. l. p.), vajadzēs uz Lienas kāzām (121. l. p.), ēšana nāca uz beigām (122. l. p.), sasaukt uz vakara lūgšanu (126. l. p.), piespiest uz precēšanos (134. l. p.), iegāja uz gulēšanu (!) savās istabās (242. l. p.), atnāca uz sudmalām (242. l. p.), nodeva partituru kādam vecākam dziedātājam uz nonešanu majās (336. l. p.), runāt uz mani, uz jums (412. l. p.)

Minētie prepozīciju ģermanismi nenomāc mūsu valodas sajūtu tik stipri kā agrāk atzīmētie, tāpēc ka ilgos gadu simteņos baznīcas valodas analogijā darināti un dziļi apziņā kā parazīti iekūņojušies un valodas izjūtu iemidzinājuši.

Trešā vārīgā prepozīcija reprezentēta šādos gadījumos: pie pelnišanas netikām (19. l. p.), kavējās pietām domām (47. l. p.), dara pakal, vai tad piejēru kaušanas vien nē (50. l. p.), izskaitīju klusām pie sevis (54. l. p.), pie lielākas rocības Gaitiņi nebij nākuši (59. l. p.), nākot palīgā pie kīeģeļu sišanas (60. l. p.), pieteicoties pie valsts policijas (81. l. p.), pie dziedāšanas Švauksts bij allaž pirmais (96. l. p.), pie mērišanas iekritis feinas grences (103. l. p.); šis kārklu vācu stils tam blakām: pie skirsta uzsiešanas, apkopšanas (97. l. p.), pie maksāšanas (97. l. p.), pie goda maltītes (105. l. p.), pie laika (105. l. p.), pie mājas iegrozišanas (109. l. p.), saukt pie īsta vārda (!) 113. 305. 391. l. p.), nāca pie skaidrības (113. l. p.), nākuši pie pilnas attīstības (130. l. p.), vainīgs pie laimes, pie nelaimes (131. l. p.), dalība pie viena ēdiena un pie dzeršanas (242. l. p.), viņa prāts nestāv pie jokiem; Raņķis griežās jo drīzāk pie nopietnības (245. l. p.), pie viņiem (!) tuvoties (247. l. p.), pie projām iešanas un ārā nākšanas (249. l. p.) pie pilnas saprašanas (268. l. p.), pie zādzības sadzīšanas (282. l. p.), varēja izlietot pie garāka laika (391. l. p.), asinains pie ģīmja un drēbēm (393. l. p.). . .

Minētās valodas kropļības cēlušās līdzīgi agrāk citētām prepozīciju formām. Istā gaismā tās spēsim celt vēlāk, loctjumus apskatot, kas stāv mūžam nebeidzamā karā ar uztieptām un ievazātām ģermanismu formām. Ja apskatā ņemsim vēl citas sīkākas prepozīcijas, salasisies milzums vēsturīgi cēlušos valodas vārdzinājumu, ko spēsim, varbūt, nākamās audzēs galīgi norūķēt malā.

Pārāk redzamos prepozīciju grēkus, kas vācisko formu dzemdināti un saistīti arī „iekš”, „priekš” un „ar”, Kaudzīte, laikam sekodams, citīgi tekstā dzēsis, izņemot dažus, kas nevilus ievērpūšies garā domu un vārdu pavedienā, piemēram, it smags miseklis: kas pelna priekš putniņiem gaisā, priekš tārpiņiem zemē un priekš zivtiņām ūdenī (7. l. p.), kaut gan latvietis pelna sev, bērniem, sievai, ģimenei maizi, saimei un lopiem uz-turu un pajumti; strādāt priekš tautas apgaimošanas (95. l. p.), meklēja braucēju priekš Lienas (97. l. p.), priekš tiem laikiem drusku par maz attīstījies (121. l. p.), jūs nevarēsiet aizbildināt nedz priekš citiem, nedz priekš jūsu pašu sirdsapziņas (412. l. p.).

Nevainīgāka ir tipiski vāciskā prepozīcija „ar”, izņemot dažas vietas: aplūkojot vien ar vērību (9. l. p.), runāja ar dziļu sīrsnību (14. l. p.); nodotu ar zaimošanu savu dzīvību (33. l. p.), Ķencis atbild ar visu muti (44. l. p.), paciest ar lēnību, mīlestību un uzmanību (70. l. p.), kamēr latvietis pacieš lēnībā, mīlestībā un uzmanībā; šķirts ar dziedāšanu no klēts atnests (94. l. p.), kamēr latvietis līdztekus darbību izteic divdabī: dziedot vai, gadījumam tuvāki, garīgai dziesmai atskanot; ienest ar prātīgu izgrozīšanu (96. l. p.), atstāstīja ar pilnu bijāšanu (98. l. p.), ar piepalīdzēšanu iekāpuši (140. l. p.), pieņēma vārdus ar cienīšanu un bijāšanu (142. l. p.), arī ar visu varu, ar visu piktumu virsū (252. l. p.), pievienoties ar runāšanu (267. l. p.), sacerēts ar steigšanos, ar vajadzību (273., 318. l. p.).

Vāciskie izteicieni nedurās tik strauji acīs un neskan vairs tik skarbi ausīs. Tāpat arī nelatviskā dubultotā prepozīcija „līdz ar” kas lieiota pāris desmit reizi.

Locījumi, divdabji, apstākļu vārdi, infinitīvi pretstatā prepozīcijām.

Vispār zināms, ka vācu vārdiem trūkst gandrīz pavisam lokāmo galotņu, kas viegli un graciozi, kā grieķu, latīņu, jaunāko tautu — slāvu, krievu, poļu, čehu, serbu, arī mūsu radu leišuvālodā noteic vārdu attiecības un teikuma locekļu atkarību un sakāņojumu. Pirmie latvju rakstu tēvi, tuļkodami vācu tekstu vārdu vārdā, bij laimīgi, atrazdami kādu konstrukciju, ko likt šausmīgi kropļīgos un nevarīgos pirmos rakstos. Tuļkotāju nevarība mums vēl tagad rūgti atiebjas. Visas agrāk minētās vāciskās konstrukcijas spējam tērt ļoti dziļās, vienkāršās un vijīgās locījumu, divdabju un apstākļu vārdu formās. Latvietis nedrīkstētu teikt: „Nodevuši pie Olinietes paraudzekni”, bet „nodevuši Oliniem audzēkņos”, liekot prepozīciju vietā locījumus, kas īsi un daļi skan. Lielā piemērā 276. l. pusē neglīto prepozīciju vietā: caur zvanīšanu, caur dziedāšanu, caur runāšanu

latvietim liekami divdabji: runājot, dziedot, runu iesākot, runājot u. t. t.

Lielums prepozīciju germanismu, kas kļūst divkārt ļauni, izvilinādami nevietā darbības lietu vārdu „šana“, viegli pārstilīzējami divdabjos: caur precēšanos — precoties, caur aicināšanu — aicinot, caur iemusināšanu — iemusinot, caur sūdzēšanu — sūdzot, caur pavēlēšanu — pavēlot, caur gādāšanu — gādājot u. t. t. Valodas apziņai tagad pieaugot, tāds gluži elementārs stila papēmiens kļuvis vispārīgs, kaut 70. gados, nelūkojot visas valodas tirtāju pūles, tas palicis neaizsniedzams. Viegli teksta uzlabojumi vēlami īpaši nākamās skolās izdevumos.

Latvietis neteiks „doties uz ceļu, uz citu dzimteni, uz jaunu vietu, bet dosies ceļā, citā dzimtenē, jaunā vietā, lietojot spēcīgo un īso lokatīvu. Protams, ka Kaudzites Matiss, tautas valodu izmantodams, 113. l. pusē liek Oliņam teikt: tādos ceļos neesmu savu laiku gājis; 201. l. pusē — viss izies labā galā; 376. l. pusē — viņš (Tenis) bij ieklīdis slātaviešos; 426. l. pusē — pēdīgi gan visi izkulās malā, lietojot visgarām daļos lokatīvus. Nedrīkstēs teikt: aicina uz visām bērēm, iet uz visām vietām, braukt uz tirgu, svieda uz galdu, liek uz pleciem, pavada uz pēdējo dusu, sauc uz lūgšanu, piespiež uz precēšanos, atnāca uz sudmalām, bet kā pats autors „Mernieku laiku“ 68. l. pusē: nebiju nemaz viņās (saiešanās) gājusi; 97. l. pusē — nebij visistos bērīniekos ielūgti; 98. l. pusē — bij paraduši aicināt šādās vietās. . . arī pagasta skolotājus; 89. l. pusē — Prātnieks aizgāja pagalmā; 334. l. pusē — nāk tā Kunga pagalmos u. t. t.

Līdzīgas formu nesaskaņas novērojam, aplūkodami prepozīciju „pie“, kuru iespējams, kā autors neskaitāmas reizes tekstā darījis, viegli izteikt locījumos, divdabjos, infinitīvos, piemēram: netikām pie pelnīšanas — peļņā, peļnīt; kavējās pie domām — domās; izskaitījis klusām pie sevis; 130. l. p.: Liena cieta britiņu klusu, sevi domādama.

Līdzīgā kārtā nedrīkstēs teikt: aplūkot ar vēribu, runāt ar dziļu sīrsnību, ķencis atbild ar visu muti, ar visu varu, bet kā autors pats 5. l. pusē — vecā apslēptā priekā atbildēja; 27. l. pusē — strādājā visā spēkā; 28. l. pusē — vienā lēcienā doties liesmās; 30. l. pusē — kliecīza bailu pilnā balsi; 46. l. pusē — tiesas vīrs bailīgā ziņkāribā iesaucās; 89. l. pusē — smīnēja ļaunīgā labpatikšanā; 86. l. pusē — Prātnieks atbildēja tādā balsī; 143. l. pusē — sākās dzeršana, bet jo lielākā spēkā; 132. l. pusē — Pietuka Krustiņš. . . labi garos matos;

149. l. pusē — Irbēnu tēvs tiri jaunā kungā; 83. l. pusē — ienāca kāds kungs, kuŗš bij pilnīgi pirmējā svešnieka, Grabovska, sejā.

Kaudzītes Matisa rīcībā vesels aparats it spirtu un tautā noklausītu, iestilizētu locījumu, sevišķi datīvu: darbības vārdam „skatīties” pieskaņots lokatīvs, piem., noskatīties Lienā, Kaspārā—90. l. p.; kādā mazā, baltā jēriņā skatīdamies (13. l. p.); jaunā garī skatīdamies—56. l. p.; viņā paskatījos—239. l. p.; līdzīgi piemēri: viņā klausīties (47. l. p.); kārtības un pieklājības aizstāvēšanā pacelt balsi (105. l. p.); brīnojušies viņu ratos un zirgos—176. l. p.; meitā būdama (323. l. p.); neļauju tādus neliešu vēstnešos klausīties (324. l. p.); oriģināli piemēri: ko tur lai ņem, tādā zvaniķa-algā (399. l. p.); tai Pietuka Krustiņā nekāda lāga neesot (6. l. p.).

Interesanti datīvi un akuzatīvi: mūsu atzveltnēm smeļaties (50. l. p.), viņiem apsmieties (269. l. p.)—sarunas valodas un daiņu formas, kas būtu prepozīcijas vietā lietojamas; dažī oriģināli datīvi: kāds ieskats tev pie Oliņa (52. l. p.), sēdās fūrmanim ratos; domas, kuŗām tu vienādi atļaujies (71. l. p.), šādai dabai palaudamies (327. l. p.); mazākās lietās, zināms, spriež tam brīžam—datīvs, no kuŗa atvasināts apstāklis.

Ļoti tikamu un teicamu akuzatīvu piemēri: (Kaspars) ļautājumu neatbildētu (64. l. p.); staigātu to pašu Golgatas teku (69. l. p.); viņš izsacīja man, mīļā, ka tavu lienu domānot (72. l. p.), tik sevi vien izspītēsi (241. l. p.).

* * *

Kāpēc „Mērnīeku laiku” stils tik smags?

Vārdu saskaņojums. Autora sintētiskais domāšanas veids, ko aprakstījām nodaļas sākumā un konstatējām raksturojumos, tēlojumos, daudz monologos, viņa vispārīgais drūmais pasaules ieskats un izjusta, izpaužas visgarām vārdu saskaņojumā. Vārds, kā valodas atsevišķā domu un jūtu zīmbojuma zīme, pilns dzīvības un patstāvības, kas izvilina mūsu apziņā neskaitāmas asociācijas, arī skaidri muzikālus un ritmiskus pieskandinājumus un savienojumus, kas tautas valodas apziņā dziļi apslēpti kā neapzinīgas un nevairāmas formulas. Ja sakām vienu vārdu, tūlīt nāk otrs neaicināts klāt, jēdziena, pār dzīvojušā, tradīcijas un pieskandinājuma izvilināts. Kaudzītes nopietnam intelektam galīgi trūkst valodas muzikas, ritma, daiļskanības. Tas vienlīdz skaidri saskatāms romanā, ceļojumu aprakstos un dzejā, kur viņš paretam un pa-

smagi izlieto daiņu paralelismam līdzīgu vārdu un vārsmu rotaļu. Tāda nu reiz autora daba. Aiz tā iemesla romāna stilā gandrīz nemaz nav stila figuru, izņemot sarunas valodā parastos papāmienušus. Romānā trūkst valodas muzikas un **daiļskanības**: smagi rit viņa lielā sadzīves romāna rati, dobji dārdēdami nekalti tautiskiem riteniem, tāpēc ka ved diženu satura kravu.

Valodas grācijas iztrūkumu autors pūlās izlīdzināt, likdams stingrā, pat pedantiskā kārtībā teikuma priekšmetu, izteicēju, papildītāju u. t. t. vienlaida plūdumā, izņemot visai retus gadījumus, piem.: Ritā bij Ilze jau trāķa un spirtāķa (78. l. p.); bērū istabā bij jau arī visi braucēji sataisījušies (100. l. p.), iespraužot teikuma priekšmetu saliktā izteicēja locekļos; klēts, kuŗas vidū sēdēja (II.) pie galda aiz pievērtām durvīm sveču gaismā Prātnieks (I.) ar Raņķi . . ., liekot izteicēju teikuma sākumā, kam sekō septiņi apstākļi un tad teikuma priekšmets.

Arī prepozīciju smagums bieži traucēklīgi iegulst vārdu sakopojumā un ritējumā, kā to citīgi pūlējamies saskatīt iepriekšējos nodalījumos. Tas būtu uzskatāms par stila lielāko traucēkli un kļūdu, kas būtu vēl novēršams. Katra nepiederīga prepozīciju forma ne tik jauc stila dzidrumu un pilnību, bet kā nepatīkams šķērslis traucē un kavē lasītāja uzmanību, sagandē estētisko baudu.

Teikumu savienojums: pakārtojumi un sakārtojumi.

Kaudzītes Matīss liek teikumu pilnīgā prāta kalpībā, nepūlēdamies to izdaiļot, bet vienīgi domas sabiezīnāt, saturu kuplīnāt un koncentrēt. Teikumu sakopojums tik noteikts visos „Mērnīku laikos“, ka lasītājam būs tikām pazīstams. Mums atliek minēt tik dažus piemērus: Gaitiņu dzīvokli bij divi istabas, un iekšējā gulēja vājniece (74. l. p.). Divi pilnīgi patstāvīgi teikumi samiegti vienā, tāpēc ka autoram, nobeigušam tikko Lienas raksturojumu, jāsteidz vēstīt daudz citu lietu. Koncentrēdams saturu, Kaudzīte mēdz sakārtot pakārtojumus, gluži patstāvīgus: (I) „To sacīdama, Ilze domāja uz savu mūžīgu izveseļošanas, kur visi zemes vājumi atstājas, (II) un šo viņas paredzējumu apstiprināja ikkatra diena vairāk par patiesu, jo drīz pieņemās vājums tik tālu, ka vajadzēja jau naktis palikt pie viņas gultas nomodā“. Kāpēc teikumu savienojums neapmierina? Runāts par divi lietām: 1) nāves varu un 2) slimības progresu. Abas galvenās teikuma domas nobīdītas pakārtojumos, kā mēr vidū tiem iesprausti ļoti kropļains otrais galvenais teikums, kas padara savienojumu samocītu un grūti aptveramu.

Līdzīgs vēl elementārāks piemērs: (I) „Ja izsalkušu liek

par maizes sargu, tad viņu nevar tiesāt visai bargi, ja tas ir ņēmis dažus kumosus priekš sevis, (II) un zemnieks pēc zemes ir izsalcis arvienu, tāpat kā žids pēc naudas" (235.l.p.). Pirmā teikumā divi nosacījuma pakārtojumi saikļu un prepozīciju pārpilnībā, kamēr galvenais sakārtojums nodarīts it primitīvi ar niecīgo „un“, kas neveikli sakabina divus patstāvīgus teikumus.

Staipeknīga pakārtojuma piemērs: „Kaspars, toreiz atnākdams, bij mazs un bezrūpīgs puisēns, bet tagad istā jaunības spēkā un, kaut gan vēl dzīves iesākumā, tomēr viņas rūgtumus baudījis jau pilnā mērā un tomēr spējis panest visu, nekurnēdams ne arvienu vārdu un neraudzīdamies ļauni nevienam acimirkli“ (201.l.p.). Pašņāptais galvenais teikums izstaipīts, saikļiem un pakārtojumiem nevis saistīts un savienots, bet sa-raustīts; saikļi: bet un blakām tagad, kam nevajadzīgā palīga teikumā atbilst „toreiz“ vēl divi „un tomēr, tomēr“.

Kāpēc Kaudzītem dažreiz tik smaga teikumu konstrukcija, to izpratisim, ņemdami vērā divas lietas: 1) senās baznīcas valodas nelatvisko teikumu savienojumu un 2) neapstrādāta un parāk naturāla valodas materiāla iespaidu. Baznīcas valodas piemērus „Mērnieku laikos“ tikām minējuši. Sarunas valodas naturalisma piemēri tipiskā kailumā tišu prātu iesprausti Edes tēva un garā Petera sarunās 361., 326., 370., 371.; piemēram ņemsim 361. l. pusē teikumu, neapzināmi plašu un gaļu, kam zīmes nav saliekamas, nedz punkts un beigas sadabūjamā rokā: „Kamēr nu vēl mājā sakopām vezumus—paspārnē divi vien sagāja un trešais bij jāizkrauj citur—nolikām zirgus visus droši kā pienākas, lai neceļas nekāda kaite—kā es vēl teicu uz šā paša Edes tēva—(še viņš rādīja uz pirmo ienācēju) labāk lai padarām visu tā, kā kad, ja sliktums ceļas,—saimnieks nevar pārsaukt mūsu, sak': ko jūs tur ejat un strādājat, kad uz jums nevar palaisties?—itin kā bez rokām!—kā jau allaž tādas valodas ir—vai nu nav dzirdēts—tas kumelš, pagāns“ u. t. t. bez gala un malas, bez jēgas un loģikas, kā jau valodas naturalisma stilā. Teikums vairs nav teikums, bet vārdu un izsaukumu vārsma, tāpēc ka dibināts skaidrā psiholoģijā, pieskaras asociācijā, kas mehāniski vietā un laikā jānotikums, domas, vārdus...

Vajag dzīvi iedomāties, ka viss „Mērnieku laiku“ materiāla milzums, kā īstenības jūkla lauza, reiz atradās tā dā h a o s ā. Kāds gara spēks nebij patērējams, lai no tā celtu impozanto „Mērnieku laiku“ ēku? Nav jābrīnās, ka autori trīs reizes, kā Kaudzītēs Matiss raksta, „sagāzuši visu čupā, lai celtu to aizvien plašāku, staltāku, samērīgāku. Daudz vēsturīgu valodas lūžņu iespriedies ar materiālu celtnes kontūrās,

kas visvairāk krīt acīs izteiksmes līdzekļos. Spītīgas valodas naturalisma drumstalas atrodam daudz teikumos, piemēram, periodā 103.l. pusē: „Liena, muti ar lakatu aizturējusi“ 104.l. pusē: „Cits par citu steidza stāstīt“; 172. l. pusē ļoti zīmīgs: „Tur viņš stāstīja“ u. t. t.

Visu milzumu materiala valodas tehniskie līdzekļi neatļāva Kaudzītes Matisam ietvert tik pilnīgā izteiksmē, kā tas būtu vēlams. Tas sevišķi sakāms par saikļu, divdabju, vietnieku vārdu pielietojumu, teikumus saliecot un savienojot.

* * *

Saikļi, divdabji un vietnieka vārdi saliktā teikumā.

Saiklim saliktā teikumā lielāka nozīme, nekā to spējam pirmā acu uzmetienā iedomāties. Kā atslēga, saiklis rāda jau ārēji un tehniski, pirms vēl neesam iedziļinājušies teikuma saturā, izteiciena raksturu, isteni kā autors pats to domājis veidot. Par saikļiem Mühlenbachs savā „Teikumā“ sniedz krietnu zinātnisku ieskatu, no kura tālāk noskārstam, cik dažādi un nenoteiktību mūsu saikļi, cik grūti tos pielietot visdažādākās nozīmēs. Pakārtojumus ar divdabju palīdzību, kuru raksturo praktikā, skolotājs bieži izdibina tādā kārtā, ka pakārtojumu pārtstilizē saikļos. To apstākli aplūkojot, mums jāvēlas, kaut saikļi būtu normatīvi apcerēti, kaut būtu mums rokās kādi likumi, kas zināmu saikli visnotaļ saistītu ar noteiktu pakārtojumu. Tāds vēlējums sevišķi uzaust sirdi, aplūkojot saikļus un divdabjus „Mērieku laiku“ tekstā.

Kaudzītes Matisa sarežģītā teikumu konstrukcijā saikļiem ir liels svars. Bieži periodos atdušamies nepārvaramos šķēršļos. Ņemsim piemēram neapstrādātu sarunas valodas teikumu: „Visi jel spriež, runā un savu vārdu kurš met, bet šis kad sēd, tad sēd pa stundai kā mēms, un dažu brīdi, kad jau spriedums gandrīz jau notaisīts, kad (iespiedēja kļūda: vajadzēja likt tad) kā atskabarga cērtas pretim, ka neesot pēc likuma šis vai tas.“ Tāda klabīga piemēra otra neatradīsim: divreiz „kad-tad“, trīsreiz „ka un kā“, piedevām vēl „bet“. Saikļi tik nežēlīgi sapinuši spēcīgos un daiļos tautas izteicienus, ka tie zaudē visu burvīgumu.

Līdzīgus piemērus, kur šitas viens pret otru saikļi „kad-tad“, „tā ka - kad“ (51. l. p.), „tas - kas“, (68. l. p.) „kur - tur“, „tur - kur“ (78. l. p.), „tad - tomēr“ (93., 127., 129., 135. l. p.), „kaut gan - tad tomēr“ (377., 392., 395., 397., 398., 412., 430., 434. l. p.), „ja arī - tad tomēr“ (424. l. p.), „bet lai - tad tomēr“ (343. l. p.), „lai gan - tad tomēr“ (283 l. p.). Visi piemēri nav tik viegli uzskaitāmi. Lasītājs tālāk būs noskārtnis, ka autoram gribas rei-

zēm saikļus dubultot. No šāda paņēmiena izaug visai kļūmīgi sakārtojumi un pakārtojumi.

Dubultotie saikļi. Pūlēdamies sniegt lasītājam iespēju ieskatīties lietas būtībā, minēsim gluži elementāru piemēru: „Can-galieši, to dzirdēdami, sacīja, ka, ja*) slātavieši gribot, tad lai dzenot viņu aitiesus ari” (58. l. p.). . . Pāris saikļi vienkārši dzēšami: kad slātavieši gribot, lai dzenot viņu aitiesus ari. Līdzīgs piemērs: „Citi gan domāja, ka, ja došot kalpošanu, tad lielskungs uzskatišot valsti par bagātu”. . . 105. l. p.; skolu valdei jābistas, ka, ja viņa skolotājiem uzbruks un tos no tautas atšķirs, tad viņu tiesās vēsture un laikraksti.” (122. l. p.); (Pietuks) „lika sasaukt visus skolas bērnus klasē uz vakara lūgšanu, jo kā drikstot izturēties pret Dievu tik vienaldzīgi”. . . (125. l. p.); . . . „tas labāk patiktu, ka, ja mēs kādreiz savienotos, tad pavisam no šā vidus aizietu, jo miera še”. . . (130. l. p.); . . . „teica viņam paklusu ka, ja esot vajadzīgs ar mērniekiem ko runāt, tad viņš iztulkošot”. . . (141. l. p.) „Salasīt. . . vajadzīgos virus un jaunekļus, ka lai var noturēt mēģinājumus”. . . 229. l. p.; (Pietuks) „uzaicināams, ka**), ja kas gribot vēl runāt. . . kādu runu, tad komiteja to atļaujot”. . . (253. l. p.); likt vēra to, ka lai nepienākot kādi lieki”. . . (258. l. p.). No vietas vien piemēri dodas rokās. Ķūpotie saikļi aptumšo nozīmi un sagandē teikumu konstrukciju. Mums minēt jāmin un jāpārkonstruē piemērs 122. l. p.: „Ja skolu valde uzbruks skolotājiem un tos šķirs no tautas, viņai jābistas, ka viņu tiesās vēsture un laikraksti”. Tas vienkāršs nosacījuma pakārtojums, kuŗa galvenā teikuma izteicējam „jābistas” atrauts piederīgais nākamā papildītāja saiklis ta d. Isāki: „Skolu valdei jābistas vēstures un laikrakstu tiesas, ja viņa uzbruks skolotājiem un šķirs tos no tautas.” Isākā forma atļauj izskaust divus ļoti neveiklus vietniekus: „viņai”, „viņu”, „to s”. Līdzīgs pārvietojums 130. l. puses piemēram: „Ja mēs kādreiz savienotos, man labāki patiktu, ka pavisam no šā vidus aizietu,—jeb no šā vidus pavisam aiziet”.

Minētie piemēri attiecināmi nolaidīgā sarunas valodā, kas steidz galveno teikumu likt sākumā, kaut nav vairs iespējams viegli un graciozi pielikt pāris pakārtojumu reizē.

Vietnieku vārdi. No neapjaustas sarunas un neapzinīgas baznīcas valodas „Mērnieku laiku” tekstā gan galvenos, gan pakārtojumos, ieviesušies brīžam visai traucēklīgi vietnieki, piem: „Tā nu šis vecītis arī uzbruka Pietuka Krustiņam, jo viņš bij pārliecinājies, ka tas, skolotājs būdams, ticēs tam,

*) Domāts gan kad

**) Laikam domāts „kad”, jo galvenā teikumā „tad” stādīts pretim.

ka zeme griežas" (108. l. p.); „vai Prātnieks arī to tā redzēja un saprata, tas nav vis ticāms, jo bij nomanāms, ka šāda Lienas izturēšanās, kura izskatījās patiesi tāda, kā Oliniete to bij sapratusi un stāstījusi, atjaunoja un pacēla stipri viņa cerības" (210. l. p.). Pieliekot vietniekiem saikļus, palīga darbības vārdus, dabūsim gandrīz pusi no teikuma vārdu skaita, pusi lieku vārdu.

Pārmērīgie un nepiedēriģie vietnieki sagandē stila vijīgumu, valodas un vārdu spēku un daiļskanību, pakārtojumu un sakārtojumu krāšņo un sulīgo plūdumu. Vietnieku vārdu un saikļu pārmērības savukārt izskauž sintetiskā stilā divdabjus, kas ir divkārtējs jaunums: kas grib sintetiskā stilā domas izteikt, tam jāprot istā vietā un lietā likt daļos divdabjus, kas mums tik bagatīgi un dažādi. Kaudzītes Matiss ideāli lieto vienīgi parasto divdabi „d a m s“, neievērodams daudz citu.

* * *

Tautas valoda „Mērnieku laiku“ stilizācijā. Realistu stilam vairāk intelektuali, romantīkiem — emocionāli pamati. Tāds viedoklis atbalstās divi lietās: 1) realista intuícijā, gara un prāta darbībā, kas dzīvi objektivitēlo; 2) romantiķa jūtās un jūsmās, kas dzīves vairās, to noliedz un nīst, bet pūlas ikdienības vietā stādīt savu ideālu. Realists, tēlodams pelēko ikdienu, vairāk izmanto dzīvo tautas valodu, romantīķis — tautas dzeju, tradīcijas un gara mantu saistītās valodas izteiksmi. Aiz tā iemesla realista stilizācijā atrodam pavisam citus, nevis romantiķu valodas elementus: istenās dzīves izteicienus, salīdzinājumus, sakāmus vārdus un parunas, tautas metaforiku, epitetus, dažas vecas vārdu un valodas formas, provincialismus, īpatnējas deklināciju un konjugāciju formas.

Tautas izteicieni „Mērnieku laikos.“

Tautas valodas piemērus šaurākā nozīmē spējam romānā pie pirkstiem saskaitīt. Istus tautas izteicienus lieto Kencis, Oliņš, Oliniete un Prātnieks, sevišķi dūsmās, piem., 376. l. pusē un daudz citās vietās; naturāls tautas valodas stils Edes tēva un garā Petera sarunās (361. l. p.) Tas ielikts tiešā humora nolūkā un skaidri norāda, cik tāli Kaudzītes Matiss aizgājis no tautas ikdienas valodas, kas spēj apmierināt vienīgi naturalistu, ja tas pūlas sniegt nemākslotu gleznu, kamēr realists papildina dzīvi intuícijas gaismā, saturu koncentrē, cilvēkus tipizē. Kaudzītim vienkāršā tautas valoda, kas pietiek tik stāstīgam,

anekdotei un pasakai, pārāk zemnieciska smagam sintetiskam stilam.

Filosofa Kaudzītes Reiņa un Matīsa stilu nevaram iedomāties bez rakstu attīstības, kas ilgusi gadusimteniem. Ja būtu atļauts uzskatāmi līdzībā lietās būtību aptvert, tad viņa un tautas valodas stila izšķirība, apmēram, būtu mērojama ar to nepārejamu distanci, kas šķīdīdaiņu stila no 17., 18., un 19. gadu simteņu mākslas dzejas, Pumpuru un Ausekļa no daiņām un pasakām, kaut tie labprāt gribējuši vielu un formu smelt no tautas gara mantām.

Loti ačgārsni un nesaprātīgi būtu dēvēt Kaudzītes Matīsu par kādu tur „zemnieku” stāstu rakstītāju, ja viņš ielicis dažus zemnieku izteicienus mūtē, piem., Ķencim: ieģrūdišot sāli, nepazīšot ne velns; spārdoties kā pagans, uzmetumā, kā „draņķis”, kas atmests, vairoties no „zemniecības”; ak tavu trāku spērienu, sastindzis kā rags (56. l. pusē); ak tu tavu saltu lielību (Anuža 23. l. p.); tas nu esot svēts (Prātnieks 35. l. p.); tautas valodas metaforas un metonimijas: pretī vējš, tad zirgi putās, kad no muguras, tad sakas kaklā vien stāv (50. l. p.); matīja savā garā (84. l. p.; arī garīgā dziesmā iestilizēts); it kā omu izkūkojis (264. l. p.); spēji dzērdams (224. l. p.); Ilze želo, ka viņam tik sivi uzgājuši (68. l. p.), sieva aizskrēja stāvu pa meža ceļu (metafora 115. l. p.). Šādi isti tautas izteicieni: man būs negals rokā (121. l. p.); laiž ar trim vien vaļā (123. l. p.); tas ir Dievam tiesa (četrās reizes 235. un 236. l. p.).

Tautas pasaku stāstāmās izteiksmes piemērs 30. un 31. lapas pusēs: daži pasaku steidzināmās nākotnes piemēri 21. l. p.

Kāpēc „Mērnieku laikos” retumis sastopam istus tautas izteicienus, vietējos piebaldzēnu idiotismus, provincialismus, vecus vārdus un formas? Vēlīgi pārmeklējot romāna uzmetumus un cenzuras eksemplāru, noskārstam, ka autors līdzās ģermanismiem pūlas visiem spēkiem izskaut agrāk minētās vārdu un formu kategorijas, piem., cenzuras eksemplāra 98. l. pusē Oliņa vārdi rakstīti: gan jau viņš pats saka, ko mīlējus, to pārmācus; Prātnieka mātes izteicienā veca divdabja forma: lai tad darus, ko gribus (cenz. eks. 100. l. p.). Aiz tā iemesla tagad tekstā atrodam tikai vēl vienu vecu divdabi: bet nekā, sāka karstin — Ķencim no sitieniem karst (58. l. p.). Ari provincialismi un ģermanismi gandrīz izskaukti: „pirmīt” vietā „pirmāk” (cenz. eks. 111. l. p.); „vāģu” vietā „rati”, „vienuviet” — kopā (135. l. p.), vienu dziesm. pantiņu — kādu dziesmas

pantiņu (187. l. p.), „klanīdamies“ — „nolocīdamies“ (256 l. p.), „velns“ zin, no kādas elles atklīdis (Švauksts) — „nelaime“ zin. . . (295. l. p.); uzmetuma 82. l. p. „legīstēju“ vietā reģisteri; 91. l. pusē „loniem“ — algām, uzmetumā „bruģu tiesa“ — „valdība“; uzmetumā „tadul“ — tad; uzmetumā „ilkse“ — ilks, „otris, katris“ — „otrs, katrs“; „nešļūk“ — „neslīd“; „nākošiem“ — „gaidāmiem“; „ši atbilde Lienai nebij apmierinoša“ — Lienu neapmierināja; „stembēna“ — „nelieša“; Antonēns — Antonijs; precinieki „pieres lauzīdami“ — „matus sukādami“; „note“ — „vajadzība“; „komandierēt“ — „komandēt“; „aizbāzīdami“ — „aizbāzdami“; „porūzi“ — „priekšnamā“; rāva dziedāja visā „galvā“ — „spēkā“; „persons“ — „persona“ u. t. t. Piemēri rāda uzmetuma valodas labojumus.

Nebrīnēsimies, atrazdami „Mērnieka laikos“ tikai dažus provincialismus: pavārišu (19. l. p.), spējs (27. l. p.), strožs (35. l. p.), dēkēns (38. lp.), segli (40. l. p.), aitiesi (57. lp.), laulabnieki (123. lp.), durns (212., 250. lp.), ļaudis gan sirdas, gan grožas (246. lp.), dalba (381. lp.), avoši (406. lp.), skuju plēsnis (434. lp.), garšāk smiedamies (358. lp.). Vietējas deklinācijas: ar visu pulksteni (42., 50. lp.), skatījās pulkstenā (392. lp.), desmīte (59. lp.), plienaina kalna virsa (145. lp.), valste, (5., 13., 10., 34. l. p.), ugunē (31. p.), ilksē (34. pl.), balse (35. lp.), turpretim: sturs, mūks, krogs, pārs, versts (13., 153. lp.), sloga (10. lp.), kādasslogas (404. lp.) neviens tiklis (405. lp.).

Dažas konjugācijas: šuvam - šujam (211. lp.), šuvamais mašīnš (354. lp.). Daži divdabju pastiprinājumi: pūzdūpūzdamās (6. lp.), rauduraudams (!) (27. lp.), elzduelzdamš (31. lp.). Tiem pievienojami daži apstākļi: lēņi (419. lp.), nopietņi (349., 380. lp.), cēļi, (334. lp.), sevišķi bieži lietotais lepņi (183., 226., 227., 252., 266., 348., 450., 454., u. t. t.), veikļi (195., 211., 216., 270., 377., 349., 452. lp.), un, protams, arī gliši (334. lp.), cieši (318. lp.), greiži, (204., 199. lp.).

Tik lielā darbā, kāds Kaudzišu romāns, nīctīgais provincialismu skaits vienīgi tā izskaidrojams un saprotams, ka autori visiem spēkiem raisījušies valā no vietējiem vārdiem un izteicieniem. Tas viņiem nācies visai grūti: realisma romāns tver dzīves īstības raibumu, arī vietējo koloritu, kas stilā ievīlina provincialismus. Sakumā uzmetumos to bijis diezgan daudz, tik lielā darbā un pūlīnā tie izskausti kopā ar tautas valodatikāmiem bezsaikļiem, piemēram, kā 97. lapas pusē: runās, berēs mērdēja badā.

Sakāmi vārdi „Mērnīeku laikos“. Realista stila ārējā pazīme viegli saskatāma pielietotos tautas sakāmos vārdos un parunās. Tas sakāms par visiem mūsu realistiem: Neikenu, Apsiti, Kaudzišiem, bet sevišķi par viņu epigoņiem: Blaumanī, Dokū, Persieti, Purapuķi, mazāk, protams, Saulieti. Realisma epigoņi zaudē raksturu saturā, iegūst formas virtuozitātē. Realisms saistīts ar tipu un sadzīves raksturojumu: jo īpatnējāka pati dzīve, jo cildenāki realistu darbi, saturā pilnīgāki, zīmīgāki un tāpēc īsti nacionāli. Sekodami laika garam, jaunākie realisti, kā jau epigoņi, kas strādā nosvērtam realista darbam nelabvēlīgā atmosferā, publicistikas un vieglas rakstu modes laikā, kļūst vairāk jūsmotāji, zaudēdamiskaidro novērotāju spēju, realistiem tik raksturīgo humoru, kā piem. Saulietis.

Kāpēc sakāmi vārdi realisma mīk zīmīgi? Sakāmi vārdi satur tautas kopējās dzīves ilgu gadu simteņu pārdomas, etiskus un filosofiskus ieskus, īpatnējās, bieži humoriskās formulās. Sakāmu vārdu gars un izteiksme pilnīgi sakrīt ar realisma pāmatiēm. Aiz tā iemesla realisti visus sacerējumus piezieduši sakāmiem vārdiem, tos individuālā stilā pārstrādādami un pārvērtēdami: viņiem tautas gudrības formulas līdzīgi vārdiem liktas stila pamatā.

„Mērnīeku laikos“ esmu saskaitījis apmēram piecdesmit sakāmu vārdu, neskaitot parunu, kā vienkāršu valodas formulu. Tas nav pārspīlēts skaits Blaumanim „Indranos“ to arī līdzīgi piecdesmit, kaut abu sacerējumu apmēri nav salīdzināmi. Sakāmi vārdi sniedz stilam spēku, dziļumu un dzejisku mirdzumu. Tie likti mutē īstiem tautas tiptiem: Kencim, Olinietei, Tenim, Olinam, vairāk gan vecai paaudzei, reti Prātniekam un Kasparam. Kaudzītes mīlamais sakāms vārds par ezera zvejniekiem, kas otru vil ārā, lai paši vilktu lomu (52., 245., 400. l. p.). Nezin, cik šai lietā Piebalgas ezeriem nopelnu. Pats tīkamais Kaudzišu sakāms vārds: „Dievs nav vis mazais bērns“, kas gribēts likt „Mērnīeku laikiem“ virsrakstā un atkārtots trīs reizes: 7., 236., 382. l. pusē.

Stilistikā jo sevišķi vērojama viena lieta: sakāmi vārdi sniedz realisma stilizējumam īpatnēju spēku, likdami pamatus metaforikai, salīdzinājumiem un citiem intuitīvās atziņas izteiksmes līdzekļiem.

Metaforika, epitēti un salīdzinājumi. „Mērnīeku laikos“ ar metaforiku spējam drīz vien galā tikt: tā dibināta tautas metaforikā — sakāmos vārdos. Vislielākais metaforu komplekss Anužas runā (6. l. p.), kur atrādisim kādus desmit sakāmus vārdus un parunas. — Atsevišķi piemēri būtu šādi: zibens apmetā ap acīm (27. l. p.), dzirksteles vien

kāvušās (30. l. p.), uguns noraustītos vien (31. l. p.), kā kļūtu linu buņģim pie galvas (40. l. p.), ar valodu palika pie mežmalas (212. l. p.), neesmu dabūjis krustu no pleciem nolikt (433. l. p.). Slāvieši... nebij šādu nagu baudījuši; līdzīgi piemēri katrā sakāma vārda stilizējumā.

Lasttājs tūlin noskārtis, ka Kaudzītes Matīsa metaforās nesameklēsim jaunu apvārkšņu, vērienu: viņš cieti dibinājas tautas valodas un apziņas senākos pamatos.

Sinekdochai sameklēsim tikai dažus piemērus: palūko kost slāviešu garozā (Oliniete 20. lp.), Ilze līdz šim aizvien kopa savu saimnieces soli pie mājas (61. lp., 361. lp.), kas tur jaunai vieglai kājai ko iet (Tenis 380. lp.).

Tās tautas valodas sinekdochas.

Metonimijas Kaudzītes Matīsam nenoteiktas: iesitsaujā — apsveicinājies (20. lp.), kājas nospirinās — mīrs (43. lp.), dabūt kādu bultu pierē (211. lp.), veselas saujas skrošu acis (212. lp.); abas pēdējās nozīmē — apkaunināt Prātnieku sarunā ar Lienu.

Salīdzinājumi — dažādāki un patstāvīgāki, piem., Anniņas vaigs — vēss pavasara rīts, Anužas — rāms, silts, miligs, plaujas laika pavakars (4. lp.); lauku puķes un dārzu puķes — vienkārši un attīstīti cilvēki (9. lp.); bērns — maza atvasīte pie stipra ozola (12. lp.); dažu dvēseli kā aizdegušos pagali rāvis iz elles atpakaļ (Olinš 39. lp.); sacītāju tētiņu vārdi, kas līdzinājas tiem gludajiem Katrīnes laika dalderiem, kam vairs nav ne ērgļa, ne raksta (96. lp.); tautas valodas salīdzinājumi: iziet, kā pa kaņepēm (97. lp.); sadegot kā putna spalva vārtā eļļā (100. lp.); cūkas paliks kārnas kā kurti (109. lp.); zēns stāv kā ilens (114. lp.); izvedis kā zuti (Pāvulu kapsētā, 180. lp.); ko šnāc kā sils (199. lp.), acīm kā ortiem (211. lp.); pūšot kā mežā balodis (Oliniete 212. lp.); abstrakti salīdzinājumi Lienas bērņu tēlojumā 374. l. pusē.

Epitēti, spilgtākie, aizņemti no tautas mutes, piem.: šmāugs sitējs (58. lp.), biežs viesis (82. lp.), spēja daba (90. lp.), priekš daudz apaļiem gadiem (200. lp.), nāigais kliedziens (206. lp.), zaļa izdzīve (213. lp.). Būtībā epitēti raksturotājs. Kāpēc Kaudzītes Matīss, raksturotājs un vērtētājs, izticiis bez jaunradītiem epitētiem? Tikai ģenijs spēj epitētus no jauna radīt. Realists tēlo un raksturo ikdienu un cilvēku, tipu dzīves sīkumos, darbā, runā, apģērbā, kustībā, piem.: Teņa pipe (14. lp.), Teņa apraksts (16. lp.), Olinietes

cirvis un 'gaļas blūķis (23. lp.), Pratinieka rīkošanās ar sērkociņiem (35. l. p.) u. t. t. Ģenialie epitēti vairāk romantiķu daļā.

Jaunvārdi „Mērnieku laikos“. Pūlēdamies lasītājam isos vārdos saziņēt Kaudzītes Matisa vārdu jaunradītāja darbu, atzīmēsim galvenos: veikme (221. lp.), sēdējums (80., 219. lp.), cēronis (141. lp.), virslieta (247. lp.), satvars (253. lp.), izveiksme (396. lp.), tirgošanās [!] ietaise (397. lp.). Jaunvārdos Kaudzīte trūcīgs: tie laikmeta vai Kronvalda vārdi, kas lielāko tiesu nav spējuši ieviesties. Neizdevīgi viņš pūlējies atvasināt, lūkodamies garīgo rakstu paraksteņos, vārdus ar sufiksēm „iba un „īgs“: piem.: pēdējo dienu mierība (69., 259. lp.), patgalvība (89., 145. lp.), ikdienišķība (141. lp.), pretība (142. lp.), mazassavstarpības (246. lp.), brīvība (253. lp.), ārestība (259. lp.), nesamanība (319. lp.), pašība (345. lp.) — egoisms, virsniecība (396. lp.) — priekšniecība, bailība (406., 410. lp.).

Bagātīgi, bet neizdevīgi reprezentēts sufikss „īgs“, piem.: pašprātīgs (9. lp.), verdzīga padevība (88. lp.), ļaunīga labpatikšana (89. lp.), raustīga valoda (91. lp.), ķermenīgi prieki (94. lp.), ārpasaulīgos akordos (95. lp.), drūmīgs (133. lp.), ideāliīgs (134., 263., 340., 358. lp.), daimonīgs (134. lp.), pašstāvīgs (148. lp.), rīcīgi (233. lp.), privātīgs (232. lp.), ar dancmeisterīgu (!) veiklumu (268. lp.), kulturvēsturīgā ziņā (274. lp.), traucēklīgs (294. lp.), pārestīgi (343. lp.), pilns augstākārtīgu (!) dusmu (350. lp.), dailjūsmitīgs (353. lp.), bezjūsmitīgs (387. lp.), materiāliīgs (358. lp.), varīzejīgs (382. lp.), caurdūrīgā (!) spēka pilnību (385. lp.).

Kaut vārdi brangi, arī galotne skanīga, valodas apziņa tos nav uzņēmusi, lietojama atvasinājumos tagad pārāk vārdzināto un neglīto „īsk s“.

Tautoloģiski izteicieni. Kaudzītes stila nenoliedzamā labā īpašība meklējama stila noteiktībā, skaidrībā, uzskatāmībā. Visvairāk tāds vērojums krīt acīs skatos, darbībā, situācijā un galvenā kārtā sarunās, isti veclaiku ļaužu starpā, kurī viņam pazīstami jo teicami. Tādos gadījumos viņam atmiņa un tēlotāja dāvanas prot no milzīgā materiāla izvēlēties to tikamo un vajadzīgo, ka labāki nevaram vēlēties. Darbību viņš tēlo tik teicami, ka katram var derēt paraugam; tāpat skatus un situācijas: viņam tāda vērotāja gaišredzība un izteiksmes pilnība, kā nevienam latvju rakstos. Minētās īpašības padara viņa stilu par īstu realisma paraksteni. Viņš nebīstas droši mest skatu vistumšākās dvēseles nojausmās; tādos gadījumos nežēlo vārdu, līdzību, salīdzinājumu, lai lasītājam sniegtu, ko domājis.

Skaidrības un noteiktības nolūkos autors itin bieži krīt

tautologiskos izteicienus, tomēr aizvien prazdams izvairīties no pārāk smagiem liekiem vārdiem, vārdu un izteicienu čupojumiem, pleonasmēm. Minēsim dažus piemērus „rauga tai lietai piekļūt ar to, ka izteic, jeb reizina viņu daudz lielāku, nekā tā patiesi“ (25. lp.); ratos, „kuros bij jāsēd pašam istam mērnīkam vien, ielika tik plāts jeb skārda trūbu“; Liena taisījās iet sērst jeb ciemoties pie Olinietes radiem“ (212. lp.); rūts bijusi neatspiesta jeb valā (392. lp.); Šrekhuberam nevajadzēja nožēlot savu darbu, „jo tos viņš darija tik vien aizstāvēdams jeb atceldams apspiestu taisnību“ (424. lp.).

Tautologiskos izteicienus aizvien vieno „jeb“, kaut tie nav pielikteni istā nozīmē. Apzinādami autora labos nolūkus, mēs labprāt laižam pār galvu līdzīgus autora paņēmienus, ja arī nespējam apjaust, kā Šrekhubers „atcēlis apspiestu taisnību.“

* * *

Analitiskais jeb vieglais stils.

Dibinādamies pašā dzīves raibumā un to pūlēdamies vārdos tērt, Kaudzītes Matiss, līdzīgi citiem mūsu realistiem, spiests katram tipam un situācijai izlietot tādus izteiksmes paņēmienus, kas atbilst realisma būtībai. Realisms nebēg un nenoliedz, kā romantisms rupjās un nelietīgās istenības; viņš nedzenas, kā romantisms, lasītāju satriekt, pacildināt, sajūsmināt ideāla un varoņa vārdā, bet isteno dzīvi, kā tādu, visu jaunu un labu, rādīt dzidrā gara atspoguļojumā, nosvērtā episkā vēstījumā un tēlojumā, uzminot un pārvarot jaunā un labā būtību. Tādā nolūkā realistam tēlojams traģiskais un komiskais, dažādi tautas slāņu tipi un svešu tautību pārstāvji. Mūsu vecākie realisma pārstāvji, palikdami mūžam uzticami mākslas svētam un nopietnam uzdevumam, nekad neprofanēja savus darbus lētiem un nevajadzīgiem jokiem, kā piemēram Adolfs Allunans, kas joku lugās plēsa valā židu niķus, lai laudis smidinātu. Publikas zemā attīstība mūsu teātra tēvu piespieda tā darīt. Vēlāk arī Blaumanis gājis viņa pēdās. Dziļā nopietnībā Kaudzītes Matiss liek Švaukstam runāt kārkļu vāciešu un Pietukam pārspīlētā tautiskā stilā, kamēr istiem vācu tautas locekļiem, mērnīkiem, Šrekhuberam, atļauj runāt tirā latvju valodā.

Realisms dzīvi tipizē un stilizē, vairīdamies no mākslai pretīgiem un jucklīgiem raibumiem, dabas zinātniskiem īpatņiem, to valodas, kas spēj gan brīdi mūsu skatu un domas valdzināt, bet izkliedē un izjauc dziļo tēlojuma nopietnību.

Kaudzīte, kā autors, nejūt, pretēji romantiķiem, naidu pret komiskiem tipiem. Turpretī atrod Švauksta, Ķenča un Pietuka personās dziļi labo tieksmi, būt labākam, gudrākam un vare-

nākam, nekā prāta un gribas spējas atļauj. Kaudzīte tiesā dzi-
vi, ne cilvēkus, tiesā tipus, parādības, idejas, ne istus ļaudis,
skatīdams un pārbaudīdams visus līdz sirds dibenam. Ķencim
viņš liek dzērumā komiskos vārdos izteikt visu savu sūro un
nedienu pilno mulķīgo dzi-
vi. Realistam komiskais
elements tikpat nopietni ņemams kā dziļākais
tragisms.

Tikko minētais skats realisma būtībā mums vajadzīgs, lai
atbildētu grūto jautājumam: kāpēc realisma stils jaukts,
vietām sintētiski smags, vietām analītiski
viegls un straujš.

Mēs nespējam drošu pieri apgalvot, ka traģiskās vietas sa-
cerētas sintētiskā stilā, kaut tām būtībā tāda izteiksme pienāktos.
Nopietnās, traģiskās vietās, ja autors pats runā un tēlo, viņa
stils nevairāmi kļūst smags. Turpretim tādās romāna daļās, kur
lielas ciešanas un čerības, kaut tās nāktu mirstamā skatā, bieži
izskan jūsmu impresijās kas aizvien aprautas, īsas, spilgtas.
Turpretim Pietuka komiskās runas pilnas ārkārtīga svinīguma.
Aiz tā iemesla realista stils aizvien būs jaukts, sintētiski-
analītisks, grozīgs, lokans, noteiktā formulā netverams, kā pati
dziļā dzīve.

Spilgtākie analītiskā stila piemēri meklē-
jam īnēskaitāmās „Mērnīeku laiku” sarunās.
Cik grandiozs un svarīgs to apmērs, tas lasītājam no kompozīci-
jas pārskata tikām zināms. Viegla stils nav īsti paša autora rak-
sturā: tas vairāk situācijas, psiholoģijas, vielas nepieciešams
iespaids. Nevar tak zemju ļautiņiem, bērniem, vecenītēm ļaut ru-
nāt Pietuka liekulīgā tribuna un baznīckunga stilā! Kā piespie-
dīsi histerisko Olinieti, kurai lietoties mēle kā diegā pakārta, sa-
valdītīties un nokārtoties nežēlīgi šaudīgos temperamenta impresi-
ju cilpojumos? Kā nokārtosi periodos jautājumus, izsaukumus,
iespraustos teikumus, kad autoram jāsteidz jautātāji un izsaucē-
ji likt? Pārlasīdami Olinietes runas tekstu un apjauz-
dami saturu, noskārstam, ka mums rokā viens analītiskā
stila piemērs (21. l. p.).

Līdzīgu piemērus spētu uzrādīt šaudīgās un ātrās sarunās
Olinu ugunsgrēka skatā (30. 31. l. p.), bet īsti tipisku un teica-
mu lielā krogus skatā IV. nodaļā (38. — 56. l. p.), kur sapulci-
nāta vesela kopa savā starpā svešu slātaviešu un čangaliešu, kam
tik dažādas intreses kā Prātņiekam, Švaukstam un Ķencim.
Protams, ka sarunu raksturs var būt tikai izsvaidīgs, kuŗa sinten-
zējums izsakāms pāris vārdos: slātavieši un čangalieši, no tirgus
braukdami, ēd, dzer, pipē, vārdo viveles, intrigē savā starpā,
strīdas kā māņticīgi, plēsonīgi tirdzenieki, tielējas kā bērni un
beigās brālīgi un sulīgi izkaujas, naida neturēdami. Visa māks-
la zudin zūd, kamēr analītiskais stils aptver tādus domu un jūtu

ielokus, tādu tipisku un zīmīgu valodas krāšņumu, kas mūžam paliek atmiņā.

Kā lai autors zintezētu vietnieka pulka sēdes notikumu gaitu (81. — 92. l. p.), kas atmirdz tik spilgtās krāsās, runu un izteicienu raibumā, intresu un skatu dažādībā? Tāpat zīmīgas vairākkārt Prātnieka un Olinietes sarunas otras daļas I. un II. nodaļā (207. — 210. 288. — 289. l. p.). Analitiskam stilam būtu pieskaitāma Ķenča runa (431. — 436. l. p.). Alkohola garaiņās viņa kūtrais un vientiesīgais prāts atraisās tādā lidojumā, ka maz vārdos, vienās interjekcijās liek izplūst visiem mūža vaidiem, gan iedomātiem, gan īsteniem, ka Pavula vecene to savalda vienīgi ar slotas kātu rokā. Tādā organiski sujūsmotā momentā autoram atliek vienīgi kā stenografam spalvu steidzināt, lai Ķenca jocīgi bēdīgā domu virpuli turētos līdzās. Doma dzen domu, teikums — teikumu, kā analitiskā stilā parasts.

Turpretim Kaspara un Lienas sarunā, kas dzirkst atjautās, smagi iegulst nopietnā Kaspara vārdi, kad mīletāji sāk vērot bēdu pilno stāvokli (130. sevišķi 131. l. p.). Tādā pat kārtā mainās sintētiskais ar analitisko stilu daudz citās vietās un sarunās, kad vārdu ņem Pietuka Krustiņš, piem., lles bērēs (99. l. pusē), sarunā ar Lienu (134. l. pusē); krogus skatā lielā runa (342. — 342. l. p.). Visas ātro un juceklīgo darbību, skatu, siko tēlojumu vietas sacerētas analitiskā, kamēr tēlojumi, raksturojumi, cildenās traģiskas momenti — sintētiskā stilā.

Vislabākais analitiskā stila piemērs saskatāms pašā pirmā nodaļā, kad Anuža ved Anniņu skolā. Briesmīgais mērnieku laiku baigs aiz muguras, kā grūts karsonis izciests. Dzīve un cerība atkal atzēlusī jaunā spēkā, kaut arī tik mazā atvasītē, kāda jaukā Anniņā. Sen aizmirstās prieka un modrības gaitas atkal ejamas nepieklusūšai Anužai, kas kļuvusi bērnišķīgi jautra, līdzīgi Anniņai un možam rudens laikam. Skatā plūst mīlestība, kas visu pārvarē, cerība un daile, kas runā bērņa piemīlīgā valodā. Kā baložu pulks mīļi vārdi lido no vecās Anužas un Anniņas lūpām, saistas, līdzīgi čaukstošām lapām, mīļi mierīgās virtenēs glaužas kā glāsti sirdi. Iši teikumi un piemēri vārdi šķetina domu domas, gleznu gleznu galā, sniedzami romānā labāko un daiļāko vieglā stila piemēru, gluži pretēji drūmām ainām un notikumiem, kas vēl kā jūras viļņus ciklopiski sintētiskus periodus.

* * *

Jauktais „Mērnieku laiku“ stils. Apskatījuši zīmīgākos „Mērnieku laiku“ stilizācijas paņēmienus, neapšaubāmi noskātīsism ka romāna stils jaukts, pieskaņojot vieglo, jūsmīgo un rotaļīgo smagam sintētiskam pamata tonim. Pārsvārā aizvien paliek sintētiskais stils, kas ņem dziļas saknes autora reliģiozi etiskā pasaules ie-

skātā, dziļā nopietnībā, ar kādu viņš apcerē pasauli, īpaši cilvēku un sadzīves likteņus. Smagais vērotāja prāts, kam trūkst fantāzijas grācijas, valodas daiļskanības un ritmiskas izjūtas, stāda dabas un dailes vietā cilvēku vairāk sadzīves, ne personības etiskos problemos, izvērdams virspusē sabiedrības baigus un ēnas, vienlīdz dziļi un nopietni tverdams traģismu un komisko, kas arī patiesā dzīvē cietām cēlonības vajām sieti. Romāns tver neskaitāmus sīkus faktus, notikumus, personas un ļaužu skatus lielā laikmeta gleznā, kas pārbagāta domām; viņš tirda, pārbauda, vērtē, kritizē, saveļk kopā smalkā kompozīcijas tīklā, lai celtu impozantu tautas dzīves un laikmeta tikumu epu, kas risinājas sarežģītos nodalījumos, atsevišķos skatos, notikumos. Līdzekļus smagam domu un apceres bagātam saturam rīst, viens otrā tverdemies, komplicēti periodi, vairāk sakārtoti nekā pakārtoti.

Izteiksmes mākslā Kaudzišiem divi garā radnieciski skolotāji: 1) bībele, garīgie un laicīgie raksti un 2) tautas valoda un rakstniecība. Smago periodu un sakārtojumu raksturā izmaiņas senākās, svešautiešu celtās rakstu mākslas neveiklo teikumu konstrukcijas vainepārstrādātas tautas sarunas valodas slīdes. Tikai retumis, kā mežā klāja vieta, pamirdz vieglāka stila rotaļīgas atpūtas norīpas, kas ļauj nervu spraigumam atslābt.

No rakstiem un tautas valodas stilā ievērpušies daži germanismi, formas vāciskas konstrukcijas, sevišķi prepozīcijās, kam pretim asā pretstatā īpatnēji latvju locījumi, divdabji un īsti tautas izteicieni, sakāmi vārdi, kas gulstas pamatā latviskai metaforikai, sarunas valodas epitetiem un tautas salīdzinājumiem, lai sniegtu stilam nesalīdzināmu spēku un tīri nacionālu nokrāsu.

Vairādamies no jaunvārdiem, vecvārdiem, provincialismiem, svešvārdiem, grūti izprotamiem vietējiem izteicieniem, Kaudzites Matiss sasniedz īsta realisma lokano, nopietno, izteiksmes pilno stilu, kas bēg no romantisma jūsmu plūdumiem, naturalisma originalības pārspīlējumiem, lai nodibinātu noteiktu, skaidru, savā laikā iespējamu varenu nacionālu epikas stilu, kas tvertu laikmeta sadzīvi un tās tipus, skaudrā valodas granītā.

IV. Realisma tips.

Kāpēc Kaudziši sacerējuši tikai vienus „Mērnieku laikus”? Lasītājs brīnīdamies taujās, vai kāds pateicīgs „Mērnieku laiku” cienītājs tiešām kļuvis tik nesātīgs, ka vēlētos, lai Kaudziši taisītu jaunus romānus.

Kā liels romāns „Mērnieku laiki” paliks savā ziņā vientīgie latvju rakstniecībā, tāpēc ka nav vienā dienā un īsam publicistikas brīžam sacerēti. Agrākās nodaļās jau tikām aplūkojuši, cik citīgi autori apstrādājuši grandiozo laikmeta vielu. Tādu

darbu viņi nespēj atkārtot: viņi iztukšojuši laikmetu līdz padibinjiem, līdz mielēm, netik labo un cildeno, bet arī mulķīgo un noziedzīgo pārvērtuši estētiskā atveidojumā. Mērnieku laiki tikai reiz bijuši Piebalgā, tikai reiz tautas cietnējais raksturs atvēries nīpro un veikālīgo piebaldzēnu vidū, kā citur un citā reizē neatkartosies. Pēdējā zemes dalīšana notiek pavisam citos apstākļos, kad tautas raksturs stipri gludinājies, ārēji kultivējies, vairāk īpatnībā zaudējis nekā 70-os gadus. Mērnieku laiki nav atkārtojami, kā dzīve nav atgriežama vecās sliedēs.

Realisma romāns nedzimis taisni lielu pārvērtību laikā, kāds mūsējais jeb „Jauno mērnieku” laiks. Politisku jeb sociālu cīņu laiks izpaužas vispirms avižu rakstā, pamfletā, strīdus rakstā, publicistikas, tendences lirikā, stāstīnā, retāk romānā un dramā. Tādiem viendienas ražojumiem lielāko tiešu piekrikt iss mūžš, kā lielākai daļai 60. un 70. gadu romantiķu sacerējumiem. Cik no tiem dzīvo mūsu rakstos! Atļausim autoriem pašiem lasītāju iepazīstināt ar tiem apstākļiem, kādos cēlušies „Mērnieku laiki”.

Kaudzītes Reiņa un Matīsa paskaidrojums.

Ap 1875. gadu sāka iestāties Vec-Piebalgā tāds kā vientulības klusums: Pumpurs bij Rīgā, Dr. Jurjāns Jumurdā, Kronvalds apraudāts, Pilsātnieks taisījās aiziet un aizgāja arī gadu vēlāk, un tā izklīda agrākais rakstniecības vakaru pulciņš. Mēs divatā palikām, darbojoties vaļas laikos „savā nodabā” pa daļai pie laikrakstiem, pa daļai šo to sacerot.

Pavadītie mērīšanas gadi abās Piebalgās bij atstājuši daudz un dažādu gan jocīgu, gan nopietnu atmiņu, un kopbūšanas gadījums dzirdēja vienmēr atsaucamies uz „mērnieku laikiem” un šo to raksturīgu pastāstam. Tur pievienojās arī tā laika tautiskā aktība un mulķošana. Visu to dzirdot, redzot un pārrunājot, izcēlās neviļu domas, kaut ko stāstveidīgu uzrakstīt — varbūt priekš Matera vadītā „Baltijas Zemkopja” pielikuma.

Bet jo sākām strādāt, jo viela un plans paplašinājās un tāds sacerējums nevarēja vairs tilpt nedēļas laikrakstā, tāpēc nāca domas izdot to ipašā grāmatā. Pāra reižu tika viss darbs sagāzts un no viņa materiala celta plašāka ēka, kamēr tā iznāca tāda, kā tagad ir. Galīgā veidā „M. l.” sākti rakstīt 2. sept. 1876. un pabeigti 18. martā 1879. g., kā tas pirmraksta sākumā un beigumā skaidri piezīmēts. Tomēr pārgrozījumi un paplašinājumi notika arī vēlāk un pat vēl pirmās iespēšanas laikā.

Kad norakstīšanas darbs bij pavisam labu gabalu uz priekšu, tad skolnieku starpā sāka daudzīnāt, ka J. B. rakstot vakaros un vaļas stundās pie skolotāja „štucīgu stāstu”, un daži šādā ienāca iekšā paraudzīties un paklausīties, ko tur

darām. Starp tiem stāv atmiņā sevišķi vēlākais students P. K. — (miļš, censiņš un apdāvināts puisēns), kā viņš pats arī to ir piemēinējis vēlākos laikos satiekoties. Lai gan tolaik būdams vēl stipri jaunīns, tomēr bij novērojis pilnīgi, ka rakstām par „mērnīku laikiem“ kaut ko ievērojamu, pie tam savā starpā pārrunādami planu un raksturus apsprieždami, kā arī sarakstītos gabalus pārļabodami un paplašinādami. Ar laiku skolnieku starpā varēja sākt dzirdēt daudzīnām Prātniekus, Švaukus, Teņus u. t. t. Un kad bij sākuši iesaukt par Drekbergi kādu vientiestīgu puisēnu, kam tuvos rados atradās skroderi, kapēc izcēlās raudulīgas sūdzības, tad vajadzēja šai lietai beigties ar palamu nolīgšanu.

Uz iespiešanu tika nodots jau pirmais gals, kamēr pēdējais atradās vēl darbā. Bet iespiešanu vilcināja dažas reizes kavēkļi no cenzora puses, kāpēc tādos gadījumos vajadzēja doties uz Rīgu. Ruperta tēvs nēdzās tālāk parakstīt, bīdamies no kādām vēlākām atbildībām. Bij grūt viņu pārliecināt, ka tādas necelsies un turpināšanas atļauju deva arvien tikai tad, kad uz goda vārda tika apsollta visās šajās lietās drošība. Otrās nēpatīkšanas cēlās, ka pēc pirmās burtnīcas iznākšanas apgādātājs sāka bažīties, vai tik šāda grāmata tikšot pirkta un gandrīz negribēja izdošanas turpināt, sacīdams: „Kas tādas kulturvēstures aprakstupirks?“ Tomēr vēlāk bij gan ar pārdošanas sekmēm apmierināts.

Pirmos gados „M. l.“ tika stipri lasīti, īpaši no muižniekiem un no mācītājiem, kaut gan samērā nē tik daudz pirkti. Viņi tos dabuja no citiem, īsti no un caur saviem apakšniekiem, un tādi reti eksemplari staigājā roku no rokas līdz galīgai saplīšanai. No daudziem skolotīem vācu tautības lasītājiem nāca mums atzīšanas atsauksmes par „M. l.—iem“, īsti viņu jocīgsatīrīskās puses dēļ. Arī krievu publika vēlējās lasīt, un pat tie, kas latviski nēprata. Tāpēc drīz sāka nākt „Rīzsk. viestnīkā“ „M. l.“ P. Dadzīša tulkojumā un vāciski iekš „Rīgaer Tageblatt“ — citreizējā skolu padomnīeka H. Guleke māsas tulkojumā. Tomēr abos šos laikrakstos iznāca gan tikai „M. l.—ku“ raksturīgākie gabali. Drusku vēlāk ziņoja v. Freytag-Loringhoveņa kundze no Skultes, ka esot pārtulkojusi visus „M. l.—kus“ un likšot iespiest Leipcīgā par labu J. Cimzes neveselai meītai, kuŗai vajagot padzīvoties „siltākā saulītē.“ Nēilanda mācītājs tulkojumu atzīstot par labu. Tomēr iznākam šīs tulkojums nētika redzēts.

Turpretī pie latviešiem pašiem „M. l.“ neatrada vis pirmā galā vienprātīgas uzņemšanas, un lielā daļa izturējās pret tiem diezgan vēsi, rādīdami šo darbu par savas tautas nonievāšanu, kamēr citi — prātīgākie — to saprata gan arī tolaik jau pavīsam otrādi, tā ka par šo jautajumu runājot izcēlās šur un tur

asas strides. Turpreti gan par „M. I—ku“ personām runāja tūliņ visur ar pievilcību. Visur tika atrasti Pietuka Krustiņi, Švauksti, Olinietes, Prātnieki u. c. Tikai sacensība nāca vēl par to, kam viņi īstenāki un tipiskāki.

Un nu beidzot, ko tad mēs katrs esam darījuši pie „M. I—ku“ sarakstīšanas? Kāds tur nopelns vienam, kāds otram? — Tur nevar nekā šķirt nedz dalīt. Nopelns (ja tur kāds atrodams) vai pārmetumi (kad tie pelnīti) pieder mums abiem vienlīdzīgi, kā zolidariem galvniekiem parāda atmaksāšanā „bez dalīšanas tiesības.“ Paši mēs tur nekā nevaram izdalīt, un neizdalis cits arī neviens. Jāpaliek mierā tikai ar to, kad atceramies, kā strādājām: — kopā apspriedām stāsta gājumu, personas un to raksturus, kā arī personu darbību, bet Matiss pašrocīgi rakstīja; pēc tam, pa nodaļai cauri lasot, atradām vietas, kur kas pārgrozāms, labojams vai papildināms, kas vai nu tūliņ, vai vēlāk tika izdarīts. Turpmāk, kad atzinām par vajadzīgu, grozījām šo to atpakaļ arī visā stāsta gaitā un — tas ir viss, ko varam pēc patiesības stāstīt un liecināt.

8. janv. 1909. g.

„Mērnieku laiku“ sarakstītāji

Kaudzites Reinis

Kaudzites Matiss.

Pirmais lielais atzinums, kas Kaudzišu vēstulē uzsverams, būtu miers, klusums un vientulība, kādā romānu sacerējuši, kad nevis publicista, bet prātnieka, pētnieka darbs, mākslinieka intuīcija briest un veidojas.

Kā nacionālās mākslas pieminēklis „Mērnieku laiki“ un to autori stāv skaidrā pretstatā tautiskām 70. gadu pūļa tendencēm un pāri tekošam laika spridim, kā intuitīva atziņa un tautas likteņa, rakstura vērtējums. Tā realisma tipiska, ne individuāla pazīme. 60. gados realists Neikens nostājas citos pamatos, izlieto pavisam citus līdzekļus, sprauž citus mērķus, nekā tautiskie publicisti, piem., Valdemārs, un iemanto to brīd nevis inteliģences, bet tautas, draudžu atziņu un paleicību. Tāpat Apstīšu Jēkabs 90. gados un revolūciju laikā nostājas stingri idealisma un reliģijas pusē, palikdams vienlīdz naidīgs socialismam, komunismam, anarchistu, nihilistu esteticismam un kosmopolitismam. Mūsu trīs lielie realisti pratuši paglabāt nacionālo dižstrādnieku raksturu, universālo reliģijas vai ētikas viedokli, nepazemodamies slavas kārē līdz publicistu dienas cīņām un to līdzekļiem. Publicistiem rodas gan acumirkli lēti draugi un vieglprātīgi ienaidnieki, kā Kaudzišiem vācu tautības mācītāji un inteliģenti un tautiskie sadzīves un pre-

ses Pietuki un Drekbergi, bet tos kā putekļus izvēdina laiks un nokauj vispārtautisks un vispārcilvēcisks viedoklis.

Tautai apziņā pieaugot, gan lēnām un pamazām, realisti manto vispārīgu atziņu, vispirms, protams, nacionalisma lokā, pašu intelīgencē, pilsonībā un strādniecībā. Paskaidrojumā Kaudziši norāda, ko tauta īsteni iemantojusi „Mērieku laikos”. Pirms romāns parādījies laudis, skolnieki instinktīvi no pārstāstījumiem un neiespiestu rokrakstu drupekņiem uztvēruši atsevišķus tipus: Drekbergi, Švaukstu, Teni, Prātnieku; arī visā vēlākā laikā tautas doma ap tiem darbojusies, paceldama tipus sakāmu vārdu un palamu vietā. Raksturus un sadzīves parādības sauc romāna tipu vārdā. Dzīvē un valodā vispārīnājumam, tipam lielāka nozīme, tāpēc ka autori nav ņēmuši, ko naturalisti mēdz darīt, atsevišķu cilvēku, īpatni, bet dziļāku laika centienu izveidojumu un notēlojumu, kas aptver zināmas grupas parādības gaišākā un pilnīgākā tēlā — tipā.

Realisma tips salīdzinājumā ar loģikas jēdzienu.

Loģiskā strukturā tips jo ticami salīdzināms ar jēdzienu. Lai sastādītu jēdzienu par kādu lietu vai parādību, piem., galdu, mums jāskata un jāpēta visi galdi, kādi vien pasaulē atrodami. Protams, ka tas nav iespējams, un tāpēc pilnīgam jēdzienam par galdu pietiks, ka apskatīsim vispirms visus galda pielietojumus mājās, publiskās vietās, iestādēs, fabrikās, laboratorijās; protams, ka pilnīgam jēdzienam nāksies iegūt atskatu pagātnē, viduslaiku, romiešu, grieķu, austrumnieku stilā. Kas sākumā likās tik vienkāršs, pārvērties diezgan sarežģītā kultūrvēstures, tehniskās un mākslas vēstures ainā, kas sniegs mums iespējami pilnīgu ieskatu galda attīstībā un nozīmē, kas aptvers daudz tipu. Atkritis nost visas gaļējuma pazīmes: formas, materiāla, krāsas novirzījumi, gadījuma pielietojumi, bojājumi, novietojumi, turpretim mūsu priekšā nostāsies pilnīgi, ideāli, tipiski galdi, laikmeta iekārtas liecinieki, mākslinieka atdarinājuma cienīgi. Zinātniskais jēdziens uzskaitīs galda galvenās pazīmes vārdos, tehniskais zīmētājs rādīs formas un samērus, lai amatnieks spētu to uztaisīt vai izlabot, kamēr gleznotājs kompozīcijā lūkos krāsas un līnijas izteikt pieskaņojumu citām gleznas figurām un daļām. Zinātniskais un tehniskais tipizējums kalpo prozaiskiem atziņās vai ikdienas nolūkiem, turpretim mākslinieciskais — dailei.

Kā sinteze tipizējums ir gara ekonomija, kas, atmezdams nenozīmīgo, juceklīgo, individuālo, padziļina īstenās dzīves jūkli un apvieno bezgalīgo dažādību paliekamā jēdzienā, formulā, tēlā un tipā. Tādā kārtā bērns, jauneklis un katrs vērīgs cilvēks iegūst vispirms sajūtas, noģiedumus, spriedumus, jēdzienus par ikvienu lietu un parādību. Tas garīgs darbs, kurā zinātniekam, tehniķim un amatniekam strā-

dā vairāk prāts, filosofam un māksliniekam iedvēsme, fantazija, intuīcija.

„Mērnieku laiku“ tipu pamats — analīze. Mākslas darbu no īstenības, ikdienas, fiziskās pasaules šķīr neizdibināma gara dzīves plaisma. Nekad fiziskās dzīves parādības un lietas nespēj kā tādas pārlidot atziņā un mākslā, ja netiek dvēseles un gara spēkos pārveidotas. Fiziskās lietas un parādības, ko neaizsniedz mūsu jutekļi, paliek tālas, nenojaušamas, vienaldzīgas, materiālā saistītas, inertas un nevērtīgas, bez vārda un sakarības. Tiklīdz mūsu dvēsele pieskaras tiem ar saviem jutekļiem, apjauš, noģied, gars dod savu spriedumu, sastāda jēdzienu, bet galvenais — sauc vārdā, tās tiek atraisītas no stinguma, pacildinātas vārdā — zīmboļā, kas saprotams visiem cilvēkiem, apvienotiem valodas grupā. Tas sakāms arī par spriedumu. Jā mākslinieks to izteiks citiem līdzekļiem krāsās un līnijās, zīmēs audeklā, cirtis marmorā, viņa domas būs saprotamas un nojaušamas visai cilvēcei. Gara darbā fiziskā pasaule pārvēršas garīgā, kļūst nepārejama, pārvar laiku un telpu, klausā vientīgi gara likumiem.

No pirmiem mērnieku laiku iespaidiem līdz romāna galīgam izveidojumam paiet pilni desmit gadi. Tai laikā apstrādāts milzīgs naturalistisks un psiholoģisks materials, kas sakoncentrēts tipos. Atmests viss individuālais, liekais, sīkais, kam gadījuma raksturs. Vispirmā kārtā autori laupījuši saviem tipiem ikdienas saimniecisko darbu, amatu, specialību. Nevienā skatā neredzam Oliņu vai citu saimnieku zemi kopjam, Drekbergi šujam, Pietuku bērnus mācām, vai mērniekus ar menzulām staigājam, kaut rakstīts par mērnieku laikiem, un virsraksts to prasītu. Nekur nesaskatām piebaldzēnu etnografisko sīkumu: pipju, ratiņu dreimaņus, audējus un citus rūpniekus. No romāna izmesti etnografiskie, tehniskie un dabas zinātniskie termini, provincialismi, prastie vārdi, — viss naturalisma aparats.

Etnografisko piebaldzēnu trūkst „Mērnieku laikos“.

Tāds vērojums spēj satriekt lasītāju, kā liels sitiens piebaldzēnu lokalpatriotismam, kas aizvien iedomājušies, ka Piebalga pirmā, gaišākā, ievērojamākā draudze Vidzemē vai visā Latvijā. Kaut piebaldzēni populāri un slaveni, bet viņi, pirms likti „Mērnieku laiku“ celtnē, laisti caur Kaudzišu intelekta astru sietu: viss īsti piebaldzēniskais, ārējais, redzamais, taustāmais, ko saucam par etnografisko, vietējo kolorītu, kā pārejošs, laists pelavās, „čangaļos“, kamēr paturēts un nacionāls, ne piebaldzēniskā, garā atveidots garīgais vei-

dols. Ja kādas iezīmes, kā ratenes, garās ķēdes. milzu atzveltni, sīkais iekārtas un apģērba tēlojums atstāts, tas iegūst zīmolu nozīmi: ratene zīmolu Oliņa un vecu tumsonību, dzīvokli bezdelīgu architektūrā — pakalpojumu sērgu; tāpat Švauksa sarkanā šalle un „ķete“, Pietuka blāvainie melnie svārkīti, Drekberga baltās bikses. Daži atstātie sīkumi lietoti, lai tie raksturotu tipu. Neviena mājas vārda, neviena īsta vārda, nedz pieskaņas tiem. Kas nevilšus ievērpies vēstījumā, tas tipiski latvisks vai arī tipizēts. Tēlošanas garā un paņēmienos Kaudzīši strauji nošķiras no īstā piebaldzēnu etnogrāfā, naivā naturalista Austriņa, kas izlieto vienīgi īstus notikumus, apdzejo katru ezeru, sauc mājas un cilvēkus vārdos, apraksta savas mājas dzirnavas, pat skuju skupnīti, sētu, dārzu un visu to īstā piebaldzēnu valodā. Austriņš nekautrējās saņemt mazu nepatīkšanu ar kaimiņu saimniekiem, nosaukdam tos īstos vārdos u. t. t.

Neviens īsts un naturāls piebaldzēns nav izpelnījies goda iekļūt „Mērnieku laikos“, kaut viņi nebeidz piecdesmit gadu no vietas tādus sameklēt. Katram piebaldzēnam savs Pietuka Krušīšs, Švauks, Prātnieks, Drekberģis. Jokam varam minēt kādu jaunu cilvēku, kas „Mērnieku laiku“ ilustrētājam pienesis tēva fotogrāfiju, apgalvodams, ka tas Prātnieks, un viņam tas gods būt slavenā tipa dēlam. Protams, ka mākslinieks tādu pakalpojuma it saprātīgi novairījis nost.

Šai lietā traģiskais gadījums, kas mūs visvairāk satriec, šāds: sākuma nodaļā personu sarakstā katra tipa rakstura uzmetuma beigās šifrs, daži māju nosaukumi, uzvārdu un vārdu iniciāļi, kušus atminot, būtu iespējams izdibināt personāžu prototipus. Dokumentus apņēmos pilnīgi publicēt un aptaujājos, vai autors nespētu noslēpumainos burtus atšifrēt. Atbildē saņēmu paziņojumu, ka Kaudzītes Matīss grūti salasāmos šifrus pats pilnīgi aizmirsis un nespēj vairs izlasīt. Ja pats autors minētos šifrus tur tik mazvērtīgus, ka nespēj atminēt un uzminēt, tad nevienam, pat acīgākam un fantāzijas bagātam piebaldzēnam nebūs vairs iespējams tos atšifrēt; pēc piecdesmit gadiem turpinās vēl mēlnešot, aprunāt, nelietīgi un paklusām viens otru pirkstiem uzrādīdami. Aiz tā iemesla šifra apcerējumi pavisam dzēsti.

Piebaldzēni katru skolotāju pūlās ieteikt par Pietuku, skrodeli — par Drekberģi, paputejušu piebaldzēnu — par Švauksu, kaut Kaudzītes Matīsam, vēlāk Kurzemi apceļojot, nācās piedzīvot, ka tur daudz tipiskāka kārklu vācietība nekā Piebalgā. Pietuks sakombinēts netik no skolotājiem, skrīveļiem un citiem pusinteligentiem 70. gadu pašaudzinātiem tautiešiem, bet pazīmes, atsevišķas frāzes aizgūtas no dižtāutiešiem, tautiskiem dzejniekiem,

lieliem pasaules rakstniekiem, piem. Šillera. „Mērnīku laiku“ personas ir tipi, ne patiesi cilvēki, nevis piebaldzēni.

Tipu vārdi — zimboli tautā tik pazīstami, ka mums par tiem īsas valodas. Katrs pavārds malenietis un „politis“ — čangaliētis, rakstu āksts — Pietuks, un karklu modes āksts — Švaukts, bet Ķencis, kā dūkstains mēšliens, jau īsts lamas vārds vai vismaz palama. Pirmā nodaļā vērojam, cik grūti autoriem nācies vārdus izdomāt un atvasināt. Kaudzišu garā un valodas izjūtā tie pārcietuši veselu evolūciju. Kā dziļa, zimboliska satūra izteicēji, tipu vārdi tiešām arī tautas valodā un apziņā uzņemti, ikdienā lietoti, kas liecina par viņu izteiksmes spēku un romāna estētisko pilnību.

Tipa veidols — sinteze. Tips ir vispārinājuma tēls vai tēlojums. Ja gribētu salīdzinājumu ar loģikas jēdzienu turpināt, varētu abus šādā kārtā nošķirt; jēdziens spēj to pašu saturu izteikt īsā vārdu formulā, kaili, nedzīvi un abstrakti, turpretim tips līdzīgu saturu ietver dzīvā organiskā tēlā vai tēlojumā. Jēdziens nodarbina mūsu domas, prātu, tam piekritam vai nepiekritam; tips nodarbina netik domas, bet arī fantāziju, jūtas, dvēseli un garu, atstādams ierosmi visā lasītāja, skatītāja vai klausītāja būtņē.

Tipa psiholoģiski laikā attīstas, veidojas un nobeidzas, nesdams savu un daļu no tautas likteņa vispārīgā atveidojumā. Ikvienam tipam iekšējās attīstības vēsture: pirmais posms, nobriedums un nobeidzams. Kaspars dzīvē un ciņā ar sevi un apkārtni izaug par nosvērtu domātāju. No jēru uzcīrcēja un runas vīra, kas labprāt lūcinājas pat Oliņa un Olinietes priekšā, Prātnieks ātri izveidojas par divu draudžu varmāku, kuŗa klātbūtnē tric mazie un lokās lielie saimnieki: viņš sapinas pats savā jaunumā un krit beidzot paša liktās jaunuma cilpās, dzērumā un nabadzībā. Pietuka Krustiņš no cietnēja un centīga zēna kļūst vispirms „liels“ dzejnieks, runu turētājs, kupleju dziedātājs, biedrības, teātra, kuŗa vadītājs; vēlāk ķēmo pakal kā Jezus draugs vecus, nevarīgus lauku mācītājus, līdz beidzot nepieņem vairs šai pašaulē, bet mūžīgā sadraudzībā ar seniem latvju varoņiem: Induli, Videvutu un Herkuli. Švauksts pamazām krit ākstības ārprātā, dzīvodams Prātnieka mājā par puisī, lielības mānijā vēl pieņemams, vēlēdamies nopirkt Slātavu un Čangalienu. Tipi pilnīgi nobeidz raksturu evolūciju, slīkst zemībā, kā Bisars un Ķencis, vai mirst, kā Kaspars, Liens, Olinš Raņķis, aiziet neziņā, kā Šrekhubers un Feldhauzens.

Kā simbols tips saprotams bērnam un pieaugušam, mācītam un nemācītam; viņš der salīdzinājumam ikdienas dzīvē, izvilina

tautas apziņā jaunas atziņas un valodas normas un formulas, sakāmus vārdus, dzīvo patstāvīgi tautas valodā kā nacionālas apziņas moments, kas veido pasaules ieskatu.

V Īstenās dzīves tipi Gaitiņu ģimenes lokā.

Tenis pieskaitāms tiem cilvēkiem, kas sākumā šķiet labāki nekā patiesībā ir. Arējais izskats viņam: — noskūts, izskatās nomazgāts, tiros svārkos sagērbts, ar švītgu pipīti rokā; zābaki spīguļo vien, ar degutu lietin nolieti; vaigs spodrs: mūžam smaidīgs un valodiņa tāda cēla un jautra. Cilvēki vispirms ciena tos, kas netraucē viņiem labo prātu ne skaļi runādami, nedz dziļdomīgi klusi ciezdami. Ārienē Tennis gluži citāds kā viņa klusais, gudrais un krietnais dēls Kaspars. Patkamais, jautrais, cēlais Tennis sagādā stāsta lasītājam dažu smieklu brīdi asprātīgām atbildēm. Viņš iet pie Oliņiem atvadīties, kaut tie, kā zināms, izēduši Gaitiņus no vietas. Liekas, ka Tennis tik labs, ka pat ienaidniekam spēj piedot, ka Tennis īsts kristīgs cilvēks un samarietis.

Visas minētās Teņa „labās” īpašības izriest no viņa jaunajam rakstura pusēm. No dzimuma Tennis nav pilnīgs. Bieži vien darba laikā, vēl puisis būdams, viņš atstājis darbu, dienām gulējis ēnā un vēsumā, ēst gan ēdis, bet strādāt nestrādājis. Viņš no vecākiem mantojis miestīgus un garīgus trūkumus: darbs viņu neaizrauj, nekas neintensē un nesaista, neuztrauc, nedz trūkums, nedz bads viņu biedē; viņš nejūt ne prieku, bēdu, nedz laimes, nēlaimes. . . . Tennis, tautas izteiksmi lietojot, piektais rītenis pasaulē. Dzīvē viņš nav atradis nekādu pienākumu, nedz uzdevumu, nezina rokām darbu un kājām gaitas. Lai cits par viņu domā un gādā, kad tik viņam nav jādomā, kad tik viņu netraucē iemīļotā ērtībā un omulībā. Visu mužu viņš sievat Ilzei bijis par krustu, izdaridams visādas muļķības un jaukdams tai darbu. Ar ko Tennis nodarbojas dienām, to nezina neviens: kaut kur aiziet, kaut ko paniekojas, kā garu laiku vadīdams. Vakaros bieži viņš vij auklas un visādus vijamos, ar kuņiem tad kārtīgi dauza bērņus, pelnīts, vai nepelnīts; kad pēdējo nav istabā, tad atkal izpeļ suni, jo citādi nevar labi salikto sitamo likt nost. Tāds viņam vientiesīša ieradums. Īstais Teņa amats — asiņu laišana. Tas viņam kā radīts: aiziet svešās mājās ar visiem rīkiem pamēloties, sataustīt pacientam labu āderi, uzcirst . . .

Tennis ir viegls, vājš un nespēcīgs cilvēciņš, kas lūko tik, ka nebūtu nekas nopietni jāņem un jāpārdomā. Bārdū viņš nodzen, lai tā nepinas gar zodu, un ūsas gar lūpām. Cepure ar nagu, lai saule nespīestu acīs, bet ziemu tāda silta ziemnīca ar ausim, kuņģa at-

laiž un pakaklē sasien, lai ausis nesaltu. Istaī Teņa labklājības zīmols ir tabakas maks kā plēšīnas ar visu vara makadatu, jo pipi vajaga kārtīgi izbakstīt, lai dūms būtu viegls un saldēns, bet nevis sarūdzis; karsts tas pavisam nedrīkst būt, nedz skriet acīs un dedzināt lūpas un mēli, tāpēc pipei ierīkots p a g a r š kāts. Omulīga pipe zem deguna — tā ir pirmā lieta.

Tenis ir mazs siķs un nevērtīgs egoistiņš, kā tauta saka—plāno galdiņu urbējs. Aprobežots prātā un jūtās, viņš, kā tagadējais pārcilvēks, nejūt nekādu pienākumu, nedz centienu, ne labu, nedz ļaunu, ne mīlestības, nedz ienaida. Satiek Anužu ceļā uz Slātavu, Tenis pamēļojas (. . . daudzāties, kā smējies, tepat pa grēku pasauli kā veca nauda) un ielūdz Anužu līdz lrbēnos izmēļoties galu galus (14. l. p.) Divdesmit gadu vēlāk, pēc visa garā laika, kad kopā tika ēsts, strādāts un vienas bēdas bēdātas, Tenis, no Anužas otru lāgu šķirdamies, atkal joko: „Tagad iesim katrs uz savu pusi, jo diezgan esam, kā smējies, kopā staigājuši. . . .” (202. l. p.), un viņš sāka ļautri smieties. Tāpat p a j o k a m viņš nodzīvoja ar Ilzi un izvadīja to kapu kalniņā. Vēlāk dzimtas lielākā nelaīmē, kad Kaspars pazudis un Liena kā ārprātā staigā ar Anužu to meklēdamas, Tenis omulīgi dzīvo jūrmalas mājiņā, iztikdams no pēdējiem krāmiem un govtiņas . . . Lienas bēru dienā viņš uzklīst atkal Slātavā, bez bēdīgs un vienaldzīgs pavada Lienu kapos, vicinādams ar pipiti un priecādamies par galviņas zaļo puķīti . . . Ilze viņu pareizi nosauc par vientiesi, kas vecumā nāk aizvien vairāk bērna kārtā. Tas norāda Teņa vispārīgo vecuma paralīzi, kas visādā ziņā nāk no iedzimtas neirastenijas, kuŗā Tenis tikpat maz vainīgs, kā katrs tāda ļauna mantojuma upuris. Vēl viens solis, un mums Teņa vietā būtu pataloģisks tips tagadējā joku Pētera un vientiesiņa vietā.

Teņa prāta un jūtu spējas ir aizmirušas: viņš neder nopietnam darbam un pūliņam, tāpēc ka viņa gribas un miesas spēka krājums ļoti mazs. Darbs viņam ātri apnīk un neizdodas. Asprātība uzrāda iedzimto humoru, — pamēļoties, t. ir palaist nevainīgā kārtā smieklu valodiņu, neapdomājoties un neprātojot: kāds vārds meles galā, tāds ārā . . . Vienīgais, ko Tenis jūt, tā fiziskā patikas sajūta, tīriba un spodrība, kas viņam vairāk paradums, kā kārtīga cilvēka vajadzība.

Teņa garīgā dzīve pavisam kropļaina, nabadzīga un nevērtīga, tāpēc viņš pats kā cilvēks un sabiedrības loceklis pilnīgi pasīvs un nevarīgs, kas gumdāms un rīkojams, vai apgādājams un pieskatāms. Tādu tipu izaudzināja senā kļaušu dzīve, kad pātaga dzina darbā un baznīcā, pātagas vēlēja precēties, mīlēties . . . Teņa vienaldzība laicīgā labklājībā, nocietinātā nejutība bēdās un nelaīmēs, viņa bērna bezbēdība, —

tas visas ir kļaušu un vergu laiku atliekas, kas plānprātīgā būtnē parādās vienpusīgā attīstībā. Tāpēc arī Tenis, jūrmalietis un malenietis, tik stingri nošķīrās slāviešu un čangaliešu pulkā, kas manīgi krāpj, viņ kā izveicīgi tirgoņi un zirgu mietnieki. Savā apgabalā starp rāmiem zemju ļaudīm viņš jaunās dienās tika ieskatīts pagastā par vienu no izveicīgākiem puisiem un citu sešu starpā sūtīts asiņu laideju skolā. Teņa vārgulīgā daba bij zināma pašu tuvinieku starpā, kamēr ļaudīs viņš tika par varoni turēts. Slātavā Teni tūlī izprata, un viņam tik tas cieņas bij, ka kādam vecitīm nolaist asinis. Pat padurnā Oliņiete zin Teni nicināt. Mīlestību, kaut nepelnītu, viņš saņēmis no Ilzes un Kaspara,

Ilze. Teic, ka saprecoties aizvien pretējas dabas, kas viena otru varenī pievelkot un papildinot. Kaut tādas domas izliekas stipri vien aplamas, tomēr dažreiz piepildas. Ilze, Teņa pielaulātā sieva, dabā un temperamentā gluži pretēja: strādīga, gādīga, saprātīga, pat gudra, stipra gribā, jūtīga un dziļi ticīga sirdī. Mūžam viņas darbīgās rokas kustējušās, par mazo delu un nevarīgo vīru gādādamas; mūžam viņai bijis jānodzīvo trūkumā, mazā rocībā un maizes raizēs. Ilzei vajadzēja uzņemt vīra rūpestus par visu saimniecību; tas piespieda noārdēt prātu un gribu, kamēr sirds palika mūžam tukša kā alkana zeme, kā zieds bez saules stara. No Teņa viņa nesagaidīja nedz saprašanos, nedz mīlestības, bet spītību un muļķību. Viņa alka cilvēka, ar ko parunāt vārdu, ar ko dalīties priekos un bēdās. Katru glāstu dzīvē viņa atmin' gadu gadiem, kā to pierāda jaunības draudzība ar Anužu, kas ilgst līdz kapa malai Tenim labs vārds kā sunim kauls — te bijis, te nebijis: pa vienu ausi iekšā, pa otru ārā. Turpretīm Ilze labu cilvēku un mīlu vārdu ilgi patur sirdī. Personīgas dzīves nelaime un trūkuma dzelzu vara virzīja Ilzi cietā nenogurstošā darbā un ticībā. Zemnieka vienmuļais darbs var dot apmierinājumu, ne laimi. Un Ilzei bieži pietrūka padoma, kur glābties postā un bēdās. Tad viņa atgīdās tēva mācības, saiešanas un dievlūgšanas.

Ilzes ticība bij pilnīga bērna ticība, kas ticēja isti tā, kā naīvie saiešanu tētiņi stāstja. Bērna ticībā viņa manīja Dievu tuvu un dabūja atvieglinājumu, tāpēc ka viņas ticība bij liela. Augstākā garīgā dzīvē Ilze pilnīgi tradīciju cilvēks: ne prātā viņai nenāk Teni atstāt un nokratīt laulības slogu. Māte laikam pierunāja iet pie saimniekdēla ar iedzīvi. Viņa nes savu pienākumu ar lielāko pacietību, lēnību un uzticību. Kasparam pārnākot pasaulē, rūpes tiek divkārsas, bet tas pirmais gaišais stars viņas dzīvē: nu viņa varēs pūlēties netik vientiesīgā vīra, bet arī mazā mīļā Kaspara labā. Ilze vecu laiku cilvēks, kas gatavs visus grūtumus nest, uzupurēties līdz pēdējai asiņai lāsītei par tiem maziem prieka drupekļiem, kas nokrīt viņiem no lielā pasaules prieka galda. Viņa aizmirst

sevi pašu, raudzīdama citiem padarīt dzīvi vieglāku un labāku,

Sirds tiecas Ilzei no briesmīgās tagadnes divos virzienos: atpakaļ bezrūpju bērnībā un priekšā — nāves mierā — mūžīgā dzīvošanā. Ilzes vārdiem: „... šai acumirkli mans prāts kavējas pie manām mīlākām dienām, kas bij šīs zemes virsū: — pie mūsu tālās, senās un jaukās jaunības un ka viņu atstāju, cerēdama panākt daudz lielākus jaukumus, bet nepanācu vairs neviena, kuram nebūtu piemaisīts rūpju un bēdu rūgtums klāt“ (71. l. p.). Tādu romantismu bieži sastopam veco pienākuma cilvēku starpā. Tas izvērsās pilnīgā dzīves apnikumā un saucienā pēc nāves. „jo atspīd jau manās acīs skaidri tā jaunā pilsēta ar saviem pērļu vārtiem. Pret to godību, ko tur skatu, ir tagad viss tas, ko otrā krastā atstāju, tik kā jauki sapņi un spoži burbulīši, ko gan visu vēl ar mīlestību pieminu, kā pieaugušais bērnu paiņiņas, bet nevēlos viņu vairs atpakaļ.“ ... „Ziedu laiks ar savām skaidrām debesīm bij notecējis, iekam paspēja viņu baudīt, un ka pēc tam nāca arvienu mākuļaināks un aukaināks laiks, kurš reti vien palāva rudens saulītei mīlīgi paspīdēt; priecājas (abas ar Anužu), ka dienas grūtības bij pārciestas un pienācis mīlais vakars ar savu mieru un dusu.“

Kamēr vieglais Tenis vienaldzībā un neražētībā nodzīvo lielu mūžu, piedzīvo krāšņu, baltu bārzdū, Ilze ir nomocījusēs līdz nāvei. Mūsu senākā dzīvē jaunam, slīpkim, neražēnam kalķīša cienītājam gāja labi, bet strādīgam, īsti sirds cilvēkam un domātājam — gaužām grūti. Tēnsvientiesībā nodarbojās garsavu personu, un viņa domas negāja tālāk par nodzīvoto dienu un izpīpēto kalķīti. Ilze domāja par visu: par pašu Teni, Kasparu, saimniecību, par nākamiem mērnieku laikiem, Kaspara precībām. ... Tāpēc arī Ilze, kā darbigis, uzņēmīgs cilvēks, ar smalku gara un dvēseles dzīvi, stāv nesamērīgi augstāk par Teni. Darbā, pastāvīgās domās, ilgās, fantāzijā viņa pamazām pacēlās pāri prastai dzīvei, ikdienībai, maziskam naidam un skaudībai, pat laicīgai labklājībai, meklējama kaut ko labāku bērnībā, nevainībā, reliģijā. Iemantot jau nevarēja: darbs tikko atlicināja pārtikai, tāpēc vajadzēja, lai nepazaudētu cilvēka gēmi un Dieva līdzību, aprobežot iegribas un vajadzības, nocietināt garu un miesu kā asketiem, ticēt, ka ir kaut kur taisnība un labāka dzīve, nicināt pašu dzīvi, lai gluži nepazaudētu cerību un jautro prātu. Grūtums padarīja labākos cilvēkus skaidrus, gaišus un vareņus, slogs radīja stikstumu, varmācību — pacietību un izturību, izmisums — nākamās dzīves sapni.

Ilzes prātu apliecina uzmanība, ar kādu viņa novēro Kasparu, kad tai nākušas ausis ziņas par dēla bezdievību. Ilgi viņa seko Kasparam, meklējama viņa jaunos darbus: nāves gultā

gulēdama, sāk par to runāt. Kaut māte nespēj saprast dēla jaunlaiku domas, tomēr apmierinājas, piemin Lienu, ļoti gudri izmet vārdus par tiem grūtumiem, kādi sagaidāmi no Olinietes puses. Par mērniekiem viņa arī izsaka bažas un ļoti skaisti: „Mazie izbirs taisnībai cauri kā sīkie graudi vētēklīm.“ Ilze ļoti skaidri izmana apkārtnei, dažādas personas un sakarus. Pirms Kaspars un Liena spēj tikt skaidrībā par savu stāvokli, Ilze jau visu izdomājusi un ļoti skumst par saviem mīļākiem bērniem. Teni, savu mocītāju un vientiesīgo spītnieku, Ilze nožēlo un atstāj dēlā gādībā, kamēr uz Kaspara un Lienas pusi viņai mirstot acis vien vēršas, itin labi apzinoties, kādas cīņas tiem būs jāiztur. Viņa paredz lielas jukas zemes mērīšanas laikā, kad saimnieki tik uzņēmīgi, ka viens otram rauj kumosu no mutes laukā. Viņa zin arī, kāda Kasparam lepna un auksta daba, ka viņam nav draugu, bet vairāk ienaidnieku. Tas viss viņu vada baigās nojautās. „Bet Dievs to zin, Dievs to zin! Man sirgs baiļojas par visu. Man tā vien izskatās, ka viņi paliek jūrā tālu viens no otra bez irkļa un burām. Tad vēl redzu tālumā ceļamies lielus baltus vilņus, kuri var viņus ar visām laiviņām aprīt“ (72. l. p.). Viņa redzējusi sapni, ka Kasparam pilējušas no matiem asinis, un Lienai ap galvu bijis apsiets liels melns lakats, it kā būtu nosapņojusi Kaspara piepežo nāvi un Lienas ārprātu.

Vizlabāki apliecina Ilzes rakstura stiprumu viņas priecīgā un labprātīgā nāve.

Ilzes ticība ir latviešu tautas reliģiozitātes piemērs. Nesdama dzīvu Dieva vārdu sirdī, Kristus pēdās dzīdamās, viņa centās savienot ticību un dzīvi, saskaņodama katru savu soli, domu un darbu ar zināmo sirdi un Dieva vārdu. Oliniete Dieva vārdu veltī valkā; Ķencis un Tenis ņem no svētiem rakstiem daždien nesaprastus salīdzinājumus; Pietuks izplāj retorikā: sirdis tiem visiem tukšas.. Tik vienīgi Oliņš, Anuža un Liena var uzrādīt dziļāku reliģiozitāti, bet visdziļāk to izteic Ilzes dzīve un nāve. Kristus gars tika dzīvs hernhutiešu draudzē, kura prasīja Dievu apliecināt darbos. Ilze to centusēs sasniegt, tiekdamās m ā z ā pulciņā, brāļu draudzes izredzētos.

Tāda tipa nozīme lielāka, kā tas pirmā acu uzmetienā izliekas. Vispirms Ilzes nozīme ģimenē ir cildenākā. Jaunās formās viņas gars atmostas dēlā— Kasparā. No līdzīgiem visulaiku laudim vervējās kulturas cīnītāju rindas, kuri, sviedrus liedami un pēdējās kapeikas vilkdami, pirkā mājas, cēla skolas, skolīnāja dēlus, audzināja Latvijā Kasparus, tiesas un taisnības aizstāvētājus, jaunu laiku apzīnīgus celmu lauzējus, reprezentēdami labākos tautas spē-

kus, svētīgākās ģimenes, kamēr Prātnieka un mērnieka kalpi dzina lomu pa leju, postīja un plīvēja, kultivēdami tos vieglos, neražīgos un ļaunos elementus, kas tik uz laiku spēj aizturēt vispārīgo attīstību. Ilze reprezentē sīkstos spēka ļaudis, kas virza dzīvi uz priekšu, vai vismaz uzglabā un izlolo tos elementus, kas rauj jaunus ceļus un tekas.

Anužas dzīve līdz stāsta sākumam diezgan raiba un noritējuse vairāk apvidos. Viņa pate Ilzei izsakas: „Gari gan gadi, bet īsa stāstīšana, jo laba maz esmu piedzīvojuse.” Anužas dzīve dažā ziņā līdzinājas Ilzes dzīvei, tik ar to starpību, ka Ilze visu sūru mūžu nodevusēs savējiem, kamēr Anuža kalpojuse bieži svešām bēdām un likstām. Viņa tāpat kā Ilze mūžam atmin mīlu vārdu un mīlamu cilvēku. Tā Anuža satiek bērnības paziņu, Elviras jaunkundzi, kas, kungu bērns būdama, mācījās latviski un iemīlēja Anužu, kārtņieci. Jaunības draudzība pilnīgi uzturējusēs ilgos gados. Romantisks atgadījums iedod Anužai Elviras meitiņu Lienīti, kuru vajaģ glābt no ļauniem kungiem.

Anuža uzupurējas: „Kur citam jānāk palīgā, tur es nekad nevarēju un neiedrošinājos apcietināt savas sirds.” Anuža sen pazaudējuse ļaunā dzīvē personīgo laimi, palikuse tukša, nenoziņīga, nevajadzīga, pat lieka, meklējama dzīvās cilvēku sirdīs, kam vajadzētu līdzēt, un kuru labklājībā varētu atrast laimi. Anužai daudz stiprāki mātes instinkti, daudz sievietīgākā daba kā Ilzei, kurai saimniecības rūpes liek nest vīriešu domas un darbus. Kamēr Ilze saimniece un mājas rīkotāja, Anuža paliek aizvien cietā piedzīvotājas lomā. Ilze apsūdz grūtumu, vēlas mieru, skatas īgnumā pagājušo dzīvi. Turpretī Anuža, piedzīvojuse visas šausmas, laiduse tās par galvu, atrod spēku un ticību mazo Anniņu vadīt labākā skolā un mācīt augstākās mīlestības mācības kapsētā (440. lap. p.). Bēdās viņa ne lūzt, ne liecas, bet spēkā briest. Kad Lienai piedzima meitiņa, pavairojās Anužai ne tikvien rūpesti un gādība, bet arī spēks, jautrība un prieks. „Viņai tagad bij divas meitas, no kurām viena jāauklē, otra jāapgādā, un abas jākopj. Anuža varēja pavadīt atkal kā pasmieklīem pie viņām veselās naktis bez miega, it kā daudzkārt agrākos laikos, gan pie saviešiem, gan pie svešniekiem”. . . „Bij jādomā, ka viņa pate dzīvo pa lielākai daļai, kā mēdz teikt, no gara, jo ēdam viņu redzēja reti, turpretī savu kopjamo neaizmirsā nekad” (322. l. p.). Ja Liena apjukumā reizām neaiztīcēja sava bērna, tas vienīgi vecenīti dziļi skumdināja un apbēdināja.

Anuža ir spožākais tips visā Kaudzišu galerijā, skatot viņu vienkāršā garīgā cēlumā. Viņa stipri atgādina tanti Jūliņu Ibsena dramā „Heda Gabler“. Pēc mazā Rinas nāves, kas mirusi ilgās un grūtās ciešanās, Jūliņa solās pieņemt kādu slimnieku, ko vajadzīgs apkopt. Viņa neatzīst par krustu palīdzēt citam, smej tur spēku un jautrību tāpat kā Anuža. Viscēlākais skats Anužas raksturojumā tas, kur viņa kapsētā atved Anniņu ar vainadzīņiem rokā un, apskauzdamā gulētāju mieru un nožēlodama savu raibo, nelaimīgo mūžu, māca aizmirst cilvēcīgo naidu un noskaidrot lūgšanu pie paša ienīstā tēva slepkavas kapa. To augstu gudrību viņai mācījusi dzīve un pašas zināmā sirds. Viņa mirst tikpat droši kā Ilze.

Anuža ir pilnīgi veclaiku cilvēks, kas dzīvo tik vienīgi sirds dzīvi, sekodams instinktam un klausīdams zināmās sirds mājienu. Prāts viņai nav diženi attīstīts, tāpat griba, ko mēs varam vērot apstākli, ka viņa nesaņēma atsvabināties no kļūmīgiem noslēpumiem, kas saistas, kā viņa saka, ar nozagto bērnu. Viņas sirdī mājot tik viens vienīgs dzenulis — nenodarīt otram ļaunu, sāpes un ciešanas. Kad dzīve viņu nostāda divās ugunīs, starp leģendāro Elvīru un Olinieti, viņa grib saudzēt abas, kā savu bērniņas draudzeni, tā Olinieti. Tāda mānīšana pie viņas notiek ne aiz ļauna prāta, bet aiz mīksta sirds, aiz gļēvas saudzības, aiz neapķērības, kas neprot kritiskā brīdī izšķirt vajadzīgo no nepieciešamā, nedrīkst un nespēj ar vienu gribas un spēka laužiem pārraut viltus saites, kam tik skaudīgi jaunas sekas Lienas un Kaspara vēlākā liktenī. Anužai trūkst Ilzes gribas un prāta: viņa nespēj paredzēt nākotnes nelaimes un nespēj tās novērst. Anuža ir liela un cēla savā mīlestībā.

Anužas garīgā dzīve atgādina mūsu vecās māmuļas, kas bij lielas upuļas, ciešanās, bet ne pasaules gudrības. Salīdzinot ar Ilzi, Anuža vienpusīgāka, ne tik cieši norobežota, sievišķīgāka un neražīgāka. Viņa dzīvē nevar ieņemt tādu vietu, kāda piešķir Ilzei, tāpēc ka viņas dvēseles spēki netiek apzinīgi vadīti. Viņas garīgais tēls gan skaists, tomēr miglains un nespēcīgs, brīnišķīgs un neizdibināma viņas sirds smalkjūtība. Kad Liena taisās bēgt pie Kaspara, bēgt pretīm nevēstei, projām no mātes un pilnības, Anuža viņai citīgi asistē, cenšamās glābt savu audzēkni po postgaļa Prātnieka, pie kuŗa sāniem Lienai jāsamaitā mūžs. Anužai jaunībā nekad nebūtu pieticis spēka tādām solim, tomēr viņa saprot savā sirds tukšumā jaunos spēka un drosmes cilvēkus. Anuža būs aizvien pozitīvo spēku pusē, ražēnā dzīvē, kurp viņa aizvelk dvēseles radniecība.

Kaspars Gaitiņš ir neparasts tips mūsu rakstos un sadzīvē. Viņa gara dzīve un liktenis norisinājas mums acu priekšā

kā gaiša un ļoti zīmīga bēdu luga, kas jo saprotami rāda darbiga idealista un gudra gribas cilvēka attīstību un lomu. Kaut „Mērnieku laiki“ sacerēti kopš piecdesmit gadiem, tomēr romāna tiptiem paliek aizvien tieša tagadnes nozīme. Jo pilnīgāki izprattisim rakstu tipus, gaišāka paliks mūsu pagātne un nākotne. Katrā tautas locekli guļ daļa no ilgiem vēstures laikiem, turpretim šādos tipos patiesība un īstenība parādas koncentrētā veidā, sniegdama mums pašus spilgtākos un dziļākos piemērus, mērauklas, normas.

Tik interesanta un zīmīga persona stāstā kā Kaspars Gaitiņš nav diez cik pamatīgi izstrādāta. Kasparu dabūnam redzēt vienā otrā vietā, vairāk tik iztālēm vai arī mazu britiņu vien. Kaspara rakstura attīstība jaustin nojaušama un ar pūlēm konstruējama, tāpēc ka trūkst faktu, to vietā jāņem visādi mājiņi, netieši aizrādījumi un viņa daba minot jāuzmin.

Pirmo reiz ieraugām Kasparu kā mazu zemju zēniņu, kas dzen no malienes Slātavā Irbenu mājās lopus Juļa dienā. Pēc ilgiem gadiem atkal sastopam viņu vietnieku pulkā kā pašu gudrāko un godīgāko vīru. Vaicāsim, kāpēc Kaspars tāds savādnieks izaudzis? Izskaidrojums būs meklējams mātes Ilzes audzināšanā.

„Mērnieku laikos“ ir divi ideāli sieviešu tēli veclaiku nozīmē: Kaspara māte, dievbijīgā un gudrā Ilze, un viņas jaunības draudzene, labsirdīgā un maigā Anuža, ar žēlīgo un mīlestības pilno sirdi. Šās sievietes, līdzībā runājot, izaudzina pirmos latvju patstāvīgos (autonomos) cilvēkus — Kasparu un Lienu. Dievbijīgo un sirdsšķīsto sieviešu tēli glabā mazā Kaspariņa un Lienītes dvēseles un māca tiem dziļas tikumības, daiļa gara un dievības mācības, kas šo audzēkņu sirdis zēl necerētā kuplumā, lai gan savādi audzēkņa un audzēknes īpatnībā.

Cik Ilze un Anuža spēj darīt, tas aprobežots bērnībā: viņas spēj paglabāt bērnos šķīstas sirdis un iedēstīt dzīvu cēlšanos pēc daiļa gara un taisnības. Vēlāk skola un baznīca nak tiem palīgā ar savām mācībām, lai vadītu minēto tipu attīstību noteiktā virzienā. Bet tikko tie pārauguši pirmo bērnību un jaunekļu gadus, kad jau tiem pastāvīgi jāstājas garīgā dzīvē.

Kaspars nogrimst grāmatās un ilgus gadus lasa visus pieejamos rakstus, lai noskaidrotu savus pasaules ieskatus un ideālus. Aprobežotam Oliņam par lielu īgnumu Kaspars bēg no dejām un citām vieglprātīgām sapulcēm, lai nodotos studijām un klusām apceres stundām. Šais vientuļās un nevienam nezināmās atpūtas stundās, kuŗas visvairāk apēno vakara blāzmas sārtums, notiek liels kultūras darbs: zemnieku zēna klusā garā veidojas jauns, īpatnējs nacionālais ideāls. Visi senseinie kultūras iespāidi, garīgie un laicīgie raksti, bībele, baznīcas dzeja, brāļu draudžu dzīves prakstika, tautas gara mantu un dzīvās tau-

tas valodas un piedzīvojumu krājums satek vienā lielā un klusā gara degpunktā — Kaspara Gaitņa intelektā.

Zem Ilzes un Anužas spārniem izaudzis, Kaspars uzskatīja pasauli dzidrām bērna acīm, pirms vēl viņu nebij sākušas skaudri modināt pasules lielās nesaskaņas. Kā dziļas rētas tās iegulās Kaspara dvēseles mierīgā spogulī. Jo plašāka tika viņa pasaule, jo skarbāk krita nesaskaņas acīs: negantība, skaudība, varmācība, liekulība. Viņš nesa ļaudīm skaidro garu, bet tie dzēla kā odzes; viņš gāja baznīcā, bet ieraudzīja pie Dieva altāriem lokāmiem liekulības čūskas; tiesā viņš skatīja netaisnību un sadzīvē — varmācību un nodevību. Pirms mērnieki paguva sadzīves ļaunumu, kā kažokam ļauno pusi, izvērst uz āru, Kaspara smalkā acs to netik vien bij uzziļējusi, bet arī iztīrījusi, izdibinājusi, notiesājusi un visu pārvarējusi.

Mineto klušo ideālu nobriestam neviena mirstīgā acs nav spējusi saskatīt: pat autors neņemās to sīki iztīrāt. Pirmo reizi Kaspars kā vīrs parādās vietnieku pulkā, iedams kaļā pret bistamo mērnieka cienīgtēvu. Tur viņš parāda visu savu drošību, gudrību, pārliecības īstenību, rakstura spēku, stādamies visi pretim, lai gan it labi zina, ka viņa pūlēm nebūs sekmiņu. Mūsu darbīgais, īstais idealists nāk tragiskā sadursmē ar dzīvi. Šādas sadursmes Kasparam parasta lieta, sākot no maziem aizvainojumiem līdz pēdīgai plēšņai varmācībai: visu mūsu varonis izbaudījis un pārdzīvojis. Vietnieku pulka muļķība, mērnieka un tā draugu viltība izvilina Kaspara rāmā un cietā prātnieka sejā tikai smaidu vai asu izsmiekla piezīmi. Veseli, nopietni un gudri cilvēki prot olimpiski kā dievi smieties, kas visu redzējuši, sapratuši un piedevuši. Tāds olimpietis zemnieka ādā ir Kaspars. Viņš saka savai mātei, ka meklējot dzīvē graudu vien, bet gan maz atrodot. „Es atrodu ļoti maz cilvēku, ar kuņģiem derētu biedroties un ar kuņģiem varētu kaut ko runāt. Klušo ciešanas neesmu nekad nožēlojis, bet runāšanu gān.“ Kaspars neiet baznīcā, lai nebūtu jāskata liekuļu baļi, ne viesos un sabiedrībā, lai gan labprāt redz ciemiņus savā mājā.

Kaspara Gaitņa etiskā prātniecība netik daudz auksta prāta, kā dzejnieka sirds un jūtu auglis: tikumības jēgumus viņš ietērpj salīdzinājumos, kas ņemti no ikdienas dzīves un darba. Viņš pielīdzina cilvēkus ziedošiem kokiem vai puķēm laukā, labībai druvā, salīdzinādam to vārdus un darbus ar ziediem un augļiem. Kaspars sadala cilvēkus četrās šķirās: „pirmā tos, kuņģi krāšņi zied, bet augļus nenes, otrā — kas krāšņi zied un nes krāšņus augļus; trešā — kuņģiem vientiesīgi ziediņi, bet brangi augļi un ceturrtā — kuņģi nedz krāšņi zied, nedz nes krāšņus, derīgus augļus“.

Pirmie lielās, lepojās ar ticību un grib ar to vien uzsvērt visus cilvēka pienākumus; meklēdami citu neticības, sevi grib

eirādīt laužu priekšā par ticīgiem, jo tad viņi var izskatīties par augsti stāvošiem, kad citus pagrūž gar zemi. Šie ir bīstamākie un ļaunākie cilvēki, vilki avju drēbēs, nobaltēti kapi. Par katru nabagu dāvanu tie prasītu no Dieva parādu zīmju, ar kuņām tikt debesis. Viņi sauc sevi par neliešiem, kas gan ir taisnība, bet sirdi par tādiem nemaz neatzīstas... Asaras tek vienlīgi no acīm, un tādēļ ka viņas nekā nemaksā. Lielus grēkus viņi sofistiski piedod: neviens grēks nav tik liels, kuņš nevarot tikt piedots... (Oliniete un Prātnieks.)

Otrie ir tie, kuņi apliecina savu ticību darbos un tikumos (Ilze).

Trešie ar ticību nelepojas, bet darbus dara, nebaidās soda, bet netaisnības un necilvēcības. Un Kaspars saka: „Pie šiem trešiem cišos es piederēt. (Šrekhubers.)

Ceturtiem nav nedz ticības, nedz darbu, nav nekas svēts, nedz grēcīgs. Tomēr viņi nav tik ļauni kā pirmie (Raņķis). Tā vienkāršos vārdos un salīdzinājumos atvejas viss Kaspara etisko jēgumu cēlais un diženais kodols. Viņš cilvēku ļaunumā un labumā skatījies līdz dibenam. Kaspara filosofijas pamata elementi ir dievvārdi, dziesmu grāmata, tēvu dzīves gudrība un paša piedzīvojumi. Kaspara teorija nav izteikta retoriski un kaili, nav tērpta formulās un aforismos, bet nolūkota dzīvē ar redzīga aci un dzejiski izteikta tēlos un līdzībās. Īpaši ļaunos tēlojot pirmā līdzībā individualīgie vilcieni lektin lec acīs. To tikumību, ko Ilze un Anuža bij padarījušas dzīvu ticības spēkā, ko viņas bij uzņēmušas kā kailus vārdus, bet pārvērtušas sirdi par dzīvu, darbīgu Dieva vārdu, — to tikumu Kaspars bij novērojis, izpētījis, pats savā prātā apsvēris, tērpdamas sirds domas un ideālus īpatnējā formā, līdzībās un tēlos. Kamēr Ilze un īpaši Anuža Dieva vārdā redzēja pavēli, bijāšanā drebēdamas un vēlēdamās, kauču savā neattīstībā nepārkāptu bauslību un nekristu sodā, kamēr viņas bausļus un pantņus ņēma par savu grēku spoguļi, tamēr Kaspars, kā jauna apgaismota laikmeta cilvēks, centās pēc labā un taisnā kā tāda, negaidīdams sodu vai atlīdzību. Starpību starp sevi un dēlu noķer gudrā Ilze ar mātes sirdi un tūlīt pēc dēla runas kritiski saka:

„Tie ceļi, par kuņiem tu, dēls, runā, ir man nepazīstami, tādēļ es arī nevaru teikt, vai viņi ved uz taisnību, vai ne, jo es czinu tik to krusta ceļu, kuņš ir iezīmēts ar Kristus asinīm; šis eš i et no necienības un cilvēcīgās vājbības caur žēlastību uz godību un beidzas mūžībā. No šā ceļa nevar cilvēks maldīties, ja vien viņš pats to tiši negrib; bet pielūko ar bijāšanu, vai lavs ceļš ir tāds un vai tur netrūkst drošības, ka viņš tevi izvedīs tabā galā?“

Liela plaisma šķīr veclaiku ticību no jaunlaiku ideāla. Tas nenozīmē nemaz, it kā Kaspars būtu neticīgs, bet viņš tik,

pateicoties jaunam laikam un jauniem apstākļiem, palicis citādi ticīgs. Netik pazemīgs un maziņš viņš jūtas, nevis pātagas cilvēka un verga ticība, nevis kalpa ticība, kā to mācīja dogmatika, nevis lūgt žēlastības un bīstties soda, iedomājoties Dievu par labu un zēlīgu kungu, velnu par ļaunu un bargu, bet brīva, saprātīga, domātāja, novērotāja un pētnieka ticība. Nevis pavēles, bet paša gara dzīts, pats savā spēkā Kaspars meklēt meklētikumības un sadzīves likumus.

Kaspars ideāls ļoti augsts; tāpat kā Ibsena Brands grib savienot ticību ar dzīvi, tā Kaspars cenšas savienot ideālu ar dzīvi. Mulķību viņš apkaņo ar kodīgu zobgalību, negēlību — ar dzēlīgu izsmieku, bet bērnišķīgai vai plānprātīgai nesaprašanai stāda pretim — lēnīgu klusu ciešanu; cīnīdamies ar apzinīgu vai kūtru ļaunumu, viņš iedzimtiem trūkumiem saudzīgi iet garām. Bez Branda fanatisma un pārcilvēcīga spēka, Kaspars apzinīgi un ar lielu drosmi cenšas sevi un tuvāko labot. Ilzes cietules skīsto dvēseli Kaspars iznesis apskaidrotu sadzīvē, lai ideālā gaisma spīdētu vienkāršu ļaužu tekās. Viņš pazīstams visiem, jau ienīstams, tāpēc ka daudzi saņēmuši sāpīgos cirtienus.

Atklātā vietā vai sētā, draugam vai ienaidniekam viņš teicis „taisnību” acīs, izsacīdams domas droši un kodīgi. Cik nopietni Kaspars ņēmis savu apustuļa lomu, saskatāms paša vārdos: ... „esmu gandrīz visiem aizriebis, nemeklēdams pie neviena draudzības, bet sacīdams allaž un ikkatram, ko domāju, jo tas ir manā dabā.”

Kaspars netik vien paredz mērnieku laiku postu, bet tiši un ar pilnu apziņu burzmas sākumā nostājas pret pašu mērnieku un tā rokas puišiem ļoti asās attiecībās. Ja Kaspars negrib sevi noliegt, savus ideālus mīdīt kājām, viņam jāiet cīņā, kur nespēj uzvarēt. Viņš neiet cīņā jaunības pārgalvībā vai neprāta sajūsmībā, bet cietā un nesalaužamā pārliecībā. Ilgus gadus apkārtņi pētidams un izdibinādams, Kaspars Gaitiņš izpratis netik atsevišķus cilvēkus, bet novērtējis draudzes locekļu dzīvi atklātībā, kopībā, vietnieku pulkā. Un Kaspars noprata, ka nav iespējams taisnīgi sevi aizstāvēt, nedz taisnību draudzē pārstāt.

Jo tālāku dzīvē, jo skaidrāk viņš atzīst, cik maz labuma tiek no viņa pūlīņiem. Taisnība sadzīvē pamazām saņem nedziedējamās plaismas, sirds sāk asiņot, prāts palikt cietāks un drūmāks. Kaspars nomana, cik mazi viņa spēki un cik liels pasaule ļaunums.

Viņa gars piedzīvo daudz rūgtuma; smalkā nervu organizācija, kurai pamatā vājā tēva un eksaltētās mātes nervu būve, dabon pārdzīvot šaubas, kas vandas kā nemiera vilņi līdz būtnes pirmatnējiem sakariem.

Vientulības skumjas un sāras krājas Kaspam ap galvu

kā tumšs vairogs. Viņam sāk trūkt spēka zvērošā tukšuma. Sirds alkumā viņam atspīdēja lielākā personīgā laime: — viņš ieguva savu Lienu. Viņu mīlestība ir neizbēgama un nenovēršama. Klusām, it nemanot viņu mīlestība bij izauguse un visā spēkā izplaukuse. Mīlestība dod Kaspars tēlam pēdējo apgaismojumu. Viņš paliek apzinīgs, lēns un prātīgs, atklāti izstāstīdams Lienai savu nedrošo stāvokli. Ciets ir Kaspars kā granīts, ciets un nelokāms. Nevis blēdīgi kā Prātnieks, nedz ākstīgi kā Švauksts, bet Kaspars taisni, droši, vīrišķi un krietni savaldzina savu sirds dārgumu. Pašās dziļākās jūtās Kaspars paliek sev uzticīgs: lēns, rāms, apdomīgs, sausi noteikts, apslēpdam smalkjūtīgo sirdi ārēji novaldītos vaibstos.

Kad Prātnieks ar mērnieku izdzen Gaitiņus no Irbēniem, Kaspars nepārmet ne tēvam, nedz citam neviena vārda, tāpēc ka sen sagaidījis nenovēršamo ģimenes nelaيمي. Kasparu pārņem norūdīta cīnītāja dziļas skumjas, un viņš — aiziet, no visiem atstāts. Dzīli ievainots, grūti izkapotā filozofa mierā viņš aiziet, atstādams taisnību aizstāvēt varmākam Šrekhuberam un internacionalam blēdim Grabovskim, kas sarīko mērnieku sišanu mielasta nakti, nozog Bisaram zirgus, izlaupa un node dzina Prātniekam klēti. Tāds taisnības aizstāvis Kaspars nespēj būt, un tāpēc viņš dziļi apbēdināts, bet nesalauzts šķiras no savas otrās dzimtenes.

Idealists attīstas sabiedrībai par spīti un stāv ar to aizvien konfliktā. Viņu sūtījusi pasaulē latvju ģimene, uzaudzīnājusī rūpīga mātes roka un sirds; rakstniecība izkopusi tam sirdi un prātu, tā kā mūsu sabiedrībai atlika vienīgs darbs — to vajāt, nievāt un skumdināt līdz nāvei, galīgi padarīt, kā Lienu, ārprātīgu un nomaitāt. Tādi fakti notiek vispārī un latviešu vidū tik bieži, ka par to nav vērts ne gaust, nedz šķendēt.

Ari Kaspars to itin labi zina un jūt. Iedams no Irbēniem projām, viņš brauc pār augstu tiltu, kurapakšā mutuļo atvars. Un piepēsi šim norūdītam cīnītājam uzmācas ilgas pēc nirvanas, viņš jūt baigu tukšumu, kas mīļi aicina. Kas īstenību un patiesību vaigu vaigā redzējis, tam drīz vien jāskatas nāvei acīs. Kādus acumirkļus Kaspars stāvēja tā, it kā no zibens ķertis: „Auksti sviedri spīdās viņam pierē, acis apžība, jādvašo bij ātri un smagi.“ Šai bīstamā brīdī Kaspars atceras, ka viņa dzīvība pieder tuviniekiem. Viņš ir mācījies upurus nest un nesis tos līdz galam.

Cik spožs un dižens bij viņa gars un raksturs, tik bēdīga un nelaimīga viņa dzīve. Pie savas nelaimes viņš nav vainīgs, bet gan vergu sabiedrība, kurā viņam jādarbojas un jāmirst.

Rāms un cēls kā balts marmora tēls stāv Kaspars pār netīro dzīves ņudzoņu, zilēdams dzīvē ar gudrinieka aci to jauno audzi, kas būtu saules un gaismas bērni. Viņa rāmais un do-

mīgais skats skumst, klīzdams neziņā pār ļaužu bariem un mēklēdams skaidrās sirdis, kas spīgtumā un cerībā spētu pacelties no kalpības un verdzības dīzenā cilvēcībā.

Oliņš, Oliniete un viņu meita Liena.

Oliniete ir spilgts „Mērnīku laiku” tips. No sāktā gala, sarunā ar Ilzi (21. l. p.) viņa taustamā veidā parāda īsteno dabu: sāk lielt vīru lielu dziedātāju, bet tūlīt aizņem sevi: Olinietei radi lieli vien ir un rados godu netrūkst, kur viņu gandrīz papriekš aicina nekā vīru, jo vīram tie radi mazi. Meitā būdama, Oliniete derējusi parakstenim visām pāgasta meitām brunču stripu izaušanā. Baznīcā citas notinušas uz skalīņiem viņas stripas. Brūtgāni viņai piekrituši kā mušas medum: pa pieci katrā pirkstā; viņas slava gājusi pa abām valstīm, Slātavu un Čangalienu. Slītu Miķelis izdzirdis, ka viņa iziešot, staigājis tulupā savilcies pus dienas pa ganībām un gaisā vien skatījies. Viņa bijusi tā diženākā un raženākā meita, zābakota, iznesīga, stalta. . . Viņai un visiem viņas lielmaņiem radiem nauda, manta kā liptin pielipuse. . .

Pārņakuse Oliņos, jaunā saimniece sāka istabas iekārtot lielmaņu garšā un īsti tā, kā tas viņas tēva mājā ierīkots: trīs istabas vienas vietā. Vienu istabiņu pielaida no dūmu rovja, lielo saimes istabu pārdalīja divās daļās. Tā darija visi slātavieši, negribdami viens otram dižmanībā palikt nopakaļ: visiem vienādas istabas, vienāds skaits logu. . . Tāda dalīšana nošķīra saimnieku, kas vairs negribēja kā patriarchalos vecos laikos dzīvot līdzīgi un vienādi ar kalpiem. Šķelšanās iesākās no tā laika, kad nobeidzās vecie klausi un pārgāja naudas saimniecībā. Ārējā materialā kulturā Oliņi pilnīgi atkarājās no apkārtējā limeņā, un Oliniete pastāvīgi prasīja un taujāja, vai citiem lielmaņiem nav kā labāks kā viņiem.

Kad piedzima dēls Antonīņš, Oliniete bij pilnīgi nogrimusi šā sevišķā un dižmanīgā pasaules pilsoņa audzināšanā. Pirmā kārtā tam meklēja labāku vārdu, nevis tādu, kādi iebūviešu bērniem. Olinietei sevišķa teorija, ka nabagi dzenoties pakaļ lielmaņiem: . . . „Iai vai kāda pirtnieka bērns, bet savas kārtas vārdu nevienam! — tik lielmaņu izgudrotos vien, lielmaņu izgudrotos vien! Plorentīnes, Maksimilijani, Terezijas, Verdīnanti, Augustīnes Adeleidas... Kāds labums tur var būt Dievam, tādas ļaužu nekaunības ciešot? Kā man tas prāts un sirds uz tādiem, tad es viņu nepanestu ne vienas dienas.” Oliniete piemetina pašai.

„No pašām pirmām dienām visu laiku es viņu izaukleju šepat dibenā, tā ka ne vēsmiņa viņam neuzskrēja virsū, un pate atkāpos nost tik reizes divas par gadu uz baznīcu un radu lielākām godībām.” „Vai man Antonīnam trūka zāļu? gandrīz pārdienām sūtiņu uz dakteri pēc jaunām. . . bet vai manam Antoni-

nam trūka ēšanas, un vai es ko liedzu? tagad pat ir kompetu, sirupa, cukura un visu saldumu diezgan, bet ēdin neēd itin nekā — tiri kā bālens. “ Un viņa kurnē pret Dievu, ka devis kalpones dēlenam trīs veselības, kamēr viņas Antonijs vājš un nespēcīgs. Tās ļoti skaistas sava laika kulturas gleznas, kam līdzīgas tik Neikena „Bāri”.

Lielmanīgo radu godos Olinietei nākas pirmā vieta, labākais kumoss; tāpat baznīcā viņai vajag pirmo sēdekli un pie Dieva galda īpašu vietu. Par to Oliniete spriež tādā kārtā: „Tu, mīļā, zināsi gan, ka mēs lielmaņi, pie Dieva galda iedami, cik nu katru reizi esam, paliekam arvienu paši pēdējie un salasāmies savs īpašs galds, jo tā māca arī paši raksti, ka tas, kas gribot tikt paaugstināts, lai sēstoties zemākā vietā. “ Oliniete sirdas par Pietuku Krustiņu, Švauksu un Drekbergi, ka tie arī reiz gājuši pie Dieva galda ar lielmaņiem; Švauksts uzspraudis uz deguna brilli auklā un stāvus vien slējies kā lepnības velna sagrābts. Viņa paštaisni bistas: „Bail vien metas, ka nesabrūk tādu dēļ kādreiz baznīca visiem uz galvas.”

Oliniete katrā vietā prasa, vai tas būs godam, vai tur neiznāk kāds negods, ko sacis dižmanīgie radi? Vai radiem būs gods? Ko sacis pasaule?... Tādi jautājumi maisās galvā tukšam cilvēciņam, kas tik lielā mērā atkarājas no citiem līdzīgiem radījumiem, cenzdamies aizvien apmierināt savu godkāribu, uzpūtību un lepnību. Minētās trīs īpašības, kas mūsu dzīvē tiek pastāvīgi samainītas, Olinietes dabā pirmās un galvenās; sevišķi divas pirmās, godkāriba un uzpūtība, kamēr lepnība piederas krietnākiem cilvēkiem. Nemat kuņu katru Olinietes darbu un vārdu, sakni tam jūs atradīsiet godkāribā: Antonijs nedrīkst skraidīt basām kājām, tas par negodu radiem; Lienai vajag dot brangu pūru, lai tas būtu par godu Olinietei un tās radiem; Lienai jātop Prātniekam par sievu, lai varētu sarīkot spožas kāzas, ielūgt visus radus... Bet Kaspara un Lienas kāzās nenāks neviens rads. Aiz godkāribas iemesliem un aizspriedumiem Oliniete turas pretim Lienas mīlestībai un ēdas Gaitiņiem virsū. Visriebligākā kapsētas skatā, kad Prātnieka banda Lienai liedz svētītu zemi, Oliniete runā velnišķā uzpūtībā:

„Arī mana Dieva vārda viņi nedrīkst pie tās elles pagales aprakšanas cilāt. Ja viņiem pašiem ir priekš šādām vajadzībām cits Dievs, tad lai ņem tā vārdus. Varbūt, ka še, pie viņas, izdzied tās dziesmas, kuņas man patīk, un kuņas es, kas esmu kalpojusi Dievam visu mūžu uzticīgi, gribu likt dziedāt pie sava kapa.” Līdz pašai kapsētai, līdz nāvei Olinieti pavada viņas uzpūtība. Arī debesu valstībā viņai būs vajadzīgs savs un nevis pēdējais kaktiņš. Olinietes egoisms kails, nemaskots un riebigš.

Visur viņa ņem par mērauklu savu personu, iegribu un iedomu, ko sasniedz gražodamās, vai atkal plosīdamās un niķodamās. Ne prāts, gudrība, izmanība, ne cieta griba vada Olinieti, bet histeriska un neirasteniska tiepība un stūrgalvība. Viņa pieskaitāma tiem vieglajiem elementiem, kas padarījuši savu nabadzīgo „es” par elku, nes tam mulķībā un neprātībā lielus un asiņainus upurus. Katra doma un jūta, vai laba vai ļauna, Olinietes dabā dabon slimīgu un vienpusīgu attīstību. Mātes mīlestība, kā jau redzējam, pārvēršas vilku mātes instinktā, kas vārdzinādama lutina bērnus. Meitā viņa pūcīga un lielmanīga, sievā — dižmanīga un brammanīga; naidā zvērīga, mīlestībā — glēva, zemīga ložņa un lidēja. Bez mīlestības viņa apprecējusies, bez prāta un jēgas nodzīvojusi mūžu.

Cik kropļainā Olinietes garīgā dzīve, to rāda viņas ticība. Paša netaisnākā lietā, Gaitiņiem noblēdījusi robežas, viņa piesauc Dievu un liekultgi saka: „Kā lai es Tev par to (!) pateicu, Dievs!” Viņai sajukuši tikumības jēgumi, gars nejūtīgs, sirds dziļi un galīgi izpraulējuse: „Dieva mīlēšana man iedzimta;” „Man grēki pirms dzimšanas piedoti pie krusta staba” . . . „Kas laulība pret to siržu draudzību”. . . „Ik svētdienas tiek Dievvārdi turēti; acis vakaros sūrkst”. . . „Cik dziesmas nedēļā netiek izdziedātas” . . . Kad vecais Oliņiņš, Prātnieka un sievas apgrēcināts, pūš, sten zem grēku nastas, Oliniete prot nabadziņu mierināt: „Un vai tu gribi izdzīvot visu mūžu kā koks bez neviena grēciņa? Kam tad tevīm vajag to lielo lūgšanu un raudāšanu? Kam tad vajadzēja Pestītājam mirt? Pie dievgalda var iet četras reizes gadā; cik tas izmaksās! Redz, Andž, cik manam vecim tā sticības!”

Olinietei liekas, it kā viņa stāvētu jau pie Dieva labās rokas un saka Lienai: „Es pasacīšu Dievam, lai tevis debesīs nelaiž, jo mani vārdiem viņš klausīs. Ak tu laikam gribi, lai es tur, kur sēdēs rindā Elija, apustuļi, Mozus un pravieši, tevis dēļ riju kaunu, tāpat kā tagad šai pasaule?” . . . „Vai tu gan domā, ka es ļaušu, lai viņai grēkus piedod? jo ja Pestītājs tā grib darīt, kāda vajadzība ir man būt par Dieva bērnu un mocīties ar staigāšanu pa šauro ceļu?”

Pirmos piemēros notēlota Olinietes paštaisnā sirds, kamēr pārējos atspoguļojas naivitate, neprāts, pat reliģiozais ārprāts.

Olinietes paštaisnā sirds būtu vedama sakarā ar vispārīgo garīgo kropļību, moralisko nejūtību un iedzimto šaursirdību, un slimīgo vienpusību. Histeriskiem cilvēkiem tik vāji attīstīta, pārkairināta un nomākta nervu sistēma, ka viņi nesajūt fiziskas sāpes, adatas dūrienus dažās miesas daļās; tāpat pamiruse ir jūtu dzīve.

Gaitiņu izdzišanu, Lienas vājašanu viņa gan atzīst par grēkiem, bet arī tik tad, kad Oliņš pārāk tiepjas un mocas sirdsapziņas pārmetumos, kamēr patiesībā un pate savās acīs šķiet sevi taisnu, pat gaviļē. Viņa saprot ticību un grēku piedošanu pavisam mehāniski, kā kādu parādu nolīdzināšanu, ko var nokaulēties, noraudāt un noblēdīt, Dievu apkrāpt vai piespiest darīt kā Olinietei patīk. Luteņa mācība par grēku piedošanu tā sagrozīta, ka attaisno katru grēku un jaunu darbu. Visu vārdu bagāžu Oliniete patapinājuse no vīra, tēva un mācītāja un lieto gluži nesaprazdama, tāpēc ka Olinietei trūkst morāiskas jūšanas un ticības. Viņas Dievs ir ļoti zemas šķiras elks. Viņai liekas, ka viņa debesīs varēs rīkoties kā mājās: ieies tur, dzīvos jēra kāzās, bet Lienas nelaidīs iekšā, neļaus Dievam viņu uzņemt debesīs kā izdzina no Oliņiem. Oliniete cerē debesīs tāpat patvaldīt kā Oliņos un taisīt tādu pat traci, ja viņas untumi netiek izpildīti. To jau viņa pilnam pierādījuse mājas ugunsgrēka skatā, kad viņa tika tiešām piemeklēta, viņas ticība likta svaru kausos un atrasta viegla. Kamēr Oliņš atrod ticībā apmierinājumu, pate iet ar Dievu tiesā: tas nav Dievs, kas tādu ne taisnību dara, un Dieva vārds ir meli. Tāda ticība atgādina eskimosa dievekli, kuŗu pēdējais nēsā kabatā, reizēm to pielūgdams, reizēm apdraudēdams, sīzdams, līdz beigās niknumā galīgi salauzdams. Tāds dieveklis vajadzīgs Olinietei, kas velna viežu izpilda raganas Olinietes muļķīgās un jaunās pavēles. Oliniete atgādina pasaku raganas, spigānas, burves, kas visas nervu slimas un histeriskas sievietes.

Oliniete nav tik daudz liekulīga, kā nepilnīga, ne tik jauna, kā slima; viņa ir neirasteniska, kā saka vienkāršā valodā „velna apsēsta“, kaut arī dažām ierunām. Liekulībai viņa par dumju, jaunumam par vāju, neizveicīga un muļķīga, palikdama aizvien ierocis cita rokās. Oliniete prātā pamulķe, jūtās krople, gribā vājniece. Viņas dzīvē jūs nevarat uzrādīt nevienu patstāvīgu domu, jūtu, nedz darbu: vīram izdota bez mīlestības, māte kļuvusi bez mīlestības; par pirmo gādāja vecāki, par tālāko — vīrs; visur mēraukla lielmaņi un radi; pret Gaitiņiem to uzkūda Prātnieks; ne Oliniete, bet patiesībā Prātnieks izdzen tos no mājām. Oliniete ir satapināta no visām pusēm kā lūžņu kaudze un pilnīgi pamiris loceklis sadzīvē. Kā laulāta draudzene, māte un saimniece viņa neražīga, tāpēc atgādina mērķaķi, kas prot darīt pakaļ tik muļķīgo, muldēt nesaprašanā par augstām lietām, sajaukdama skaidrākos jēgumus. Riebīgums pret viņu ir riebums pret neglītu rūpuli.

Galvenā Olinietes vaina meklējama viņas organizācijā. Katrs iespaids, labs vai ļauns, aiztiek tik pavisām viņas apziņu, iz-

saukdams patiku vai nepatiku un nodarbinādams tikai viņas juteklus. Kombinēt, apsvērt, nojaust, izdibināt, pētīt, paredzēt uz priekšu kā Ilze, Oliniete nespēj. Viņas sīkais un sliktais egoisms spēj tik pēc šablona sistematizēt un tad tikai pēc ārējām zīmēm: dievbijīgs tas, kas dievārdus tur mutē un mēles galā; labs tas, kas neaizķer Olinietes uzpūtību vai to cildina. Gribdami noteikt Olinietes laba un ļauna jēgumu, iestiegam nesavienojamās pretrunās: Prātnieks labs, Kaspars ļauns; Švauksts, Petaks un Drekbergis par to ļauni, ka nāk dievgaldā melnos svārkos; Liena ļauna, tādēļ ka neklausa un nepilda Olinietes godkārības plānus. Ja kāds cilvēks grib būt labs Olinietes priekšā, viņam visādā ziņā jābūt bagātam un lielmantīgam, runas vīram, tiesnesim vai vismaz dziedātājam. Ļauna un laba jēgums Olinietei pilnīgi aptumšots.

Olinietes organizācija tik prasta, ka nespēj saņemt un piešavināties kādus iesaļaidus, izņemot tos, kas kaut kādi iekarinājas atmiņā; dzīve un cilvēki viņai paliek neizprotami, sveši, nepieejami, nevaldāmi un nepievārami, uz kuriem dabon vairāk sirdīties kā labu prātu turēt. Olinietei iznāk tuvākā satiksme tik ar vīru un Lienu. Kopdzīve viņiem ir viena vienīga pārprašanās. Pats stāv nesamērīgi augstāki par pašu, cieš no viņas lielu ciešanas krustu un, ļaunās apziņas mocīts, ielien kapā. Viņa nevar iedomāties cita cilvēka domu un jūtu gājienā, nojaust cilvēku un gadījumu sakarus, nespēj uzminēt viņu centienu noslēpumus, neprot tos vadīt un virzīt. Sabiedrībā viņa akla un kurla, nespēcīga un nevarīga un stāsta gaitā viņai kā personai nav iesaļaida. Niknā sadursme ar Lienu izriet no nesaprašanas: viņa nezina, kas ir mīlestība un tāpēc tūlī dabon krampjus, izdzirdot, ka Liena aiziet pie Kaspara, nabaga un padzīta saimnieka. Nīkodamās un plosīdamās, viņa neparedz to mīlestību un nesaprot viņas spēku. Kad Liena rāda mierīgu vaigu, viņa domā, ka būs muļķību aizmirsuse.

Moraliski trulā un nejūtīgā, garīgi aprobežotā, gribā vājā Oliniete ir etiskā ziņā viens no pašiem bēdīgākiem tipiem „Mērnieku laikos”: viņa nulle ļaunumā un labumā, dzīvā gara maitātāja dzimtā un mājas saimniecībā, sava vīra un meitas dzīves postītāja, ierocis intrigana Prātnieka rokās bez sajēgas, gribas un prāta... Viņa ir mūsu dzīves produkts un zīmīgs rādītājs, ko var ražot mūsu dzīve, kad viņai nāk rokās nepateicīgs materials. Tā apkārtne, kas radīja Olinieti, ir vecā Brenča garā: pret jaunām būšanām un ierašām, pret modes apģērbiem, pogām, naga cepurēm, jauniem pārļabojumiem un ierīkojumiem; kad tik viss pa vecam un īpaši saimes galā, kalpu un gājēju vidū, kamēr paši cenšas mīkstāki iekūņoties laicīgos labumos. Tie ir laudis, kas nepazīst cilvēcības un tuvākā iekšējās vērtības, bet apspriež katru pēc biežā maka, staltām mājām, lepniem

zirgiem un pajūgiem, atzīdami tik ārejo, taustāmo, — godu, mantu un bagātību. No tādām šķirām izgājusi mūsu mietpilsonība, kārkluvacietība, zemiskais laužu gars, kas pirmiem tautiskiem cīnītājiem padarīja pūliņus divkārt sūrus, divkārt neraženus, atstādamus tos vienus stipro ienaidnieku priekšā, pirkstu nepaceldamus viņu un vīspārības labā. Vēl tagad raganas Oliņietes ķēmisgaiss vaigs spoko daždien sadzīvē, literatūrā, politikā...

Oliņš prātā īsts Brencis, kam senā kalpa un suņa bijāšana sirdī dzīva un stipra tāpat kā visas vecās ierašas. Oliņš neatzīst Svauksa melnā kažoka, Kaspara bārdas un Teņa izskūtās pazodes, tapēc ka tādi cilvēki neesot šaurā ceļa minēji. Dzērājiem, plitniekiem un kāršu spēlmaņiem viņš nāvīgs ienaidnieks un gatavs katru, kas viņa mājā tādas lietas domātu darīt, ar suņiem izridīt ārā. Oliņš liels grāmatnieks, kas ar tiem rakstiem, bībeli un dziesmu grāmatu, darbojies no pašas jaunības un visai tos iemīlējis. Viņa nemācītais un neskolinātais prāts daudz ko nesaprata rakstos, bet sirds uzņēma lielo mīlestības un piedošanas mācību, kas viņa ticīgā sirdī uzplauka maigā gaismā. Viņa atzišana diezgan tumša sirdslieta; ticība pārāk naīva un tieša. Viņš domā novārdot Švauksa zirgam viveles, kas gan neizdodas. Oliņš liekas mazliet svētulīgs, kā tāds saiešanu tētiņš, no kuņiem patapinājis ārējo izturēšanos, lēnīgo un rāmo cīnību, kas neatļauj ne smieties, nedz plāties; arī pajokot drikst tā bijīgi, kā piemēram Ilzes bērēs.

Par ugunsgrēku Oliņš saka, ka Dievs pāri darijis, to par daudz stipri šauzdam.

Viņš skaita par lielu nopelni, ka pieņēmis Lienu audzēknes kārtā. „Pestītājam skādes neesmu meklējis nevienā vietā, ja tik viņa labuma: esmu dažu dvēselīti jau aizdegušos kā pagali rāvis iz elles atpakaļ.“ Lienu viņš uzskata sievas acīm: „Šai pasaulē nedz viņa, nedz Anuža man tā neatmaksās, ko es viņai laba darijis, ja ne Dievs debesīs, no kuņa visas žēlastības gaidu, jo klausījis es viņam esmu (gluži pašas stilā) un par nevienu nastu nekurnu.“

Kad čāngaliešu tiesas vīrs krogū apbrīno Oliņa tēva vārdu spēku, pēdējais izmet: „Mums grēciniekiem tas paliek apslēpts.“ Bet varēja nomanīt, ka iekšīgi viņš sevis par grēcinieku neturēja, kaut gan ar muti līdzī skaitījās.

No mutīgās, attapīgās sievas, kuņai svētulīgi izteicieni aizvien birumā, no saiešanas tētiņiem un sava dziedātāja amata Oliņš pieņēmis mācītāja toni, kas vareni imponē padziļojušiem slātaviešiem un čāngaliešiem. Jaunieši ievēro Oliņa audzēknes, Lienas, pagastā slavētas skaistules dēļ.

Sievai un Prātniekam intriģējot, Oliņa svētulība zūd, un viņš rīko pasaulīgās dzīves mērnīkiem ar dziesmām dzērāju garā un kāršu spēli; Oliņos viesojas Švauks un Pietuka Krustiņš, tie

lielie platā ceļā skrējēji; dzīve rit kā tirā Babelē! Oliņš pārvēršas, uzvelk savus svētdienas aditos svārciņus un nes bairīti klēti. Kaudziši dod pāris smalku pazīmju tipa raksturā: Švaukstam piedāvājot cigarus, Oliņš nemaz nedzird, kamēr Ranka piedāvājumam ar suņa bikiļbu klausā, dziļi palocīdamies un trīcošiem pirkstiem paņemdams pats savu cigaru. To ņemot vērā, nebūtu brīnums, ja Oliņš padotu savu bibeli kārtīm par pamešanu. (142. l. p.)

Oliņa dabā lielas pretrunas: viņa vājš raksturs lēti apiet sirdsapziņu, ļauj notikt vislielākām apgrēcībām, ja tās sola laicīgu labumu vai atnes gandarījumu sievai un Prātniekam. Pret Oliņa gribu iesākas Gaitiņu vajāšana, mājas nolaupīšana un Lienas mocīšana. Oliņš gan jūt sirdi graužēju, slikt grūtsirdībā, mīdams, ka ļaunums viņu apņēma smalkā tiklā, bet vājā griba nespēj to saraustīt. Salīdzinot ar negantnieci sievu, viņš labs, bet vājš cilvēciņš. Oliņš paradīs tikai klausīt, un nevis cietai gribai, gudrības un spēka pārakumam, bet hysteriskās un muļķīgas sievas untumiem. Tas iesākas no pašām pirmām kopdzīves dienām, kad sieva ņēma mājas rīcību savā ziņā. Dēla audzināšanai viņš nepiekrīt, lai gan gadu gadiem noskatās, kā sieva kropļo bērnus. Kā sieva nepareizi iztulko grēku piedošanu, tāpat Oliņš nepareizi uzņēmis Kristus lēnības un mīlestības mācību. Kaspars arī ir zināmā mērā lēnīgs pret tādiem, kas to pelna. Turpretim Oliņš — glēvs lupata. Oliņš nepazīst darba šķīstīšanas spējas, kas labo nodarīto. Ticība viņu nedara stipru, nemudina darbā un apņēmībā. Dievvārdu svētums uzplēš vēl vairāk viņa vainas, aizvien atgādinādamas pārkāpumus. Visa Oliņa dzīve ir cīņiņš starp gribas vājumu un šķīsto sirdi, kas viņam paliek par nastu un lāstu.

Oliņš ir labs ārpus dzīves domās, sapņos, romantikā, kamēr dzīvē paliek neražīgs kā vergs un burtā kalps. Viņam atliek tikai kūkot gultā, lasīt rakstus, gremzties grūtsirdībā un ilgoties debess miera. Vecuma un nespēka bērnišķībā viņš modina žēlabas.

„Dievs lai tiesā mani pēc savas taisnības, bet pie tā ļaunuma, kas izgājis no mana nama pat līdz šejienai, es neesmu nekad biedrojis, bet viņu atturēt nav man bijis spēka“.

Liena ir vientīgā persona, kuru Kaudziši it kā mēģinātu idealizēt, ko novērojam aprakstā un strīdos ar Švaukstu un Pietuku Krustiņu. Viņa bija skaista, slaika meita ar tumšbrūniem matiem un acīm, pašos jaunkākos dzīvības gados — viskrāšņākā ziedonī. Laipnība, līdzietība un jauns dzīvības prieks ziedēja kupli viņas vaigā. Smaidi uz viņas lūpām bij skaisti kā rīta blāzma pie debesīm un nereti zibēja viņiem cauri asa, bet tik vien nevainīgi

jocīga viltība, it kā patlaban lēcošas saules stari. Caur savu brīvo, drošo un jautro izturēšanos viņa nebij nekur sveša, bet tika uzlūkota visur kā par mājas bērnu. Kur vien Liena parādījās, tur skumjas bēga kā nakts nodienas; viņas acis apskaidroja aptumšotus vaigus, viņas sirds sasildīja izdzisušas krūtis, un viņas valoda modināja atbalsis arī pašā tukšnesī. Romana uzmetumos naivā iedezilizacija nesalīdzināmi pārspīlēta, bet cenzuras eksemplārā lēnināta un gludināta.

Minētā vieta laikam vienīgā romanā, kur tik spilgti būtu nomanāma Kaudzišu retorika. Tur sablīvēti vārdi: „jauks“, „skaists“, „blāzma“, „lēcošas saules stari“, kas tik novazāti, nenozīmīgi un vispārīgi, ka nekā individuāla tēlojumam nesniedz. Liena dod „jauku“ labvakaru un slimo Ilzi „jaukā“ balsi sveicina. Daudz raksturīgāka un zīmīgāka ir asā, jocīgā viltība un drošā un jautrā izturēšanās.

Jautriba ir miesīga un garīga spīgtuma zīme, kas aizrāda, ka visus iespaidus un sajūtas, kādus saņem ikdienišķā dzīvē, Liena pārstrādā, saista jēgumos, spriedumos, smalki izmanīdama apkārtnei un uz katru iespaidu reaģējuma. Garīgā dzīvē viņa pretēja mātei. Lienai katra persona saprotama, mīla, katra parādība izprotama, un dzīves dažādība viņas veselam prātam atveras kā gramata. Katram viņa zin pareizo vārdu teikt, katru mīli bildināt, uzmin katra vājās un labās puses. Dzīvot ir viegli un patīkami, tāpēc ka ik brīdis atnes ko labu un patīkamu: miesīgs darbs mājā dod viņas lokaniem un nīpriem locekļiem patīkamu vingrinājumu, satiksme ar cilvēkiem dara gudrāku. Labam cilvēkam var atklāt sirdi, mulķi pamācīt, jauno izprast un izpētīt. Nekas dzīvē viņai nav pagājis garām mazā dzimtas lokā. Kamēr māte dauzas apkārt kā akla, pate sev un citiem par postu, meita tek viegli kā irbīte.

No mātes viņa mantojusi iedzimtu nervozitāti, smalkākus un jūtīgākus nervus, no tēva šķīstu sirdi. Olinietes dabas ļaunumus nospiež veselīga zemju dzīve, Anužas audzināšana, Gaiņu dzimtas, sevišķi Ilzes un vēlāki Kaspara tuvums. Oliniete nespēja Lienu novārdzināt, tāpēc ka viņa pārāk rupja un mulķīga. Nav ko brīnīties, ka vārnas ligzdā izperēta lakstīgala. Pat Olinietes liekulība nav ne pēdu atstājusi Lienas dziļā reliģiozitatē, kas viņu neatstāja vēl ārprātā.

Liena ir jaunlaiku cilvēks, patstāvīga jūtu un prāta dzīvē. Tēvs un māte uzskata Švaukstu kā platā ceļa minēju, bet klanītos viņa priekšā, ja tam būtu nauda, kamēr Liena sajūt viņa ākstību un izjoko ar ūsām, dēvēdama par zaldātu. . . (103. l. p.). Daudz asprātīgāka Liena sarunā ar Pietuku (134. l. p.). Oliniete uzskata Pietuku kā skolotāju cik necik sev līdzīgu, kamēr Liena uzlūko tā cilvēcīgās īpašības un viņu,

mulķi, izsmej, tāpēc ka tas aiztiek Lienas nelaimīgo mīlestību. Vēl labāki Lienas prāta un sirds attīstību zīmē riebums pret Prātnieku. Ne mātes mūžīgās uzslavas, nedz tēva padošanās Prātniekam nevar maldināt Lienas patstāvīgo spriedumu īpaši tādās lietās, kuŗas aizņem viņas pašas svētākās jūtas. „Un iedomājot, ka man jāiet un jādzīvo pie Prātnieka, nāk šaušalas.“

Visu to ņemot vērā, mums jānoskārst, ka gribot negribot Lienai vajadzēja iemīlēties Kasparā. Viņa neļauj, līdzīgi tēvam, savu skīsto dvēseli vērtīt dubļos, aizsargā savu personību, kā Kaspars zīmīgi saka, no pārdošanas Prātniekam par labākām robežām. Prāts un sirds to saistīt saista pie Kaspara, tāpēc ka viņi vienādi paceļas pāri laužu līmenim. Kaspars kā vīrietis ir aktīvs un uzņēmīgs sava ideāla sludinātājs. Lienai, kā sievišķības glabātājai, pietiek ar to, ka viņa aizstāv pate savu personību. Liens tomēr ne mazāk varonīga un patstāvīga: atstāt dzimteni, siltu vietu un laisties mīļākam līdz svešumā, — tas ir solis, parko runās abas valstis un — nosodis.

Lienas aizbēgšana pie Kaspara nav pilsētnieces vai pārtaukojušās zemju pusinteliģentas dāmas untums, vai garlaicības un flirta trakums, bet dziļi pārdomāts un pārbaudīts solis. Oliniete visādi cenšas iegriezt Prātniekam Lienu, bet jo vairāk viņa cenšas, jo Liens paliek cietāka un stingrāka. Viņa gatava audžu mātei atstrādāt par katru kopuma gadu piecus gadus kalpones kārtā, lai Oliniete viņai nepārmestu nepateicību, viņa gatava uzņemties visgrūtāko slogu un smagāko nastu, tikai pie Prātnieka, — vienīgi to nē!

Te mēs vairs nepazīstam mūsu jautro, piemīlīgo un lēnīgo Lienu, bet ieraugām cietu, apzinīgu cilvēku, kas mūs netik valdzina ar savu sievišķību, kā ar savu nopietno, krietno dabu un raksturu. Kamēr Olinietei bij vienalga, vai iziet pie Jāņa vai Pēterā, kamēr viņa darīja, ko tēvs, māte lika, Lienai ir pašai savas simpatijas, pašai sava personīgā dzīve un personīgā laime, tāpēc ka viņa, zemju meitā, pamodies, cilvēks, kas neļaujas sevi moraliski nokauties un kropļoties. Tā ir augstākas sugas jūšana, kas vada Lienu. Viņa labi redz, ka viņas dzīve pie Prātnieka būs tik viena vienīga mēlošana, sirds čulāšana, kur viņas dvēselei jāpazaudē visi tie gleznie krāšņumi, kas tik grūti dzīvē uzturami spodrī un glīti. Est zagtu un noblēditu kumosu, dzert izmānītu vīna pudeli kā Oliniete, glāstīt Prātnieka nekrietno galvu, saņemt skūpstus un glāstus no neliēša, iznesāt zem sirds un auklēt viņa bērņus, — tas ir par daudz, tā ir nāve vai vēl kas ļaunāks! Uz to mūsu gudrā Liens nav pierunājama. Liens ir pirmais brīvās

un apzinīgās sievietes tēls mūsu literatūrā, pirms izglītība to bij atsvabinājuse no pašas riebīgākās garīgās un miesīgās verdzības.

„Tu gan, māsiņ, nevari ticēt, cik nelabs gars valda tagad mūsu mājā, kamēr Liena no mums aizgājuse! Nevienā vietā nav vairs nedz prieka, nedz jautrības, nedz milestības. Pats tēvs, tas ir nogrimis grūtsirdībā pavisam un sēd vien savā istabā vienās bēdu nopūtās, bet pašai tas duļķis kā nazis, ka viņš ne tikvien nepalīdz par Lienas nelaimi prierāties, bet sajūt vēl grūtas žēlabas. Ne vairs ir mums saimei kādas kārtīgas parikošanas, nedz labpatikšanas pie darba, bet visi tā vien iet, it kā par garu laiku ar īgnumu.”

Minētie vārdi gaiši aprāda Lienas nozīmi Oliņos un to, kāds posts cēlies, viņai aizejot. Oliņi nekad vairs neatzīrs: pats slim, pate nespēj saimi vadīt. Tiklīdz norimst Lienas soļi, tiklīdz pašas ļaunums nokļūst pie dzimtas saknēm, tad māja un dzimta sāk nīkuļot. Vēlāk, kad nāk gaismā Kaspara nāve un abi nelaimīgie guldināti kapu kalniņā, to vārduš vairs Oliņos nepiemin, tāpēc ka viņu ēnas slodzīt nosloga drūmo bezcerības dzīvi.

VII. Prātnieks, Pietuks, Švauksts, Ķencis.

I. **Prātnieks**, vislielākais intrigans „Mērnieku laikos“, pastāvīgi nodarbojas ar mērnieka un saviem tumšiem veikaliem, aizvien daudzina mērnieku, lai zvejotu klientus. Prātnieks uzmodina Teni aizvest mērniekam dāvanu un sagaida muižā Teni saņemam, rāddams saviem klientiem bistamo stāvokli, kādā var nokļūt nezinātājs. Prātnieka darbība norit aiz mājas robežām, krogū un muižā; krogū viņam pašam savs „kambaris“. Vēlāk, kad mērnieki aiziet Čangalienā, Prātnieks ar Bisaru izplata savu darbību arī turp. No tā laika viņam atliek maz vaļs dzīvot mājā: te viņš Slatavā, te Čangalienā, un visur viņam braukā līdz klienti ar veltumiem. Prātnieks pārvērtis māju par faktoriiju mērnieka un savā zvejas laukā.

Prātnieks raksturots kā izveicīgs, apķērīgs, aukstasinīgs un cietsirdīgs augļotājs un svešas mantas noblēditājs. Viņš nav vienkāršs un mazs blēdis, bet dižens, kas spēj cilvēku likteni turēt savās rokās, kustina un virza abas valstis, apgroza naudu tūkstošiem, sastāda milzīgu blēžu un neliešu partiju abās valstīs, pret kuŗu nobālē profesionālā blēža Grabovska darbi Čangalienā! Viņš pirmā kārtā ir spēks sadzīvē, kas visur izved savu gribu, kas sagrābj varu neprasiņams, vai tā iet pār taisnību un cilvēku likumiem. Prātnieks nemeklē līdzekļu, kad tie paši dodas rokās; jābākais ierocis, kas stiprāk ķer ienaidnieku vai velk lielāku lomu.

Dzīdamies pēc varas un mantas, viņš visu laiku vada sabiedrības jaunos instinktus: papriekšu modina mantkāribu, tad sēj ienaidu pret saviem patiesiem un iedomātiem ienaidniekiem. Prātnieks gudrs un pazīst pasauli, palikdams vienādi draugs labsirdīgam Oliņam, Olinietei, Ķencim, Švaukstam, Pietukam un īpaši visiem tiem, no kuriem kas atlec. Prātnieks pazīst cilvēkus un izlieto tos saviem nolūkiem. Prātniekam nav moralisku principu un ieskatu, nav tikumības un etiskas jušanas spējas: ko viņš domā, tā ir blēdība, un ko viņš dara, tas ir grēks. Viņa personība ir izkususi sabiedriskā jaunumā, bet palikusi tik domātāja galva un noārdēta griba.

Mīlestība pret Lienu ir veikala lieta. Liena ir smukākā meita valstī, un viņu iecerē Švauksts, Prātnieks, Pietuks un citi jaunie puīši. Prātnieks nemilē vis Lienas labo dabu un skaisto dvēseli, bet viņas miesas skaistumu un slavu. Zemju brammānim skaista sieva tāds greznums kā brangs zirgs. Ja Prātnieks būtu tiešām Lienu mīlējis, nebūtu viņu vēlāk tik briesmīgi vajājis.

Kaspars un Prātnieks atstājuši tēvu tēvu tradīciju dzīvi, kad vajadzēja atsāties no savas personas, klausīt bez apdomāšanās, būties no jaunuma, slinkuma un citiem netikumiem kā no pātagas. Reiz abi ienaidnieki ir stāvējuši uz apmēram vienāda pakāpiena, no kura tad katrs aizgājis savā pusē. Kaspars pilngadībā prasīja, kā labāki izdzīvot pasaulē, kā vairīties jaunuma, netaisnības un citus uzturēt istās slīdēs. Viņš domā, novēro, lasa, meklēdams principus, likumus un izdailēdams vispirms savu personību. Prātnieks turpretim gājis citu ceļu. Viņa prāts, kas paceļas līdzīgi Kasparam manāmi pāri zemnieku tā laika līmenim, nežēlīgi noārdīja visus vecos tikumības pamatus. Sirds viņu nevilka ne vienā, nedz otrā pusē, tāpēc ka viņš mācēja patstāvīgi novērot un skaidrīgi, nesaudzīgi spriest par mūsu sadzīvi un ļaudis visumā nicināt. Arī Kaspars lielāko tiesu savu apkārtni nicināja. Prāta darbībā, spriedumu spēkā, asā novērojumā, ļaužu apstākļu izpratnē Kaspars un Prātnieks, kā gudri cilvēki, pilnīgi līdzīgi. Intelektā un gribā nobeidzās viņu līdzība. Kasparam krūtīs sīta, ideālā izlolota sirds, kas viņus izšķīra. Kaspars savus tautas brāļus nicināja ar svētu dusmu „praviešānicināšanu“, no kuras dzimst vārdi kā bultas, kas dedzina, šķīsta un kaušē sirdis. Prātnieks tos nicināja ar velnišķu pārākuma apziņu. Kaspars viņus labprāt būtu vilcis augšup pie sevis, sasildījis sava ideāla saulītē, kamēr Prātnieks tos labprāt visus būtu pagrūdis gar zemi un izsūcis kā dēle. Kaspars ir garīgās, Prātnieks materialās kultūras pārstāvis. Viņa spēks ir varmācība, viņa gudrība.

ba ir viltība un mīlestība — veikals; visa dzīve — zieds egoisma elkam.

Kā Prātnieks audzis un attīstījies? Māte spēj delu tik apraudāt, līdz izraud acis un paliek akla. Gribā viņa līdzinājas Olinam, nespēdama valdīt un atturēt delu slidenā ceļā. Pēc tēva nāves, kas nepaguva delam iemācīt un iemīlot kārtīgu darbu, kā laicīgas un garīgas labklājības pamatu, Prātnieks pamazām slidēja lejup, pīdamies gar tādām lietām, kā „pracesēm“, „prašenijām“ un zemju rikļu rāvēju un auglotāju lietām. Viņš iemācījās dzīvot muižā un krogū, līdz izauga par to bistamo blēdi un intrigantu, par kādu viņš parādās mērnīeku laikos. Kas viņš ir kā personība? It nekas, — ne ražotājs, nedz strādnieks, tik ekspluatators un spekulants. Viņa griba nav vairs normala, bet saskrūvēta naudas spēlmaņa un laimes meklētāja tiepība un stūrgalvība. Viņa dzīves izpratēja izveicība līdzinājas apstulbušai naudas spēlei. Prātnieks savu lomu spēlē sevišķi ārkārtējos apstākļos, kā šajā gadījumā, mērnīeku laikos. Kaspars var visur strādāt un dzīvot, kamēr Prātnieks tik Slātavā un Čangalienā, kur viņš ilgiem pūliņiem sagatavojis zveju. Kaspars meklē tik sirds mieru, neieļauzdamies veltīgās ķildās, kamēr Prātnieks — labu zveju tumsā.

Prātnieks ir bistams egoists. Egoisms ir tāda nolādēta īpašība, kas nezina robežu, kur apstāties, kur beigt kalpot savai personai, lai nebūtu savā ļaunumā jānoslikst. Prātnieks vēl nebij pilnīgi rafinēts blēdis, bet zemnieks, kam blēdība nav iedzimuse, tik brīžiem uznākdama kā sērga. Viņš nezina robežu: kamēr viņam pie kājām guļēja Slātava un Čangaliena, tikmēr viņš pats bij kritis dzērumā, kas laupīja visu mantu; gods un slava bij sen pazaudēti. Vēl daži likteņa spērieni, un no varenā Prātnieka, kuŗa priekšā drebēja mazie saimniecīņi, palicis tik prasts dzērājs. Prātnieka likteni daļa Bisars, kuŗu sieva ja citādi nevar valdīt, saista pie stellēm, un briesmīgais pagasta varmāka staigā dzērumā pa istabu ar visām stellēm.

Prātnieks ar savu komandu pieskaitāms tiem „demoniski“ elementiem, kas ved postā visus vieglprātīgos un ļaunos elementus, kamēr viņu dabīgais pretinieks Kaspars velk vilkdams tos kalnā.

II. **Raņķis** blēdis un slepkava. Kaudziši ar nodomu viņu taisidami taisa melnu. Vispirms tie viņam iedod zaļģanas blēža acis, līdzīgas Prātnieka kaunīgām grēcinieka acīm. Tāpat ar Raņķa „bailību“ stāv visai nedroši. Tāds aukstasinīgs slepkava, kas var uzņemties Grabovski nogalināt par pāris tūkstošiem, būs

tik tāli noārdējies, ka drebēs drīzāki no personīgiem ienaidniekiem nekā no neapzināmas nojausmas. Kamēr blēdis Prātnieks Kaudzišiem padevies, slepkava Raņķis palicis stipri vien tizls. Autori varēm viņu grib padarīt riebīgu. Pat Feldhauzena kundze, kurai labi garšo vīra noviltie kumosi, nevar ieraudzīt Raņķi. Par Raņķi ļoti maz stāstīts. Nopietni viņš ņemts tik trešās daļas IV. nodaļā, kurā aprakstīta arī Grabovska dzīve. Tur Raņķis, lielā vājumā tur brīnum gaļu runu par saviem ieskatiem, jeb pareizāk, par savu nemaskotu egoismu. No kuŗas puses mēs Raņķi ņemam, aizvien atduramies nepārvaramos negludumos: te paviršība, te pārspilējums, it kā nespēcīgs pakalādarinājums Dostojevskim. Raņķis domāts kā necilvēks, kas mīt viņpus ļauna un laba; latvju dzīvei un sirdsapziņai svešs, līdzīgi Grabovskim un Šrekhuberam, tāpēc arī kā aizguvums un izdomājums bālgans un nenozīmīgs.

III. Pietuka Krustiņš ieņem „Mērnīeku laikos“ ievērojamu vietu. Pietūkam ir divi ievērojami sacenši: Švauksts un Dreķberģis. Daži uzskata Pietuku par varenu dižtautieti, klausīdamies viņa skanīgos vārdos. Viņa īsteikumus vajag cieti pārmeklēt, pirms nodot pa tiem labvēlīgu spriedumu un nopietni saukt tautiskā idealista vārdā.

„Sis Pietuka Krustiņš bij jauns cilvēks vidēja auguma ar kupliem matiem. Viņš milēja valkāt allaž melnus svārkus, kuŗos nekad blāvu netrūka, un šoreiz bij viena labi liela uz muguras. Kājas viņam bij pilnīgas, un zābaku stāvi vai stulmi arī palieli, bet bikses šauras, laikam pēc jaunas modes, tāpēc bij gandrīz vai jābrīnas, kā viņš spējis tās uzstīvēt stulmiem virsū, kaut gan zemāk nebij dabūjis kā līdz pusei.“ (94. l. p.) Tāds Pietuka nepievilcīgais stāvs, kas vēlāki nemaz nepaliek simpatiskāks. Tukšās un no gaisa sagrābstītās runās, dzejoļos un odās, kuŗu labākā īpašība, ka tās „smuki“ uzrakstītas, draudzībā un uzvedībā Pietuks paliek Pietuks, āksts un pakalķēmotājs, kam trūkst pat jausmas no patstāvīgas jušanas un domāšanas, no apzinības un saprātības. Viņam kā skolotājam vajadzēja kaut cik noprast un sajūt mīlīgi nejauko mērnīeku sērgu. Viņš turpretim ved savas mūzas, kā šaubīgas harfistes, mērnīeka goda mielastā, sajūsminājas par to „konkordiju,“ kas tur visus vieno, staigā ap mērnīeku galdiem, draudzējas ar Prātnieku un Bisaru, mielodamies ar grieķu ēdienu un dzērienu. Pietuks, murgodams par augstām lietām, nesajūt sirdsapziņas pārmetumus, aizmirst pašus pirmos pienākumus. Ko sajūt zagļu bandas prieksnieks Grabovskis, tas paliek svešs „tautas dziedonim un prātniekam.“ Lai Pietuks valkā augstus vārdus par tēvijas mīlestību, bet prāta un goda viņam trūkst un tāpat taisnības

nojaudas. Goda mielasts Pietukam šķiet tautas un brīvības svētki, kuņus viņš apsveic šādiem pantiem:

Jūtat brīvību cik jaudas,
Lāstus tik priekš verdzības!

Tādas lietas pierāda Pietuka kabatas grāmata tautas labā:

„Ceturtdien, tai un tai datā: pie Kauļu Juŗa dēļu zāģēšanas atklāšanas jauncelāmai dzīvojamai ēkai ar runu . . . Tai pašā dienā no pavakara līdz pāri pusnaktij biedrības izīkoti kartupeļu svētki. Tur mans mazumiņš piedalījās ar divi runām un trim kuplejām . . . Piektdien, tai un tai datumā: no rīta muižas kalējam jaunu plēšu iesvētīšana. Tur es nolasiju paŗa sacerētu dzeju. Ap pusdienu „augstas laimes“ pirmiem bezdelidzēniem. Vakārā humoristīgs vakars ar toastiem pie cūku svilīnāšanas. Sestdien, tai un tai datumā: — dzelzceļa projekts caur Vidzemi. Pēc tam pamata akmens jaunam biedrības namam,“ kur ielikts no Pietuka rakstīts protokols. Šā protokola beigās Kaudziŗi nicina Pietuku, ielikdami viņam mutē tādus vārdus: „Runas (tai laikā) sāka turēt pie zābaku lāpīšanas; „augstas laimes“ dziedāja arī pirmiem žīdiem, kad tos ieraudzīja atnākam pēc Miķeļiem . . . pat Dreķberģa puikas turēja runas un godāja cits citu par kungiem.“

Cik liela bij tā skolmeisterīŗu un skroderīŗu sērga, rāda šāda zīmīga saruna 119. lap. pusē. Pirmā vecenīte: „Ak tu, mīļo Dieviņ, kādas posta sērgas uz pasaules ar tiem skroderiem un skolmeisterīŗiem! Skroderi un skolmeisterīŗi, tie viē visur jūk; bez tiem tu neviena malciņa neīdzersī, neviena kumosīņa neapēdsī.“ — Otra: „Cik gan še viņu ir, tikai kā smieklū dēļ, bet viņreiz mūŗu kāzās bij skroderu un skolmeīsteru viē vesela aizgalde pilna. Kur tas bairītis un graka viņiem satek, tā gan cilvēks nevar izprast.“ — Pirmā: „Par visīem vairāk gan tas pats Pietuka Krustiņš viē visur vārtās. Nevar izprast, vai viņš odin saoŗ ikkatru nieku.“ Pēc tam nāk neglīts stāsts, ka Pietuks dziedājis augstas laimes ķēvēnam. Tikpat nejēdzīgs piemērs ir Pietuka augstā runa pie dūmu īstabas durvīm, kur bij paslēpusās meitas (111. l. p.)

Salīdzīnot Pietuka vārdus un darbus, atskārstam, ka viņš ir tukšs gaisa grābeklis, kas plātās ar patapīnātiem vārdiem, īpaŗi nesakarīgiem sveŗvārdiem. Viņam trūkst pātsāvīgu domu, patstāvīgu jūtu, tāpēc ka viņš visīelākais mūŗu gara trulības un aklības tips.

Pietuka kopoŗanās ar mēŗnieku bandu un tā blēŗu blēŗiem pierāda, ka „tautas dziedonis“ pieskaitāms paŗiem nīknākiem atkritumiem, kam nav nekādas morāliskas jūŗanas, bet rūp tik vēdera lietas: paēst un padzert par velti un īzplātīties, t. ī.,

apmierināt kāro zobu un uzpūtību. Viņa dzīve pastāvīgi grozās instinktos: dzērumā viņš runā kā skaidrā prātā un skaidrā prātā ir plānprātīgs kā dzērumā; ar muti viņš mīl platoniski, bet patiesībā meklē mīlamo priekšmetu sagrābt, kaut durvīm krampis izsprāgtu. (111. l. p.) Ar mēli un muti viņš kāpj debesīs, kamēr patiesībā, vecītes vārdiem, tepat vien zemē vārtās. Nevis tautai un sabiepribai viņš kalpo, bet pats sev, savai mazai un niecīgai personai, sava paša personas mulķīgam un kāram elkam.

Pietuka sacerējums raksturo runa Ilzes bērēs (94. l. p.) un apsveicināšanas dzejolis goda mielastā (260. l. p.). Pietuks tekstam izvēlējis mulķīgu dzejoli no „Mājas Viesa” un vēlāk runu pin no patapinātām domām, kas sastopamas pirmā avižu lapā. Lielo dabesu gaismu viņš salīdzina ar teatri kā apgaismības līdzekli, debesu godību ar mūsu saviesīgiem vakariem, eņģeļu balsis ar „šejienes dzejniekiem, kādi mēs esam”; Pietuks uzrunā: „cienīgi klausītāji un tautieši!” un nobeidz bēru runu ar patriotismu, brīvību, platonisko mīlestību, Eiropu, Aziju un Suecas kanālu. Runā manāms pārspilējums, lai gaišāki rādītu Pietuka pērtiķā dabu, kas no visādām vecām avižu lupatām prot sakabināt sev tādu lepnu vārdu virumu. Pietuka retorika ir sazagta, salāpīta un sadielta no pašiem divainākiem elementiem. Visas nesaprastās domas, kas kaut kādi iekarinājušās atmiņā, plūst nevairāmi divainā virknē. Būtu smieklīgi, ja tas nenotiktu svinīgā minūtē, pie Ilzes zārka. Tāpēc runa drīzāk riebīga.

Dzejoli mēs varam noķert tuvāk Pietuka zaglību, jo dažādas pēdas liek vienu otru vietu attiecināt Šillera, citas Pumpura, Ausekļa, mazāk Juļa Allunana un tautisko epigoņu rakstos. No vācu lirikas ņemti firmaments, elizijums, aurora, konkordija, Humanitāt un lielais brīvības jēdziens. Šillera un Ausekļa augstā, cēlā un aizrāvīgā retorika deva Pietukam pantmēru, svinīgu un lokanu, mācīja salikt nopietnas strofas un jaukt ar īsām. Tomēr mīlāks viņam Pumpurs, no kuŗa viņš dažu teikumu ievazājis, piem., „Dievu dēli lejup dodas, ligo saules meitu kor's.” „Senatnē, kad veļu laikā, senčiem dzīras rudenī . . . Tautas dēla dvēselīti Sarkanbaltos palagos Saules meitas ieligos, Nāras dara šūpulīti” . . . Pietuks kā savas dzejas glūzi mechaniski, bet ar zināmu veiksmi pilnās atskaņās. Pietuks tikpat maz dzejnieks, kā filosofs un paidagogs.

Ari prātiņš viņam tāds plāniņš. Neskaitot, nemaz to, ka viņš nespēj izšķirt, kas par rezgaļiem ir mērnīks, Prātnīks un Bisars — tie jau praktiķi un gudri savu darbu maskotāji — bet viņam misas ar tādiem varoņiem kā Švaukstu un Drekbergi, vispār atzītiem „pagasta ākstiem”. Par Švaukstu, kad tas krogū dzen vislielākās ģeķības, Pietuks izsakās: „Ja, tā ir allaž mūsu

vācu partijas gudrība: ikkatru krietnu spēku sev piegriezt un piesavināties. Un tā tas ir noticis tautai par sāpīgām žēlībām arī pie šā, citkārt tik karsta, stipra un sirsniņa viņas dēla." To frazu viņš, acīm redzot, izlasījis no pēdējās recenzijas par kādu tautas „darboni."

Kad Bisars viņam prasa, kas tas par vārdu „alzo", Krustiņš dziļdomīgi saka: „Tas no laika gala mācītu ļaužu valodā parasts vārds, valodas pušķojums, it kā „zinātnības ziedīš" (352. l. p.). Lai nu gan Bisars tādu zinātnību nespēj aptvērt, tomēr zirgu mišanā viņš Pietuku apšmauc. Kad Bisars plijas virsū, lai pielektot mietam, Pietuks liedzas piedevas ņemt un „tautai" rādīt ļaunu piemēru, upurēdams savu zirdziņu par kādiem skaņiem izteicieniem.

Visu mūžu Pietuks dzinies aizmirst pats sevi, savu personību, parvarīto sviezdams projām un mīdīdams kājām, lai nebūtu viņš kāds Pietuks, skolmeisters un slātavietis, bet tāds ār pasaules radijums, kāds varonis un ģenijs. Viņš sāk pakļēmot vecākiem mācītājiem: paliek nevarīgs, nespēj no ratiem izkāpt, ne iekāpt bez pieturēšanas; pūš un sten līdz tiek zemē, atkal apstājas, apskatās labi un tad tik sanākušos sveicina visus kopā: „Labu dienu, mīļi draugi, iekš tā Kunga"! Iztabā sveicina: „Miers ar jums"!

Visās Pietuka ākstībās, sirds viņam vientiesīga un laba. Muļķību un ļaunumu, kas ap viņu notika, Pietuks neizprata un pagāja tai garām. Viņam tik viena līga: izlikties gudrākam, ķēmoties pakal citiem, lielities un pacelties pārcitiem, izliekoties par dzejnieku, gudrenieku, svetuli... Pietuku var salīdzināt tik ar Švaukstu.

IV. **Švauksts** arī dzenas nosviest savu personību: buldurē vāciski, ģērbjas pilsētnieku svārkos, sprauž kniebi uz deguna un valkā baltus cimdus, tāpat kā Pietuks izpušķo sevi svešām domām, sazagtiem un nesapraستيem vārdiem un izteicieniem. Ne cilindris, glazē cimdi un spieķītis, nedz kniebis ar lakzābaciņiem nevar apslēpt prasto Švaukstu, kuŗa plašā „tašā" tāds pat tukšums kā galvā; Švauksts ir un paliek slikts aktieris pilsētnieka lomā. Tāds pat pāvs Pietuks: izpušķojies svešvārdiem, svešiem izteicieniem, izplatījies ar svešām dzejām. Kā Švauksts iedomāties sevi līdzdalībniekos pie visām tām „famožām" būvēm ar „kelleriem, niederlagēm", tāpat Pietuks jūtas pacildināts no svešiem panākumiem un lauriem, kaut ir nabadzīgs un muļķīgs fantasts, kaļķu nesējs un ielu slaucītājs Švauksts. Katra liela un sveša parādība viņus aizdedzinā un apgaismo kā gaismas stars putekļus. No viena švita Švauksts noskatījies lakzābaciņus, no otra — glazētos cimdus un cilindri,

no trešā — kniebi. . . Tāpat Pietuks no vienas avižu lapiņas patapinājis patriotismu, no otras — brīvību, no trešās — platonisko milēstību. Pāri vienkāršai pakalķēmošanai ne viens, nedz otrs nav ticis. Kā mazi bērni viņi ķersta spožas lietas, lai tā arī būtu uguns, aizvien meklēdami elkus, svešu prātu un spēku. . . Katra augstāka doma viņos atspoguļojas kariķēti, katra sabiedriska strāva atrod viņos savus padevīgus kalpus, kas vairāk neprot, kā zemoties un galvu liekt, līdzīgi miestgiem un garīgiem vergiem. Isti vergu pēcnācēji, kam iedzimta bijašana pret stiprāko, viņi pēc kārtas kalpo katrai strāvai un domai, neprasot, vai tā laba, ļauna, vai prātīga, neprātīga. Tāds ir zemīgaiss un glēvais triumvirats: Pietuks, Švauksts un Dreķberģis.

Kuŗš no viņiem ļaunāks? Švauksts, kā saimnieks, ieskaitāms zināmā šķīrā, saimniekos, kas no 60. gadiem, kad tie cēlās naudā, sāka diferenciēties, cenzdamies norobežoties. Līdzīgus faktus es jau esmu Olinietes apcerējumā pieminējis un aizrādījis, ka tāda nošķiršanās bij stipra sabiedriska strāva un pūta pār visu Slātavu. Švauksts tika sagrābts no pakalķēmošanās sērgas: papriekšu viņš ķēmojās līdz Slātavas lielmaņiem (lielā ķēde, sarkanā šalle, zābaku vilkšana), tad parādījās lielais melnais kažoks, ar ko bij pārkāptas dzimtenes robežas; linu vedējiem viņš, kā Rīgas kaufmanis, dzenas pakal pasta zirgos, buldurē vāciski, sapņo par „andeles firmu”. Pērtiķošanās liga apņēma viņu apbrīnojami ātri un norisinājās mūsu acu priekšā, līdz sasniedz neprātības robežas, kad Švauksts parādās pilsētas gīģerļa tērpā. Pērtiķošanos pavada līdztekus zīmes: plāna naudas tašiņa, pāris linu buņģiņu, tukši vāģi, tukša kabata, tukšs lauks, tukša klēts. . . Švauksts pērtiķošanu padara par dzīves galveno uzdevumu, izpērtiķo tēva māju, nopērtiķo mantu. Nekas viņu nevar glābt: dzīves īstenība, tieši notikumi viņu netirda; atgriešanās nav, jo katrs solis aizvilina viņu jaunā ģekībā: jo mazāk viņam pamata zem kājām, jo iedomība aug augumā. Beidzot viņi abi ar Dreķberģi sāk gudrot, kā nopirkt Slātavu un Čangalienu (427. l. p.).

Dreķberģis un Pietuks izvēlējuši „pakalķēmošanos par sportu. No abiem pēdējiem šisnevainīgākais ir Dreķberģis, kuŗš daudz ja pakēmojās līdz Švaukstam krogū, pabuldurē vāciski, grib „izprobierēt” balsi tribīnē goda mielastā, sabļauj „augstas laimes” līdz aizsmakumam, bet tas nekavē darba dienās dzenāt adatu pa vīli, pelnot maiziti vai atšujot krodzniekam parādu. . . Daudz lielāks pērtiķis Pietuks: viņš ir prototips visiem tiem literariskiem pērtiķiem, kas tik plaši saviesušies mūsu literatūrā, sākot no viņas celšanās 70. gadu otrā pusē, 80. un 90. gados izgājušā gadu simtenī. Petuks pārlēcis arī vēl uz 20. gadu simteni un diženbargi plātās vēl šo balto dienu. Un vi-

ņa sugai nebūs gala, līdz mūsu tauta nebūs atveldzējusies no verdzības laikiem.

V. **Ķencis** ir konkrēts nacionāls tips, kā Tenis un Oliniete. Viņa ģimēnē velti meklēsim stingras iezīmes: visa Ķenča būtne grozas ap sīkām, mazām lietām un viņa tēls sastādas no maziem traipiem, visgaišāki izteikdamies skatā, kur viņš ar draugu Pāvulu gultā dzer. Tas notiek pašās stāsta beigās. No sākuma Ķencis atstāj itin mundra veciņa iespaidu, apmēram tādu pat kā Tenis. Abi viņi jautras dabas cilvēki un reizēm dod itin brangas atbildes; ar to nu gan beidzas viņu vienādība. Ķencis mēdz pīties gar šīs pasaules varenajiem: gar Prātnieku, Bisarū, Svērteli un Pietuku; viņš iecelts pat zināmā pušķošanas komitejā par ordonances direktoru un rīkojas goda mielasta laukumā kā savas ganībās, ļaudis līdzīgi aītām ar stību grozīdams. No tā varam noprast, ka Ķencis ir Prātnieka rokas puisis, cītīgs mērnieka un tā palīgu „apciemotājs”. Viņš laikam Čangalienā bij pirmais cēlies, kas brauca kukuļiem savā lielākā nelaimes dienā Slātavā... Ķencis Prātnieka nelietībās nespēlē nekādu lomu, tāpēc ka viņš par vientiesīgu visādās blēdībās. Prātnieks komisijā viņu uzņem kā paklausīgu cilvēku. Viņš arī daudz nesaprot no komitejas darbiem, kā zemes rūķis. Ķencis nav ļauns, bet aprobežots cilvēks, kam pielip visādas mazas kļūdiņas, īsts humorstīgs tips. Viņa ticība ir maza blēdiša ticība: Dievs viņam elks, kam jāpaklausā viņa iekārošanām; prāts Ķencim ļoti tumšs; no ķēmiem un kapsētas viņš bēg ar lielu likumu; viņa kāisliba — šņabītis.

Dieva vārdi viņam aizvien mutē; no tiem viņš aizņemas salīdzinājumus, kas norāda, ka Ķencis baznīcā tik ar vienu ausi klausījies. Viņi ar Pāvulu gulējuši, kā Ķencis salīdzina, Slātavas cietumā, pirmkārt, kā Dieva tauta, otrkārt kā Izaka dzimums Babelē (433. l. p.). Viņš klauvējis pie savas mājas durvīm, kā nejēdzīgā jumprava; bez zēlastības nevaram iztikt... Grēkojuši svēti vīri — Poncijus Pilatus, Toms un zemes soģis. Debesis viņam stādas diezgan konkrēti priekšā kā laba saimnieka dzīve: ... „tur varēs labi paēst un padzert arī tāt kā nebraukdams; tur iegātnis nedrīkstēs taisīt durvis cieti... Tur nebūs vis krogū jāiet slepen; tur, kad būsi atnācis vakarā, kā sacīt jāsaka, iereibies no kāzu priekiem, nevajadzēs vis iet tūlīn otrā rītā rījas kult vai arī aukstā piedarbā linu malt; tur nebūs jākāpj un jādreb kā šē brīžam visu pusdienu aukstā linu mārķā; tur nebūs bail no zebiekstēm, trakiem suņiem un ķēmiem; tur nebūs zirgs jātrenc gar kapsētu vienos stiepienos, la, vai riteņi izjūk gabalu gabalos”... Dievu lūdz retos gadījumos braukdams uz mērnieku un baidīdamies no sievas par nodzerto aizlūgšanas naudu... Slaucīdams sausās acis, viņš grib piekrāpt Dievu.

Kā Ķencis uzskata zemnieka ideālu, to redzam viņa slavas dziesmā Pāvulam: „Vai Pāvuls ar mani kādreiz kā vies svētdienā? Vai mēs viens otru esam uzrādījuši par malkas zagļiem? Vai Pāvuls liedzās, kad viņu noķēra? Pāvuls šņāca, bet vai Zauls nav šņācis? Pāvulam lielas asaras. Pāvuls nevar izciest nepirts siltuma, ko viņš darījis ellē?”

Kā redzāms, augstākais princips: sargā savu ādu. Ķencim nav nedz prāta, gribas, nedz izdevības kādu lielu grēku izdarīt, bet mazus viņš labprāt dara, ja var sveikā iziet: viņš nozog malku, muižā maisu rudzu (par to gan dabūja pērienu), iegātnim miežu kūli, nodzer sievas doto aizlūgšanas naudu un padara vēl daudz tādu komisku grēciņu.

Bērnbā viņam grūta galva. Kamēr ticis cauri tiem vārdiem: „Tā svētā lūgšana”, Baba izknaibījuse kreisos sānos caurumu. Mācītājam nav varējis atlasīt un septītās lūgšanas vietā izgrūdās: „Sātans sagūstīts”; pērminderis nopēris. Dievgaldā viņu pienēma par olu groziņu. Pātaros divreiz atdzina. „Mācījos bausļus dien un nakti... ikreizes saspiedās bauslis kaklā kā Ādama ābols. Brūte gribēja atscīt. Vēl tagad ir bail, gar mācītāja muižu ejot.”

Kā Ķencis būtu varējis kādā gudrībā iekulties, kad vēders pastāvīgi bij nemierā. Viņš atzistas (431. l. p.), ka krusa 2 reiz nosituse kaņepes, un pavalga aprūcies... Deguns viņam pa vasaras laiku bij vēl vairāk izplānējis, tā ka tagad pretim saulei spīdēja tam labi krietna blāzma cauri (174. l. p.) Vasaru Ķencim bij jāpārtiek no maizītes un sūkaliņām. Ari otra sieva plāni uzturējusi, un Ķencis zadzies pie krējuma poda, kad sieva aizgājusi zālēs. Nav brīnums, ka viņš bij pavārdzis un visas domas lika uz to, ka labāki paest. Tāpēc arī viņš krita uz brandvīnu: iedzeri glīti, godīgi, — top priecīgāki, un pats tu jūties kā stiprāks, kā labāks. Maz jau nabaga Ķencim bijis spēka un gudrības, to pašu izšķaidījis un sadrupinājis ļauns liktenis. Viņš pats pastāvīgi jutis ārēju varu, kas stāvējuse pār viņu, lai arī tā tuvotos kādā veidā gribēdama. Pirmāk Ķenci didīja saimnieks, tad vagars, rijkuris, muižkungs un pēdīgi vecumā, „brīvstības laikos”, kā pats Ķencis izsakas, otrā negantā sieva un iegātnis. Ķencis ir tik vājš un niecīgs, ka viņš nevar nekā pazaudēt. Būtu viņam prāts, Ķencis būtu palicis par lielu zagli; būtu viņam pašcienības jūtas, liktenis viņu padarītu par ļaundari, nosīstu kādu nospiedēju... Ķencis paliek Ķencis, mīksts, padevīgs, paklausīgs; viņa garā un dzīvē katrs stiprāks atstāj savu pirksta spiedienu, veidodams to kā maizes mīklu. Ko no viņa izveido, tas viņš paliek, bez iekšējā spēka, dziņas un cenšanās, bez tieksmes, savu likteni

locīt un kaldināt. No bērības apdauzītu, visu dzīvi stumditu un gumditu, Ķencis uzturējusi pacietība un sīkstums.

Ķencis vergs miegā un garā. Kad nebij vairs pavēlnieces muižas, viņš pārveda bargu sievu; kad nebij sievas, radās iegātnis; kad nebūs iegātņa, radīsies ķēms un spoks. Katrs tumšs un nepazīstams tēls ir Ķeņa kungs, vai viņš patiesībā stiprāks, vai izliekas tāds. Viņam par kungu var uzņemties katrs, arī paša sieva, iegātnis, tāpēc ka Ķeņa dabā ir atsacīties no sevis, savas personības, savām domām un vēlēšanām. Pat māju viņš atdod bez norunas iegātnim, palikdams par dzenamu zirgu ar uzpurni. Bet labi Ķeņa pazinēji dod viņam padomu iecelt sev jaunu kakla kungu, apņemt trešo sievu, „kur pieiet un paglābties“. (431. l. p.)

Cik liels kakla kungs Ķencim bij otrā sieva, to redzam no dažiem faktiem. Ķencim, laizoties ap krējuma podu, uzņakuse sieva. No balsšvien izbījies, ka nazis iekritis ķērnē. Divas nakts ne ac nesalīcis aiz bailēm un sestdienas, sviesta kušanas dienas, nakti izgulejies pavīsam piegulā. Nodzēris Lielpiektdienas naudu, Ķencis gribēja slīcināties mārķā. Tajā pašā acumirkli, kad Ķencis savas nelaimes stāsta, no krāsns nolēc kaķis spīdošām acīm, dzīvi atgādinādams ķēmus. Ķencis pārsviežas Pāvulam pāri pie sienmaļa, ieraujas Pāvula likumā un apmierināties pacilātā balsī runā par viņas pasaules mūžīgiem priekiem. Uzmostas māja... Pāvula sieva: „Vai zini, ka ņemšu slotas kātu un došu — acs vai galva!“ Ķencis atkal paglābjas Pāvula likumā.

Ķencis ir mūsu senās vergu dzīves īstais produkts. Viņa tumšā dzīve pāiet vienos maņos, melos un bijāšanā. Griba viņam pašā saknē iznīcināta, un viņa apņemšanās tālāk netiek kā līdz komiskiem stāvokļiem, lai parādītu savu vājumu un niecību. Viņa bijāšana liela un glābiņu viņš meklē visur, pat aiz sievas bruņiem un drauga Pāvula likumā. Ķencis ir tautisks glēvulis, „zaķa pastala“. Pašos dvēseles dziļumos un sīkumos, katrā vārdā un kustienā Ķencis ir tik dziļi un spilgti latvisks, kādu mēs tik varam vēlēties. Kā estētiski izdevušies tipi salīdzināmi Tenis, Oliniete un Ķencis.

Atskatoties atpakaļ visā Kaudzišu galerijā, mēs varam vēlreiz nopriecāties par viņu notēloto varoņu konzekventību un spilgtu, krāsainu un uzskatāmu pilnību. Tie visi lūgdami lūdzas, lai mūsu mākslinieki, kas apstrādā otrās un trešās šķiras rakstniekus, pamēģinātu savus spēkus Teņa, Ķeņa, Olinietes, Švauksta, Pietuka, Drekberģa, vai arī traģiskās Lienas, Kaspara attēlojumos.

Tādā kārtā mums rastos tipu un sadzīves glezniecība, kurās pavisam trūkst. Vienīgais spēcīgais talants, kas iesāka realisma zanrā, bij Rozentals. Lielais modernā esteticisma laikmets, kas sākās

90. gados un pašlaik izbeidzās, nelabvelīgs žanristiem. Gleznotājus aizvīlināja pakalādarināts peizažs. Dabas ainu pārāk daudz, tipu un sadzīves skatu par maz. Glezniecība aizmirst cilvēku, dzīvi, saturu, noslikdama krāsu traipa virtuoziā. Tagad laiks žanram pacelt galvu. Literatura kļūst nopietna un barga, satura bagāta, tāpēc ka dzīves ciniņš un pārdzīvojumu posts šautis pārāk smagiem pārbaudījumiem. Nākotnes māksla līdzināsies cēlā garā „Mērnīeku laikiem.“ Nākotnes glezniecībai būs jānostājas līdzās sadzīves nopietnībai, jāskatās īstenībā, jāvēro tās saturs, jāveido tagadnes un pagātnes cilvēks, jāzīlē nākotnē. Tad skatīsim atkal latvieti gleznā, tad sagaidīsim „Mērnīeku laiku“ tipu galeriju kā nacionālās glezniecības pamatu.

VIII. Kā „Mērnīeku laiki“ apgaismo sadzīvi un vēsturi.

Sadzīvi, atklātību un vēsturi iztulkojot, „Mērnīeku laiki“, kā augstas apziņas piemineklis, sniedz rokā mērauklas, normas, dziļākas atziņas. Kaudzītes attēlo visu sadzīves straumi, sikumus un vispārību, pārejošo un paliekamo, ko laiks jau noskalojis un kas vēl tagad dzīvo mūsu vidū. Pirmajiem faktiem pieskaitāmas visas lietas, kas, zuzdamas un „apgaismības saulē kusdamas“, zīmē mūsu attīstības un kultūras gājienu. Kas mūsu sadzīvē zudis? Vecā Brenča gars, hernhutiešu mechaniskā ticība un fanatisms, mānticība, muļķība, tādas parādības, kas atkarājas no zemās garīgās attīstības. Manāmas pārgrozības nāca materiālā kultūrā, uz kuņas pamata dibinājās skolas, izplatījās grāmatas un laikraksti. Pietuka Krustiņš ar Ķenci vienādi atgādina, ka tagad esot „brīvēstības laiki“.

Stāsta sākumā Kaudzītes rāda īsto Brenči, Oliņu tēvu (24.l.p.). Ievērojamais putns izskatās tāds: „Pats Oliņš bij vīrs piektā desmitā uz beigām, ar pliku galvas vidu un gludu seju. Mājā viņš arvien mēdza valkāt īsus, pelēkas vadmalas kamzoļus ar āķiem, ūzas ar prievītēm un melnu „rata cepuri“ jeb gaŗdibeni galvā.“ Tādam vīram zem rata cepures perinājas visai tumšas lietas: viņš kaŗo pret katru jaunu un labāku ierīkojumu, meklēdams patvērumu sentēvu gudrībā, tradīcijās, ticībā un māņos, it kā Dievs būtu visu tumsoņu sargs. „Redzēs, redzēs, cik ilgi Dievs panēsīs tās pogas, vestes, izsukātās pieres un naga cepures? Līdz šim bij sasīluši ar pelēkiem svārcīņiem, pastaliņām un pašu austām galvas drēbēm, bet nu vajag sarkanu lakatu, stripainu brunču, nu vajaga zābaku, nu vajaga kurpju, nu vajag visas lepnības. Ka tad nu vairs trūkst no Zodomas laikiem? Tirā Babele!“ Oliņa atpakaļrāpūlība iesvaīdīta svētulībā un tāpēc īpaši kriet acīs. Vienkāršam zemnieka aprobežotam prātam stipri piemaisīts hernhutiešu fanatisms. Jo muļķīgāks un negantāks kāds cilvēks, jo bīstamāks ierocis viņa rokās ir ticība. Hernhutiešu fanatisms visnegantāki parādās Olinietē un vislabāki —

Ilzē. Pirmā ir pagrimuse aklā liekulībā, kamēr otrā — ārpasaulīgos sapņos. Dzīvei un attīstībai ir naidīgas abas ticības formas. Vieni saprata ticību varizeju garā, pārāk mehaniski un burtiski, otri — asketiski un dzīvei naidīgi; vieni kļuva burta kalpi, otri eksaltācijas upuri. Abas formas, dzīvē cieti kopā sietas, kaldina neprātā attīstībai dzelžu važas. Brenča galvenā vājība bij viņa tumšais prāts. Tāpēc minēto ļaužu vidū līdzās ticībai mītnējās mānticība, kas plaši ieplētusēs Slātavā un Čangalienā.

Ugunsgrēka laikā Oliņos veči ar „retenēm“ galvā paša Oliņa vai vecā Brenča viežu, liedz Andrejam pērkona spērienu dzēst, lai neceltos Dieva darbiem pretim. Ugunsgrēka skatā gudrinieki ar ratenēm galvā apspriež uguns vārdus, minēdami vairāk brīnumus no zaldatu nostāstiem. (30., 31. l. p.)

Ilzes bērēs kāds vecītis, saiešanas tētiņš, kas ar Pietuku cēlis tradicionēlo stridu, vai zeme griešas, jautā dziedonim: „Vai tu tici, ka mēness griežiem ir spēks, vai ne? . . . Mēs liekam iekšlogus allaž jaunā mēnesī un mums viņi nekad nesvist. Pie mājas iegrozīšanas arī vajag savas zināšanas: ja nenogaidīsi īstā laika un vēja, tad tev viņa svidis kā pirts. Un cūkas, ja iemetisi vecā mēnesī aizgaldā, paliks karnas kā kurti, lai dotu vai tīrus graudus vien priekšā; arī pat seri tik labi nemūk.“

Edes tēvs piemin, ka veprim izgājusi cauri vēja bultā, ka redzējis ķēmu „āža“ veidā, pie koka pieslējušos un lapas ēdošu. „Bet sāc tik viņu ķert, tad redzētu, kas notiktu: apmānītu acis, ievestu ezerā un noslicinātu vai arī uzvilinātu egles galā un palaistu vaļā, lai zemē krizdams nosistos.“ Un tas noticis veļu purviņā, kur vienam piesities maldonis, otram uzgulies lietuvēns, trešais redzējis kaltējamies naudu — vilkates un dažus citus māņus. Tāds ķēms var pārvērsties par „pērnā gada teļu, zilganu kumeli, jūras vāravu, pār gulbju ķēniņu ar dimanta cekulu“ . . . (373. l. p.). Tāpat Edes tēvs veļu laikā baidās braukt pār upi, kur Lienā noslikusi (363. l. p.).

Ķencis un Pāvuls tic sapņiem (zīvis — salna 190. l. p.), bet Ķencis īpaši ķēmam, tāpat kā visi čangalieši un slātavieši Oliņa vārdiem, kad tas mēģina novārdot Švauksa zirgam viveles. Daudz citas vietas norāda, cik mānticīgi tie ļautiņi. Kad krogū biedriem sajūk rēķins, viņi saka, Prātniekam klusām piekritot, tas būšot netīrs krogus, kur tāda acu mānīšana notiek. Arī gudrā un dievbijīgā Ilze tic sapņiem (78. l. p.).

Brenča audze neprāto, bet dzīvo vecos māņos, tāpēc arī viņu starpā atrodama nelietīga klanīšanās senātnes priekšā: tēvs māca dēlu, kaimiņš kaimiņu, slātavietis čangalieti . . . Ne saprast, bet paklausīt, ne gudrot un pārbaudīt, bet pakalķēmot . . . Krogū (50. l. p.), slātaviešiem stridoties, nāk gaismā tie likumi, kas vada valstis dzīvi. „Čangalieši jau visu slātaviešiem pakal dara“, tā Prātnieks. „Lūk, tie ratu atzveltni, augstie

rati un divi ķīseni, vai tie nebij slātaviešiem papriekšu?" Svērtelis: . . . „kādam jūsu lielmanim — lūk, tam pašam Baumam — pie kāda malkas v ezuma atzveltnis nolūzis. Līdz ko tas sāka bez atzveltna braukt, tā jūs arī visi līdz." Čangalieši visu ķēmo saviem turīgākiem un ievērojamākiem kaimiņiem pakaļ: Čangaliena, lūk, bijuse Slātavas pusmuiža. Kauj slātavieši jērus, čangalieši tāpat; pērk tie gaŗašķēdes, čangaliešu brammani tāpat . . .

Slātavieši, gribēdami viens otra priekšā palielities, piesauc lietas, kas ļoti labi raksturo viņu aprobežoto prātu un atļauj notvert tikai lietas ārēj o pusi. Slātaviešiem „lielāka un līdzienāka kapsēta, gaŗāki krogi, jauns tiesas ērglis, plataki ceļi, sausākas plavas un rupjākas kaņepes; turpretim čangaliešiem valsts mājai viens skurstenis vairāk, pilsēta tuvāk, baznīcā upuriem gaŗāki kāti, pašiem baltāki zirgi un lielās zortes auzas.“

Veco Brenča gaŗu nodarbina lietas, kas konkrēti redzamas un saprotami izteiktas: pavēle, biedinājums, piemērs, taustāms pašlabums, t. i. p ā t a g a u n ē s m a. Vispāri dzīvē maz pastāvīgu, iekšēji vērtīgu cilvēku; un mūsu vecais Brenčis patstāvīgo vidū tas pēdīgais, tāpēc ka viņa gaŗs glēvs, viņam trūkst sprieduma, iniciatīvas, uzticības saviem spēkiem, kopības, zolidaŗības. Visi Brenči kopā nevar sastādīt sabiedrīgas domas, nevar atturēties kopējiem ienaidniekiem pretim, bet dodas viņu valgos, rokas laizīdami verdzīgā zemībā.

Vecākos laikos, pirms brīvlaišanas, kad zemnieku masā nebij vēl manāmas nekādas nošķirības, nevarēja veco Brenča gaŗu tik labi izmanīt. Tiklīdz pavēlēja nostāties pašam kājās, viņš parādīja savu vājumu un sāka tvārstīt jaunus elkus un pavēlniekus. Kā jau senāk nebij prātu lietojis, tāpat arī tagad viņš centās iztikt bez paša padoma. Zemība atņēma viņam spēku: ticība sludina paklausību kā augstāko tikumu, tikumā nosloga brīvo gribu. Brenčis klausā stiprākam, vai dara pakaļ šķietamam gudrākam. Līdzībā runājot, Brenčis ir nastu nesējs ēzelis vai mērķaķis: kad viņam nesēd kungs un vagars kaklā, tad sēd mērnieks, Prātnieks un Raņķis; kad nepavēl mācītājs un pērminderis, pavēl Pietuks, Švauksts, krodzinieks un skrodelis. Vecās paklausības vietā Brenči tagad vada jauni valģi: zeme, nauda, brammanība, lielmanība, pakaļķēmošanās . . . „Brīvestības“ laikos „Brenčis“ latīeti paliek īsts vergs.

„Tā tad Oliņam bij to laiku — paldievs viņa lielmanīgai sievai — māja tā iedalīta (3 istabas), kā tagad gandrīz visiem slātaviešiem, kuŗi taisa savus dzīvokļus gluži pēc bezdelīgu architekturas likumiem, jo tur nedrīkst būt nevienam kāds logs vai durvis citā vietā nekā otram“ . . . (23. l. p.). Pakaļķēmošanās sērga ir vispārīga un ļoti dziļa parādība; viņa aizķēŗ gandrīz visus valsts locekļus, velkas gadiem ilgi vai atkal parādas īsu brīdi. Tā, piemēram, Dreķberģis noskatījies no Pietuka sveicinā-

šanu kareivju modē, roku pieliekot pie cepures, un citīgi to izpilda, līdz Švauksts viņu sarāj. Pat vienaldzīgais Tenis lielmaņiem dara līdz, aicinādam Pietuku bērēs. Pietuks vēl uzlaidis Slātavai „augstu laimju“ un „runu“ sērgu, kas aizņēmusē jau Drekberģa puikas; tās pašas sugas faktiem pieskaitāmi vācu (Švauksta) buldurēšana un Pietuka svešvārdu virulis, bērniem vārdu izlūgšana no ķēkšām un šuvējām, Ķenča „brivestība“, neveiklie un neizprastie salīdzinājumi no dievvārdiem . . . Ākstišanās sērga izvilina stāstā komisko skatu pulku. Mums nav jāaizmirst, ka Prātnieka uzmusinājumiem nebūtu to neapzināmo sekmju, kas aizdedzināja ļaužu prātus, pavedināja mērniekus kukuļot un Gaitiņu vajāt. Pietuka, Švauksta un Drekberģa ākstība mums sagatavo dažu jautru brīdi, ja aizmirstam, cik briesmīgas lietas var izdarīt tāds uzcītīgs pērtiķis Prātnieka un Grabovska rokās. Minētie varoņi prot atrast jocīgā pērtiķa dabā stigas, kas viņu pērvērš briesmīgā plēsoni. Ļaudis pazaudē pavisam prātu un mēģina viens otru pārspēt blēdībā un kukuļošanā, ciet-sirdībā un ļaunprātībā . . . Pat jocīgais Ķencis, kaimiņa zemes iekārdināts, lūdz Dievu tādos vārdos:

„Ja Pavuls būtu tik negants un nestu savus Jūdāsa kumos mērniekajņ riklē, kā Daniels pūķim, tad dod mērnieceiņa cienīgam tēvam tik taisnu prātu, kā pie tā slātaviešu veciša, kuŗu ielicis cietumā un māju pavisam atdošot otram pušelniekam. To pašu būtu pelnījuši visi čangalieši un, kā sacīt jāsaka it īpaši vēl mani kaimiņi, kuŗi arī, kā dzirdams, gribēs mērnieceiņa cienīgu tēvu ar dāvanām mānīt“ (180. l. p.). Kaimiņu mājas ļoti labi kristu Ķencim, tāpat kā Oliņiem Gaitiņu mājas. No smieklīgā līdz traģiskam ir tikai viens solis. Saožot ēsmu, mūsu Brenčis pazaudē katru līdzsvaru, saplosīdams glēvās pavēļu un likumu robežas, kas viņam uzliktas, bet nav visieaudzinātas un pilnīgi piesavinātas. Pērtiķis, kas Brenča dabā saistīts, sapīts, tiklīdz noraujas, pārvēršas gorilā. Tāpēc arī notēlotā sabiedrība tik divaiņi nevaldāma, asinskārīga, tik briesmīgi zema un nelietīga; tāpēc tik nespēcīga, nesaprātīga, nejūtīga, nevarēdama izšķirt sabiedrisko no sava īpašuma, kāri ķerdama visu, kas nav labi paglabāts.

Pirmā kopējā debijā, kuŗu slātavieši un čangalieši dod savienotiem spēkiem krogū Miķeļu tirgus vakarā, krit acīs daži sīkumi, kas aizrāda, ka viņi katru kopdarbu grib izmantot visvairāk savā labā. Dalībnieki sasēstas pie galda un sāk ēstgribu mānīt: gremo maizes garoziņas, reti kāds iedrošinājas paņemt naža galu pavalga, bet tad arī kā izbījies ātri aizcērtību ciet. Tagad savu pavalgu ņemt būtu tīri grēks, tāpēc ka gaidama kopzupa. Sausu maizi ēst būtu muļķība: kur vēlāk lai liek gaļu, par ko visi jāmaksā. Tālāk glezna vēl zīmīgāka: „Ikkatrs pa to starpu, kamēr vienu gabalu ēda,

nekavējās apdrošināties ar otru, kuŗu nolika sev priekšā, vai nu uz cības vāka, vai arī taisni uz galda" (47. l. p.). Mak-sājot iznāk anekdote: ikviens čangalielis vispārīgā maksāšanā sevi šķir noš, neskaitidams līdz, it kā zīmēdams sevi privilēģēto starpā, kam tā ēsmā nākas par velti.

Istā mērnieku laiku ēsmā ir goda mie-lasts. Tikko mērnieks par to ieminas, visa runas vīru sapulce paliek kā atmiešķēta: visu mērniekam vai par velti, dienas cik un par kādu maksu grib, tik goda mielastu, jo tur būs neredzēta ēšana un dzeršana. Par to Prātnieks cieti ieminas, labi pazīdams sapulci. Slātaviešu un čangaliešu fantazijas sevišķi labi strādā gar gaidāmo baudījumu. „Par sešiem vai septiņiem ēdieniem mazāk nebūšot, un citi nāksot jau gatavi no svešām zemēm aiz-zēģelētos dubulta katlos. Maizi cepšot sarkana stikla krāsnis. . . Groks krokodiļu pūšļos . . . Roņu taukos sālītas siļķes, paradi-zes sipoli, ukraiņu vērsu aknas, kavijaru zivju ikri, vienradžu smadzenes, lašu nieri, Kronstates šampanietis, Dāņu zemes kar-tupeļi, presēti Pēterburgas gurķi, klapēti Vāczemes cūku cepeši, kantaini papirosi, līki cigāri" (217. lp.) . . .

Runas vīru sapulce mums sniedz vēl dažus faktus: kad veči meklē goda mielastam lielas mājas, Kaspars izsmiedams mudina jaunu uzbūvēt, ar ko dažs vecis mierā, ja tik pašam nav jāmaksā, atļaudams taisīt par pagasta „dienām". Pagasta aizstāvē-tāji, pamanīdami mazāko kumosīņu, atmet ar roku visiem pagasta darbiem, lai nokoptu vecīša bairīša pudeles un šņabīti. Lai iedzertu un iekostu, viņi atstāj neapspriestas ievērojamās pagasta būves, piemēram, lielu mūra tiltu . . . Jo vairāk runas vīri dzer, jo labāki pagasta darboņi tiek: viens pie cepļa nostāvējis cauru dienu, otrs nabagiem kāpostus lasījis, trešs no meitām galvas naudu piedzinis. Beidzot šie „darboņi" dzērumā sacel tādu trok-sni, ka zirgi trūkstas uz ceļa.

Teņa tiesas dienā laužu acis lasāms prieks par viņa nelaimi, kā tas mēdz notikt allaž tādos gadījumos. Tas pats atkārtojas, Šrekhuberam taisnību aizstāvēt. „Ar bijāšanu viņi grieza Šrekhuberam ceļu un brīnodamies viņu pavadīja klusu ar acīm, kad tas līdz ar savu atsvabināto izgāja mierīgi ārā. Viņiem galva reiba domājot, kādam tam cilvēkam nevajagot būt, kuŗš drikstot stāties tik traki mēr-niekam pretim" (171. lp.). Ja, — viņiem galva reiba no — taisnības!

Kēncis, Slātavas cietumā gulēdams un vaidēdams, ar lielu patikšanu sagaida Pavulu, aizmīrzdams savu nelaimi un priecīgi sevi runādams: „Lai nu gan pasaule klie dz, lai klie dz par Die-vu, bet tikpat taisni, kā sacīt jāsaka, gan vis vēl neviens neizda-ris kā viņš" (185. lp.). Vēl lielāks bij abu nelaimes brāļu prieks, kad tiesas namā ieradās visi Čangalienas saimnieki un

pats Čaguļu tēvs arī! Visa priekšīņa bij bāztin piebāzta! „Tagad viņiem patika itin labi cietumā” (191. lp.).

Pievedisim vēl dažus sikākus faktus. Sudmalās, Rankim lampiņu nopūšot un paglabājot, neviens negrib visiem savu sveci dedzināt (242. lp.), un katrs, galvu pa durvīm pabāzis, sauca: „Tumšs” un griezās atpakaļ. Vispārības tumsā ļaudis negrib ne pirkstu pacelt, ne sveces galiņu ziedot. Vai brīnīsimies, ja Tenis mēlodamies izmet tādu nopietnu vārdu, saņemdamš sakamā vārdā Brenča pretsabiedrisko garu:

„Uz otra nelaيمي izstiepies, uz savu sa-raujies” (14. lp.).

Kāds svars un nozīme Brenča pretsabiedriskiem instinktiem? — Draugs rok draugiem, kaimiņš — kaimiņam bedri; mātē nomaitā meitu un liedz tai svētītu atdusas vietīņu . . . Šķelšanās, nemiērs un naidis valda ģimenēs un mājās, pagastos un draudzēs, gluži kā mēra un vaidu laikos . . .

Piemēram un paskaidrojumam ņemsim pašu dramatisko momentu „Mērn. laikos” — viesu piekaušanu. mielasta vakarā. Lielā atklātībā un nekaunībā nodarītais ļaunums izsprāgst gaisā kā aukstais zibins. Efekts bij liels, fiziski rupjš, bet nekā tālāki nesasniedza: pārsistas galvas, pāris zilumu muļķīgos pakaušos un mugurās, pāris cepuŗu, Švauksta sarkanā šalle un mice, pāris sagraizītu sleju . . . Mūsu taisnības aizstāvētāji nāk ar rungām un mītiem, kad viss jau pazaudēts, kad robežas novīlktas, kupīcas uzņemtas. Sabiedriskās pelnu drupās deļo atriebības gari. . . Svētā un augstā tiesas un taisnības aizstāvēšana pārvēršas zemā un nesaprātīgā atriebībā.

Prātnieks kā ķēniņš attīsta savu darbību un valda abās valstīs, vienu celdams, otru pazudinādams. Viņa māja ir milzīga kukuļu faktoriļa: Slātavai un Čangalienai viņš uzlīcis ļaunus klaušus savā un mērnīeka labā. Bez Prātnīeka darbības Grabovskis nebūtu paguvīis tādu lomu vīlkt, nedz arī tādus ērmus sarīkot, kad čangaliešus sadzīna ar kukuļu vezumiem mērnīekam durvju priekšā. Palasat īnteressanto vietu (178. l. p.). „Čangalienā rīkojās uz milzu godībām: tur slaktēja jeb kāva, medīļa un zveļoja, pīrka un gādāja, gan mucās, krūzēs un pudelēs, gan kastēs, kulēs un papīros. . .

„Vīenā pašā dienā sacēlās pa visu valsti savāda neredzēta kustēšanās: vīsi brauca, gāja, steīdzās un čukstēja, bet nevēns negribēja stāstīt, kurp un kādēļ; kam kāda prece bij uz rokas, to pārdeļa ar steīgšanos, un vīena alga par kādu cenu; tāpat arī barojamus lopus un visu, kas vīen atlīka un ko varēja izdot pret skaidru naudu. . . un naudas meklēja jo dīenas jo ciešāk, kā kad būtu jāleļ vai zelta telš (177. l. p.). Naudas kurss

sacēlās līdz 400%, tā ka saimnieki izrakstīja parādu zīmes līdz Mārtiņiem un Ziemas svētkiem par otriem" (128. l. p.).

Slātavā kukuļošana gājusi tik tāli, ka Šrekhubera vārdiem, pie mērnieka durvim varot atdzīt veselu ganāmu pulku vēršu, ir tad nebūšot par daudz.

Tādus efektus Prātnieks var sasniegt ierunādams, uzmudīdams un agitēdams. Viņš veido sabiedriskās domas, kā skulptors mīkstu mālu, un nevis tāpēc, ka Prātnieks būtu ģenijs, bet materials pārāk padevīgs, glēvs un pasīvs. Sabiedriskas domas viltot, tas pārāk viegls darbs: pacietīgi vajag pūlim atstāstīt to gudrību: dosi naudu — būs zeme, lanka, ataudziņa. . . Pūlis bez jēgas, prāta un saprašanas uzķer viltīgās domas un viegli dōdas katrā cīlpā. Pūlim trūkst pareizu sabiedrisku instinktu, kas liktu apdomāties, pirms ķert netaisnu mantu. To labi zin sabiedrisko domu falsifikatori un dzen savu melu un viltus politiku. Vienīgo, vareno pretinieku Kasparu mērnieks, Prātnieks un Raņķis dabon projām ar tiem pašiem izredzētiem viltus un varmācības līdzekļiem. Prātnieks gadiem apmelo Kasparu, kārtīgi šo cietokšni aplenkdam un apšaudīdam vēlāk ar viltu izdabū pretinieku no mājām un no acīm nost. Viltus un varas politika ir kukuļošana; ja visi dod, vai visiem var līdzēt? Vai mērnieku blēdības ar viltīgām kupicām un robežu dzišanu nepierāda, ka visi izlieto „Brenča“ muļķību un neprātību? Pār vergiem un muļķiem valda varmākas. Arī mūsu dzīvē šim šausmigam likumam bij pilsoņu tiesības: kam nags, tam tiesa. Varai, spēkam un viltībai vadot grožus, taisnība, likumība un tiesa vairs neatrod vietas. Pēšņi sākās neganta orgija, kas atnes postu un nelaimi. Tāda vispārīga tumša orgija ir mērniecības laiki. Sākot no komiska un beidzot ar traģisko, viss grozās ap varu un viltu, ap blēdībām, varmācībām un naudu.

Ja sabiedrība varēja vienaldzīgi noskatīties, kā mērnieku banda gadiem kājām mīda tiesu un taisnību, kā nezvērs varēja tramdīt Kasparu un īpaši nelaimīgo un ārprātīgo Lienu, tāda sabiedrība ir sašķobīta pašos pamatos.

Pirms spriežam bargu tiesu, mums jāuzklausā abas puses, arī tā, kas sabiedriskās domas aizstāvējuse. Mazus sirdsapziņas pārmētumus mēs nomanām arī Prātnieka kalpu un mērnieka ciemiņu vaibstos tie nevis labprāt skatījās viens otram acīs, satiekoties vaigu vaigā pie mērnieka durvim vai pie Prātnieka. Lai izspruktu no tādām nepatīkšanām, tad Slātavā brauca pa vienu ceļu, bet atpakaļ — pa otru, lai nav jāsatiekas ar pušniekiem, kas patlaban iet to pašu grēka ceļu. Liels sajūt tumši un neapzinīgi, ka labus ceļus nestaigā, midami Prātnieka pēdās.

Bez šiem neapzinīgiem ļautiņiem, piemēram Keņča, Pāvula,

Pietuka un visa tā milzuma mērnieku viesu, ir daudz cilvēku, kam dziļi sāp sabiedriskais ļaunums; galvenie: Kaspars un ārzemnieks Šrekhubers vārdos un darbos ceļas mērnieka partijai pretim; Kaspars vietnieku sapulcē, Šrekhubers — dzirnavās. Visādā ziņā Kaspars stādams augstāki par Šrekhuberu, tomēr viņa cietiem pārliecības vārdiem mazāk svara: Kaspars runā mērnieku laiku sākumā, kad ļaudis mērniekus gaidīja kā eņģeļus; tikko manījuši viņu nagus, tie sāka klausīties Šrekhubera skarbos vārdos. Ko viņš var vairāk darīt, kā atsvabināt nevainīgi notiesāto? Vai viņš var stāties nemiernieku rindās un priekšgalā? Vai taisnības lietu var pats savām rokām glābt? Šrekhubers tikpat nespēcīgs kā Kaspars. Abi gan runā, bet darītāji citi, kas nav cienīgi taisnību pārstāvēt. Lai gan Šrekhubers nāk no tādas zemes, kur taisnību var atklāti meklēt, tomēr viņš neatrod citādu ceļu, kā vienīgi varmācību: „Nost ar tādiem mērniekiem!” un viņš sniedz roku zagļu bandai. Lielums ir nespēcīgs taisnību aizstāvēt, stiprais mazums ir pie pirkstiem saskaitāms. Visā vietnieku pulkā, kur sēd pagasta „labākie” vīri, taisnību aizstāv vienīgi Kaspars. Kapsētā, kad Prātnieks un Oliniete pulgo nelaimīgo Lienu, ir gan laba tiesa ļaužu, kuriem spiedās asaras acis, „tik vien šie ļautiņi šādās vietās nedz runā, nedz driest runāt.”

Labie veclaiku cilvēki: Ilze, Anuža, Oliņš, pienākuma un uzupurēšanās cilvēki, tragisko varoņu cilts tēvi, ir īsti klausu ļautiņi, kam sirdis šķistas, un labais kā debess balva dots. Viņu personība ļoti vāja: to griba beidzas pavēlē un cerībā — bērnu palāvībā... Viņi tik pat vāji kā istie gribas vājnieki: Pietuks, Švauksts un Drekberģis. Pēdējie nekā nesaņemot laika garā, ne „brīvestībās”, ķēmodami verdzīgi pakaļ visam, ko tik ierauga. Viņi vēl nožēlojamāki kā diženā ganama pulka pārstāvji: Tenis, Ķencis, Pāvuls un Oliniete. Minētie āksti un kolektivismā pārstāvji sastāda to sadzīves milzeni un simtgalvi, kas domā svešas domas, iedegas citu mīlestības spēkā kā salgojošas pārslas, tumst svešā ļaunumā kā no rudens mākoņi. Nolādētā nabadzība un verdzība, kuŗu Pietuks liekas apracis, viņa paša personā ir atmodusēs nejaukā formā, apzeltīta un nobalināta kā kaps. Kā tas ar skoloto, tā neskoloto kolektivismā pārstāvi: abi a kli klausā mērniekam un Grabovskim. Kā jau cilvēki, kas ieradusi vēģētēt bez iniciatīvas un atbildības, kas ieradusi bijāties un klausīt, ciest un uzupurēties, nekurnēdami un nesūrodomies.

Ļaunajam un labajam, kā sabiedriskai un kolektīvai parādībai mūsu dzīvē, ir viena kopēja īpašība: katra sabiedrīga kustība ir pasīva. Viņai aiz muguras stāv slepens vai atklāts virzītājs, kas to vada kā kora vai teatra vadonis. „Mērnieku laiku” sabiedrībā ir divi galvenie vadoni — mērnieks

un Grabovskis, un grūti izšķirt, kurš no viņiem labāks. Abi viņi lieli zagļi un laupītāji, tik „taisnības“, kā „netaisnības“ aizstāvētāji. Kas tā par taisnību, ko Grabovskis aizstāv? Mēs esam nonākuši līdz tai vietai, kur mums jāatzīstas, ka mūsu sabiedrība nevar taisnības aizstāvēt. Tā ir visbēdīgākā „Mērnieku laiku“ mācība, kas mums pamatīgāki jāapcerē. Kāpēc mūsu sabiedrībā tik maz kopības instinktu, kā tas izskaidrojams.

Latviešu pirmatnējās nometnes atrodam neauglīgā un nabadzīgā Vidzemes dienvid-austrumu daļā, kalnainā un purvainā Daugavas labā krastā, ap Gaujas iztekām, Lubānes ezera staigņiem, lāniem un muklājiem. Zemes ārējie apsargātāji bij purvi un meži, lielā platība un — apgabala nabadzība. Latvieši zināmā mērā arī atgādina leišus, sevišķi dažas viņu ciltis no tuvākiem apgabaliem. Kamēr Polijā, Krievijā un Prūsijā modās rosmīga dzīvība, Lietava un Latvija snauza aizvēsturīgā miegā, atspiestas uz tālo jūrmalu, aiz purviem, mežiem, nost no katras attīstības vēsmām. Vislaunākais liktenis ķēra Latviju. Kamēr leitis kā lācis apdraudēts savā migā, šāvās augšā un, ieraudzījis sevi dzelžu žņaugās no briesmīgiem ienaidniekiem, tatariem un ordeņa, stājās zem kunigu rīcības un ātrumā izauga par bīstamu un varenu spēku, latvietis palika izklaidēts un neapvienots. Leišus apvienoja izsamisums, kas ātri atdzīva un nevarēja dot jaunus attīstības dīgļus. Latvietis tajā laikā nerādīja nekādu dzīvības zīmju. Vispārīgs dzīves fons bij drūms un nospiests.

Zemes fiziskiem iespaidiem ļoti liels svars, tāpēc ka viņi konservatīvi, nepārgrozāmi, un pastāvīgi.

Kalnā, kur tēvs bij iemeties, dēlam vairs vietas nepietika. Kad dzimtu sāka spaidīt bads, tēvs iedeva dēlam cirvi un raidīja mežā, lai cērt sev māju un taisa ligzdu, kur tik patīk. Drīz vien tāluma un sliktu ceļu dēļ asins radniecība sāka piemirsties, un jaunā saimniecība iesāka vientuļu, atsevišķu un nošķirtu dzīvi. Zemes apstākļi neatļāva kopoties, tāpēc vajadzēja katram domāt par sevi, mesties apēnotās, purvainās kalvās, iet droši vienam milzu gāršā, nebīstoties ne lāču, nedz vilku. Pirmā kārtā vajadzēja lielu miesas spēku, sīkstu pacietību un izveicību, lai neaizietu bojā; vajadzēja gādāt tik par sevi, savu ģimeni.

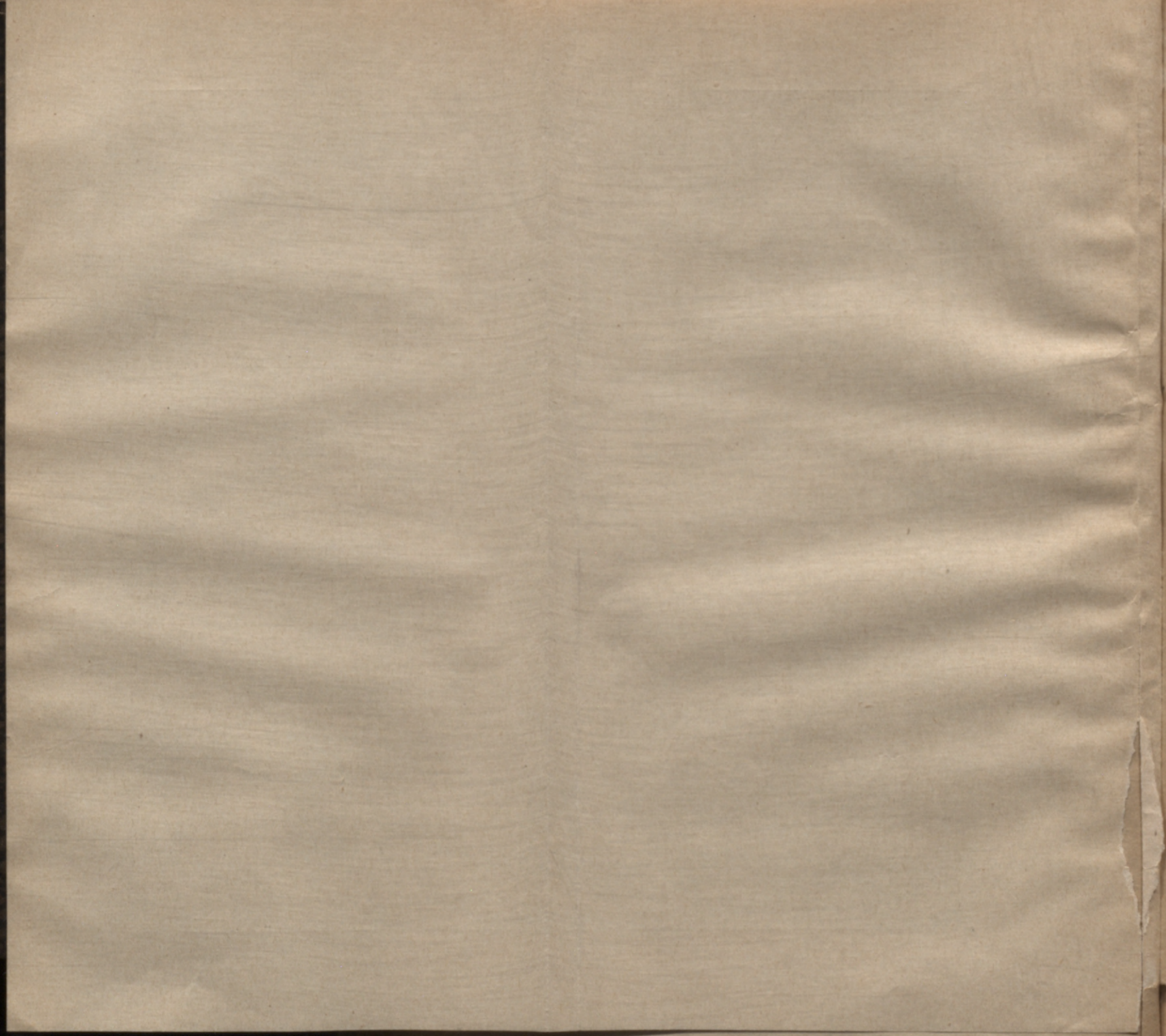
Sadzīves pamata šūniņa, kurā dibinājās latviešu senā un patriarhalā dzīve, bij ģimene, kas saimniecīgā dzīvē, papildinādamies vajadzīgiem darba spēkiem, izvērsās saimē. Galvenās sastāvdaļas ģimenei un saimei vienas un tās pašas: saimes galva ir tēvs, kas aizstāv lielākā strādnieka un vadoņa vietu, viņa palīgi: māte — māmuliņa ar dēliem un meitām, pieskaitot dažreiz svešniekus, audzēkņus, bāreņus, sērdieņus, kalpus un kalpones.

Latvieši paliktu neizprotami citu kaimiņu — krievu, lībju un

igauņu starpā, ja mums viņu stāvokli neizskaidrotu zeme un vēsture. Lībis visādā ziņā stāvēja vācu atnākšanas laikā politiski augstāki par latvieti: viņš bij jūrnieks, zvejnieks un zemes kopējs. Gar Daugavas krastiem stāvēja bagāti lībju ciemati, kas pievilka tirgotājus. Tāpat Igaunijā bij manāma dzīva, rosmīga kopdarbība, kas rāda zināmu attīstību. Dzijā plaisma starp tautībām redzama vācu atnākšanas laikā: kamēr lībi un igauņi turējās nāvīgi pretim ienaidniekiem, latviešu lielākā daļa pieņēma vācu palīdzību pret igauņiem, krieviem un leišiem. Trīspadsmitā gadu simteņa cīņās aizgāja bojā lielākā lībju daļa, īsteni bagātās šķiras, pilskungi, bajari un ciemu vecākie. Pa bruņinieku zirgu pēdām latvietis laužās lībju zemē, pamazām atšķirdams vienu ciematu no otra, pamazām slēgdams tos dzelzu lokā, līdz ieraudzīja jaunu elementu — jūru, kas viņu aizturēja. Latvietis bij salauzis plāno lībju ciematu joslu gar jūrmaļu. Ziemeļos viņam aizsprostoja ceļu kompaktās igauņu masas. Lai gan latvietis sabiedrīgā ziņā vāji organizēts, klausīja katram stiprākam pretniekam, meklēdams aizstāvjus vienā vai otrā pusē, tomēr viņam piemīt savāds spēks, kas pašķīr tam vēsturīgā laikā gaitu. Kur citi klūp, tur viņš stāv droši, pat tādā laikā, kad viss irst un jūk. Tāds brīnišķīgs spēks atrodams sabiedrīgi neattīstītā latvietī. Grūtos krīzes laikos uzvarē tas, kam mazāk prasību, kas lētāk panes postu, kaļu, kam nav vajadzīga sabiedrība, kas līdzīgi lācam un vilkam var iztīcināties gāršā pats saviem spēkiem. Latvieša atspāids meklējams tik ģimenē un saimē. Un tās ir tādas sadzīves un saimniecības formas, kuŗas var iznīcināt tik kopā ar visiem iedzīvotājiem.

Kolonizētāji, nākdami no metropoles, ņem līdz sadzīves kārtību. Tāpat vācieši būs mēģinājuši latviešiem iepotēt kopības garu, dibinādami sādžas pēc Vāczemes parauga, bet visiem šiem pūlīņiem nav bijis sekmi. Latvieša dabā pēc gadu simteņiem izkļaidus dzīves lielā mērā ieaudsis nošķiršanās gars. Vēsture un tautas tālākais liktenis šo īpašību tik vēl izasināja. Ja kaut kādā vietā aizmetās plašāki, bagātāki ciemati un augstākā kopdzīve, to feudālā dzīve salauza un sadalīja tādā kārtā, ka apkāva nastām, nodevām un citiem spaidiem, ka zemniekiem nācās zemi atstāt, kuŗu paņēma kungs, vai dalīties stīkās, panīkušās saimniecībās, no kuŗām nebij ko ņemt.

Garīgā dzīve ir labākais sadzīves kārtības liecinieks. Latviešu pasaka, cik tāli tā attēlo tautas patstāvīgas domas un jūtas, grozas aizvien šaurā ģimenes lokā. Tāpat arī tautas dziesmas apdzied tik vienīgi tēvu, māti, sētu, māju, tad pēc kārtas visu dzimtas un katras personas dzīvi. Dažreiz izteiktās domas, ka mūsu tagadējās tautas dziesmas sastādījušas lielisku tautas eposu, kaut ko līdzīgu grieķu Iliadei un Odisejai. Tās ir ļoti maldīgas un nesaprātīgas domas. Latviešu tautas dziesmas ir liriskas

četrīnādu dziesmiņas, sentimentālas, sajūsmīgas, nesakarīgas vēsmiņas par dvēseli, vai atkal pratulas un sentences. Tautas dziesmu priekšmets aptver ģimeni, kur pirmā vieta tēvam, mātei un Istiem bāleliņiem. Vislielākā nelaime, kad nomirst tēvs un māte: dzimta izšķīst, māja pāriet cita rokās; otra liela nelaime — tālas tautas: tur neviens neaizstāvēs; tas ir tikpat kā sērdienība... Arī mēdīņas tautas dziesmām lēnas, gurdēnas un dziļas, kas norāda, ka viņas dziedamas vienam vai mazam pulciņam, kam zināma jūsma sirdī kopīga. Tautas dziesma cieti nošķir īstenieku no svešnieka, savu no cita, naidīgi itzurēdamās pret sveštautieti, pret otra pagasta locekļiem, tik retos, it kā izņēmuma gadījumos paceldamās līdz vispārībai. Tāpēc mums arī vajag katru parādību izskaidrot, skatoties no ģimenes redzes punkta.

Ģimene audzē latvieša dabā visu ļaunumu un labumu. Daži mūsu centīgi žurnālisti domā, ka ģimene audzē tautas, valstis lielas, dodama pamatu visai sadzīves ēkai. Tādas domas viņi būs izlasījuši no pirmās ārzemju mācāmās grāmatas un sludina nepārbaudītas. Mūsu sabiedrībā ir gluži otrādi: ģimenē dzimuši un izaudzināti visi pretsabiedrīgie centieni, tāpēc ka sabiedrība nav liela ģimene. Nebūt negribētum apgalvot, ka latviešu dzimta nav vesela un krietna, — nē, gluži otrādi, reti mēs atradīsim tik cietu un solidarū ģimeni, kāda ir mūsējā, kas devuse tautai spēku pārdzīvot visus garos verdzības laikus. Ģimene iemācīja latvietim darbu, deva cietu, nesalaužamu gribu, palaušanos paša spēkiem; ģimene iemācīja viņam cienīt taisnību un neviltotu patiesību, jo savēju starpā nav iespējams melot; viņa iedēstīja sēru rezignāciju, skumju un nopietnu pasaules ieskatu. Latviešu ģimenē tēvam nesaistīta vara, tāpēc ka sabiedrība, kurās nemaz nav, nevar uzlikt viņam ierobežojumus. Latviešu ģimenē pirmais likums ir akli paklausīt, nedomājot, nepārliktot; otrkārt, dzimta iemācīja latvietim neierobežotu egoismu, kas atzīst tik sevi un savus tuviniekus... Dzimta dzīvoja nospīti: darba daudz, barība liesa, apģērbs plāns; tāpēc vajadzēja manīties un raut, ko nagi nes, lai izsargātos no galīga posta. Nošķirtā dzīve, kad ļaudis redz tikai tirgus dienās un svētdienās, nestiprina kopīgās interesēs, kopdarbībā un solidaritātē. Spriedums vispārības lietās atkarājas, ko saka „vecie“ un „gudrie“. Reti latviešu sētās atradīsim pareizas sabiedrīgās domas. Citas sabiedrīgas tautas uzmin visu ar iedzimtu instinktu, bet mums tā gandrīz trūkst.

Latviešu ģimene ir savādniecīga, pārāk stingra un cieta: nevērojot visas labās īpašības, kas devušas latvietim mūsu zemē uzvaru, viņa gars palicis sabiedriski kroplains šaurā un vientuļā ģimenes lokā. Kaut mājā latvietis būtu ēngelis, tomēr sabiedrībā bieži vien vilks un nevaldāms plēsoņa. Kā senāk mums trūcis

plašas vēsturīgas dzīves, tāpat tagad, kad latviešiem jāstājas diezgan plašā sadzīvē, viņš nezina, ko darīt, apjūk kā bērns tirgus dienā, laijas vadīties kā ganāms pulks. Senākā dzīve audzināja kalpus, daudz — ja strādniekus, bet ne cilvēkus. Nevienam latviešiem neprasiņa, kas tu gribi būt, bet uzspieda visur svešu gribu: mājās — tēvs, muižā — vagars, bāznīcā — pērminders un mācītājs.

Vēsturē minētās nedienas un nelaimes apcerējuši, labāki apjautisim, kāpēc jaunais laiks dzima tādās sāpēs un krampjos, kad jaunais laiks, naudas saimniecība, jauna ražošanas kārtība, kas prasa uzņēmīgu garu un patstāvību, iebrauka kā sirotājs kļūstās latvju sētās, saceldams jaunus garus kājās. Laiks uzspiež individuālu pašdarbību: esi brīvs, pats ražo, pats baudī augļus, iemanto, kļūsti bagāts, neatkarīgs! Klausu m a s a tā pavisam nevēlējās: katrs pārlabojums zemniekam spiestin uzspiežams, rente un gruntniecība izcināma. Paradums, garīgais kūtums un trulums, iedīdītā morale, kolektīvā atpakaļrāpība sīkstī turējās jaunam laikam pretim. Pirmie avižnieki, tautiskie romantiķi daudz rūgtuma un vilšanās piedzīvojuši minētā laikā. Realisti — Neikens, Kaudziņi, dziļāki un pilnīgāki notēlojuši pārejas laimēti, rādidami, cik grūti latvju zemnieks pielāgojās jaunam laikmetam, piem., Neikena „Kalniņš un Puriņš” un īpaši „Mērnīeku Laiki”, kas stāv laikmetu krustceļos, nostādīdami veco un jauno laiku cilvēku asos pretstatos. Spirtai, rosmīgai patstāvībai nācās dzimt mokās, rūdīties sviedros, vaidos un asarās.

Autonomie cilvēki mūsu pašu vidū izauguši, ieskatu izcīnījuši un ciņās nobrieduši. „Mērnīeku laiki” taisni rāda to ceļu, pa kuru mūsu krietnais jaunlaiku cilvēks nācis un gājis, kā no veciem patriarchāliem laikiem pārkāpis mūsu satracinātā un sarežģītā modernā dzīvē. Kaspars Gaitiņš un Liena vedami ciešā sakārā ar veco ticības kodolu, kas viņu būtne dēstījis dievišķi cēla gara dīgļus, to skaidro ģimenes garu, kas mūs viņos tā pārsteidz. Fiziski un morāli mūsu modernais cilvēks izaudzis līdz jauneklā gadiem brāļu draudzes garā. Tur viņš smēlies brīnišķos dīgļus, kas tik krāšņi izplaukst Kaspā un Lienas garā. Veco brāļu draudzes bērnu ticību viņi pārvērs apzinīgā un sabiedriskā cilvēka pārliecībā, pārdzīvotā, izcīnītā, kas ne tik ar sirdi uzņemta, bet prātā pārbaudīta, organiskā domu sistēmā ieslēgta. Kaut zemnieka kļūmainos un nodrāztos salīdzinājumos un prātojumos tērpta, saturā tā izteic jaunu pasauli, kam vispārtautiska nozīme. Un vārds šai tikamai parādībai — latvju autonomais cilvēks, kas aptver vēlāko un pat jaunāko laiku sabiedrības rakstu kodolu. Jaunākie raksti šo pamata tematu attīsta un padziļina zināmos virzienos. Metot acis jaunākā rakstniecībā nopratisim, ka daudz no senajām gara mantām un īpašībām uzzels jaunā krāšņā dzejas

spožumā. Tā vecais saistas ar jauno. Un „Mērnīku laiki“ paliks kā atziņas tilts no vecā laika jaunā. Labais tautas gars atmodas jaunās formās, kā Poruka sapņu idealisti cildina modernā dzejas un domu gaismā veco jūtu hernhutismu. Cik daudzi no mūsu jaunlaiku sabiedrības cīnītājiem, sapņotājiem, utopi-
stiem un arī socialistiem, kaut negribētu ne mūžam atzīties, neskrūtis lielo atsacīšanās, uzpurēšanās, cilvēku mīlestības un skaidrības garu, kas riet no veco hernhutiešu sirdīm un neapzi-
nīgi pārgājis jauno miesā un garā.

Kaspars likteni izbaudīja mūsu censoni 60. gados, kad tumšā „Brenču“ sadzīvē vajadzēja nest pirmos gaismas stariņus. Viņiem arī bij jānes upuri vien saviem idealietiem. Valdemārs, diženākais no latviešu darboņiem, izcieta visu ienaidu, vaidus un melus, it kā gara un prāta patstāvībā un ideālu cēlumā būtu dzimis Kaspars. Valdemārs dzinās apgaismot tautas brāļus un ievadīt labākā darbā un iekārtā. Valdemāra ieroči tiri garīgi; katrs vārds idealisma diktēts. Viņš gribēja Latvijā pārdēstīt gabalu Vakar-Anglijas, kādu ideālu Uelsas fermu iekārtu ar apgaismotiem zemniekiem, kas būtu pašapzinīgi, gudri, izmanīgi. Tautas dzīves mērauklas viņš aizgūst no augstām kultūras zemēm, lai pierādītu taustāmā veidā skolu vajadzību. Starpība tik tā, ka Valdemārs ar biedriem bij vēsturiskas personas, kamēr Kaspars vairāk līdzinājās vai vienam, vai otram no brāļiem Kaudzišiem. . . Kaspars līdzīgi Valdemāram un biedriem ir pirmais latviešu patstāvības pārstāvis, kultūras pirmais tipiskais iesācējs. Kaspars ar 60. gadu darbiniekiem ir pirmais sabiedrības pamata akmens, sabiedrības loceklis, kas dzīvi aplūko no vispārīgā labuma redzes punkta. Kaspars ir rakstos pirmais latviešu autonomais cilvēks. Viņa gars spēj atzīt jauno un labo, pieklājīgo un nepieklājīgo, katrā gadījumā piesaukdamas savu sirdsapziņu.

Slavenie filantropu vārdi, kas teorijā, pie rakstāmiem gadiem, kā kabinētu sludinātāji un aģitatori, vienādi vai otrādi strādājuši latviešu brīvlaišanas labā, visi tie nobālē zaļās un jaunās dzīves priekšā, kad parādījās istās brīvības pārstāvji 60. gados: Valdemāri, J. Allunani, Biezbārži, Baroni un daudz citu Kaspars garā un spēkā.

Salīdzinājumu vēl varam tālāk risināt. Kā Kasparam vajadzēja bēgt no ienaidniekiem, tā jaunlatviešiem nācās vairīties no vecā „Brenča“. Viņi tika izklidināti visās pasaules pusēs no tiem aizspriedumu, muļķības, un verdzības elementiem, kas tik dziļi gul latviešu dabā. Valdemārs upurēja jaunības ideāliem savu spīdošo ierēdņa karjeru, kāvās pirmos laikus ar nabadzību un trūkumu; nelaimīgā Novgorodas lieta viņam maksāja gandrīz dzīvību. . . Biezbārdis pēc visām briesmām aizspruka Tulā, Spāģis mēklējās vietas tālā Krievijā, kur arī nomira; pat nevainīgas

Ernsts Dinsberģis, aiz pārpratuma ilgi ķircināts un tirdīts, nometināts Jaunjelgavā. Bet idealisms ir tāds ziemcieša stāds, kas aug nelaistīts un nekopts: ko domāja Valdemārā iznīcināt, tas uzzēla sparīgi Jūrī Materi. . . Tagad, kad cēliens galā un atrodam draugus un ienaidniekus kā „Mērnieku laikos“ kapu kalnā, tagad laiks spriež taisnu tiesu, atļaudams ciešāki izdibināt visu laikmetu un katru varoni. Pēc grandiozās idealisma katastrofas 60. gados, kad netik paši jaunās mīcības pravieši, bet pat viņu diženais darbs tika nodoti iznīcināšanai un izdeldēšanai, līdzībā runājot, kā Kaspars no slepkavas rokas nošauts, viņa pretnieki, naudas un mantas rausēji, ņēma pārsvaru, un tie bij Raņķa un Prātnieka padevīgie kalpi. Prātnieks arī grib ar Pietuku un Švauksu, Kenci un Pāvulu vēsturīgo lomu spēlēt. Kā Kaspars neatrada atbalsta Slātavā, tā 60. un 70. gadu idealisti jutās atstāti krievu reakcijas, Baltijas muižniecības un garīdzniecības atriebības priekšā.

„Mērnieku laiki“ paliek cildenākais tilts no veciem laikiem jaunos. Gars, ko šķita kapsētā guldām, bij Kaspars un Lienas personā sen no kapiem augšām cēlies, lai mūžam dzīvotu mūsu vidū. Un „Mērnieku laiki“, kā saimnieciskās un garīgās dzīves liecā epopeja, ir pirmais neaizmirstamais gaismas stars klaušu laiku haigā tumsā.

IX. Kaudzīšu pasaules ieskats.

Kaudzīšu pasaules ieskats. Nekad gan mūsu rakstos nav valdījusi tik drūma pamatskapa kā 60. 70. un 80. gadu realismā, īstenības notēlojumā, nekad neesam skatījuši mūsu rakstos tik traģiskas ainas kā Neikena, Kaudzīšu un Apstīšu Jēkaba darbos. Īstenības traģisms mūs nav tik pārāk uztraucis; tas izskaidrojams aiz dažkārtīgiem iemesliem: 1) realisms nesastādīja skolas, bet parādījās sporadiski pa vienam, otram pārstāvim katrā gadu desmitā; 2) realisms ir nacionāls, nevis tautisks, mākslā un pasaules uzskatā oriģināls, smags, objektīvs, grūti atdarināms, gandrīz neatkārtojams, netulkojams; 3) pamatos un nolūkos realisms stāv pretstatā tautiski romantiskai publicistikai, kas bij gankareivīgi skaļa, bet aizgūtu ideju apdvēsta. 4) realisms mākslā nekad nav pazemojies līdz lētai, karstai un kaislīgai publicistikai.

Kamēr publicistika karo par tiesiskiem un saimnieciskiem jautājumiem, bieži vien nespēcīgi un nesekmīgi, kā tas reakcijas un tumsonības laikos citādi nevarēja būt, realisms tirda un vērtē nacionālo garīgo pasauli, etiskos, reliģiozos ieskatos. Realisms meta latvieti univerzāla viedokļa s. aru kausos un atrada to bieži vieglu un mazvērtīgu.

Realismam vairāk filosofiski, etiski, reliģiozi pamati un ideāli estētiski un intelektuali nolūki, — publicistikai vairāk tiesiski, saimnieciski pamati un materiāli nolūki; realisms patstāvīgs un īpatnējs domās un izteiksmē, publicistiskais romantisms laikmeta iedvēsmēts; pašos pamatos realisms progresīvāks nekā publicistika un romantisms; realisms objektīvs, romantisms subjektīvs.

Salīdzinājums likts temata ievadam. Nevairāmi esam nonākuši vietā, kur mums jātaujā, kādām mērauklām Kaudziši mūsu īstenību mērijuši? Vai tām pamatā reliģija un etika, idealisms vai materialisms? publicistiski tiesiskais vai humanitāri etiskais un cilvēciskais viedoklis?

Kaudziši, garīgi diviņi būdami, nav spējuši ilgā kopīgā dzīvē un darbā viens no otra nošķirties; to viņi daudzkārtīgi atklāti apliecinājuši. Protams, ka mums nav ne mazāko tiesību un iespējas viņu pasaules ieskatus atsevišķos pavedienos izrisināt, turpretim jālūko jo cietāki saistīt, lai viens otru labāki apgaismotu.

Kaudzišu reliģija. Neapšaubamā kārtā brāļu kopējais reliģijas un etikas veidols būs Kaspars Gaitiņš, kam pieder autoru, protams, arī lasītāju sirdis. Kaspara etiskais tips mums divkārt darbu atvieglo un vispārinājumus nodrošina. Minēsim šai vietā dzejiski zīmboļiskos Reiņa vārdus. Vija IV. 36. l. pusē:

Zems logs, gara puķe: grūts mūžs!

Lasot Reiņa aforismu, man tūlīņ rēgojas acīs viņa garais, kalsnējais, drusku saliektais domātāja stāvs, lēnā, apdomīgā gaita, nopietnais zīmīgais vaigs un klusa, nosvērtā valoda, un negribot atkārtoti viņa īsos un smagos vārdus. Īpatnējais un lielais latvju domātājs, kā latvju ģenija prototips, paliek iesprostīts šaurā dzīvē kur tik maz gaismas, tik mazas izredzes, tāpēc arī gara un domu „puķe” stīdž pāri zemam „logam”. Kas šauro dzīvi līdz padībeņiem skatījis, netic varai un mantai, sabiedrībai, draudzībai, mīlestībai, vēro tik ačgārno ģekību un nelietību, nespēj notvert dzīvē personīgās laimes, tam atliek vienīgi skaudrie domu ratu gārdzieni, kas līdzīgi sirds asins ziediem izlāso dziļdomīgā pesimistiskā aforismā: zems logs, gara puķe: grūts mūžs!

Kā Kaspars Gaitiņš, Reinis stāv uz brāļu draudzes ticības gruvekļiem: tās mīlas atmiņas, kas jāatstāj. Reiņa idealismam, realismam un pesimismam šādi pakāpieni (Vija IV. 103. l. p.):

„Jaunība uzskata pasauli tādu, kāda viņa nav, vira gadi — tādu, kādai tai vajadzētu būt, bet vecums tādu, kāda tā ir. —

Jaunība neprātā romantiski sapņo; paralizēts vecums gaužas

un vaid; abi apvienoti nevarībā un nespēkā: vecums nespēkā mirst, jaunība domai un cīņai nav nobriedusi. Reinis raisās no jaunības nevainības, atstādams naivo veclaiku ticību (Vija IV. 46. l. p.):

„Ticība ir mātes klēpis. Bet mātes klēpis ir tikai bērniem, viņu izauklēšanai. Pieaudzis nespēj mātes klēpi salocīties... Un ja kāds auklējamais mātes vai aukles klēpjā nekad nevar atstāt, tad tādām ir kāds kroplums, kāda nepilnība, kas viņu tādu nabadziņu tur notur, Tāpēc tad, ja mātes klēpilā laikā atstāj, nav nekāds ļaunums, un tam vajaga tā arī būt; bet te prasāms tikai tas, lai pieaugušais nedara kauna savam mātes klēpim, turpretim to mīlē un cienī jo projām tāpat, kauču tajā vairs nedus.”

Reinis ticības klēpi atstājis daudz laba, kā Kaspars dzīvē aiznesdams līdz un, pārveidodams kodolu, izstrādājis savādu jaunlaika cilvēka reliģiozu etiku.

Visilgāki un sāpīgāki Reini nomocījusi dogma par Kristu kā Dieva dēlu (Vija 11., 12., 20., 24. l. p.). Ticības lietās viņš itin radikāls, ko savā laikā arī Gulekes mācītājs teicis:

Ak tavu lielu aklību,

Ja prasa tikai ticību! (Vija IV., 11. l. p.).

Tālāk vēl jo labāks piemērs (Vija IV., 29. l. p.): „Ja saprotu, kādēļ gan tad lai ticu? Ja nesaprotu, kādēļ tad ar lai ticu? Reinis pazīst ticības šaursirdību un necietību, piem., (Vija IV. 49. l. p.): „Ticības brilles izšķir tikai divas krāsas: visu, kas viņas pašas — par baltu, visu, kas nav viņas — par melnu.”

Par ticības naidu (Vija IV. 33. l. pusē): „Ticības naidis ir — ja ne tik pats briesmīgākais naidis pasaule. Viņš nemitas, pirms tam padodas vai mirst. Bet kāpēc šim svētamam piemaisīts tik nāvīgs ļaunums klāt? Patiestībā tas nav pašas ticības, bet cilvēku pievienots ļaunums.”

Reinis zaimo grēku piedošanas dogmu, kā tā parādās Olinietes un līdzīgu praksē (Vija IV. 18. l. p.): „Ja cilvēks visu mūžu caur (!) parādu atlaišanu ieradināts parādus taisīt, vai tad kāds brīnums, ja kāds arī pat pēdējā stundā nodarbojas ar šo savu ierasto veikalu, parādu atlaišanu izkaulēt.” Pavisam „nekristīgi” skan kāds aforisms (Vija IV. 93. l. p.): Grēks ir briesmīgs, tā to atzīst arī paši cilvēki; bet vai grēku nolīdzināšana nav jo briesmīgāka, ja to darām ar cita asinīm — tā cilvēki neatzīst vis.”

Reiņa filosofijā neatradīsim, protams, sistēmas: tā pašiem jākombinē. Dogmatiku viņš ņem tīri cilvēciski, kā zemnieks praktiski un tāpēc visgrūtākā Kristus dievības dogmā saskata taisni humanitāro, meklēdams absolūto ikdienā, ikviena cilvēka dvēselē un garā (Vija IV. 11. l. p.) „Es

ticu, Jezus Kristus ir patiess cilvēks, no jumpravas Marijas, un Dieva dēls tapis. Kā tas iespējams, to apliecina Kristus pats, sacīdams: „Kas dara mana Debesu Tēva prātu, tas ir mans brālis un mana māsa.” Tapēc tālāk (20. l. p.) „Kristus cīnījās, ber ne tādēļ, lai tev nebūtu jācīnās;” „Kristus lielskā Dieva dēls no Dieva, bet arī kā cilvēka dēls viņš ir liels no sevis.” Minētā raksta 24. l. pusē Reinis apdraud „odžu dzimumu”, kas labprāt vaicājot, kas mūs šķiršot no Kristus, kamēr būtu jātaujā, kas mūs vienos ar Kristu?

Tādā ieskatu stādīja abu brāļu domas sakrit, kaut Reinis vairāk filozofs, Matīss estēts, kas atdzejo Kristus kalna runu (Dzejoļi II. l. l. p.); 14 l. pusē pieskaņa Kaspara runai „Mērnieku laikos”:

Tie pravieši, kas avju svārkos
Pie jums iet glausties viltīgi,
No āras smaid' un glaimo vārdos,
Tie iekšā vilki plēsīgi.
Pie augļiem būs jums viņus pazīt:
Vāi viģes var no dadžiem lasīt?
No erkšķiem vina ogas šķīt?
Labs koks nes labus augļus, — puvis
Nes puvušus, pirms nocirsts kļuvis,
Pie darbiem būs tad nomanīt.

Reiņa un Matīsa reliģija saistās, kā minētā piemērā noskār-
stam, ar etiku: viņiem tā vislabā reliģija, kas at-
balsta etiku un morali, parādās darbos, saistās
cilvēku un dabas rosmīgā dzīvē. Reinis „Vijā” IV.
15. l. pusē: „Tuvāk pie dabas, tuvāk pie Dieva,”
„ticība ir zieds, darbi ir augļi” (23. l. p.); „ticība
bez labiem darbiem ir nomirusi”, bet labi darbi bez tici-
bas nav nomiruši” (42. l. p). Dievs ir patiesība, gud-
rības sākums un gals: „Lai domājam, kur un kā vien
gribēdami, tomēr visu lietu patiesības gala vārds
netiek nekad mūsu, bet to allaž patur pats
Dievs.” Reinis kā Zīrāks un Zālamans cildina gudribu, daž-
dien pieņemdam filosofiskas dabas zinātnes atziņas: „Viss gan
zūd, bet neiznikst (20. l. p.); „daba pati sevi ēd, bet neapēd”
(25. l. p.). Isti dziļdomīgi un spēcīgi skan (18. l. p.):
„Bagāto auklē cilvēki, bet gudrajo dievi!”

Kaudzišu etika dibināta senā rakstu, tautas apziņas du-
alismā: Dievs un velns, labs un ļauns, debesis un elle, miesa
un gars... Tas sniedz viņiem netik terminoloģiju, bet arī jē-
dzienus. Kā analitiķi, viņi iziet no dzīves ikdienas, atsevišķiem
sīkiem notikumiem, morales, praktiskās dzīves padomiem un mā-
jieniem, ņemdami vērā vispirmā kārtā ļaunumu, grēku, zelta

kalpību, godkāribu, slinkumu, kaislību u. t. t.; otrā vietā nobīdīts altruisms, tuvākais, vispārīgais, sadzīve un kopdzīve un absolūti labais, nevainība, šķistība. Izcilus vietu ieņem mīlestība, kaut Reinis savu mūžu mīlestībā izdevības un laimes nav baudījis. Viņu etikai smags un drūms ikdienas vērojumu kodols, kā aforismos, dzejas un sentences formā tērpts; gala iznākums — kristīgai etikai un laika garam radniecisks filozofiskais pesimisms.

Tik drūms filozofs kā Reinis, protams, jautāja, kā pasauli pārļāb (Vija IV., 86. l. p.): Ja mīlais Dievs būtu manā prātā, tad iznīcinātu visu ļaunumu no zemes virsus un tā pasauli pārvērstu jau te virs zemes par paradīzi" . . . Reinis piemin vairāk Dieva mēģinājumus ļaunumu iznīdēt: grēku plūdus, kad Dievs gribējis arī izdēdēt pašu lielāko ļaunumu — cilvēku (1. Mozus gr. 6. nod.), tad sūtījis savu dēlu, kurš paša mācekļis pārdevis, Dieva tauta sītusi zaimodama krustā. Kalni plīst, mironi ceļas augšā . . . „Mironiem iet šaušalas pār viņu plikiem kauliem, tie ceļas pat augšā, bet dzīvais cilvēks sildas Golgata piesaulītē gluži mierīgi.“

Sātaniskā lepnībā Reinis spriež tālāk: „Ja nu Dievam pasaules pārļābošanas darbs neizdevās, tad tas neizdevās tāpēc, ka cilvēki allaž palika pārļābojamā pasaulē, jo cilvēks reizē iraid pats tas ļaunums: — iznīcīni cilvēku — iznīks ļaunums; paturi cilvēku, paliks ļaunums. Tas pierādījās paša Dieva darbos, kad viņš pasauli domāja pārļāb, bet darīdams tā, lai cilvēki arī paliktu.“ Tāds dzīves noliegums nav latvju rakstos pārsniegts. Līdzīgas domas Kaudzītes Matīss izsaka rakstīnā „Vilnis un cilvēks“ (Vija VI., 169. l. p.): „Nabaga cilvēks! Ne tava griba bij celties pasaulē, nedz dzīvot, ne atnākt te uz kapu. Tu cēlies, kad cita griba tevi cēla, tu dzivoji, kad cits īpašs spēks tevi dzina dzīvot, tu atnāci uz kapu, kad cits spēks tevi atnesa un apmeta smiltīm, kur no tevis paša ir ne zīmes nepalika“. Kas vilnim krasts, cilvēkam kaps: „šaušalaina cilvēkam nebeidzamā pasaules dzīve bez kapā!“ Matīss liek ērglim saplosīt isto plēsoni pasaulē — cilvēku bērnu kalnu pakājē (Vija VI., 170. l. p.); rakstīnā „Upes ceļš un cilvēka dzīves ceļš“ Matīss liek upei grīmt jūrā, cilvēkam kapā. (Vija VI., 193 l. p.).

Kā atbildēdams Reiņa drūmo pasaules noliegumu, Matīss pats grib pasauli pārļāb, ļaunumu iznīcināt tēlojumā „Asaras un pērles“ (Vija VI., 193. l. p.). Viņš nemierā pats ar sevi, pasauli un radības lēmumu, kas katrā solīlīcis ļaunumu, bēdas un nelaimi. Viņš iemieg domādams, ka nekas tik viegli nelīdzētu

nabadziņam un bēdulim, ja tā asaras pārvērstu pērlēs. Nosvērtais Matiss sapnī piedzīvo ar savu vēlējumu tādas nedienas, ka atmodies kļūst visai zemīgs, atzīdams cilvēcisko vājumu, ka varot gan, sveci iededzinot, aizdīttumsu, ne nakti, darīt cik spēdams labu, ne ļaunumu izdeldēt... Pašā nemierā un pasaules nepilnībā pats cilvēks vien būšot vainīgs, jo pats piederot pasaulē; „ja nemierā ar radību, tad tā ir pilnīgi neprātība!“

Nevis kādas filosofiskas domas, ne kristīgas etikas virzīti, Kaudziši gribētu pasauli pārļābūt, bet analītiskā prāta un piedzīvojumu dzīti. Protams, ka pasaule palika nepārļābota.

Šausmīgs, krāsains un negants ļaunums un grēks paliek pasaulē, pretstātā labumam nostādīts, vecā dualismā apgaismots: „miesa pazīst miesu, gars pazīst garu (V., IV. 22. l. p.); debesis var tikt ar labu, ellē tikai ar ļaunu, un tomēr uz elli tik daudz ilaužas (23. l. p.); ļaunas apziņas liesmas nekad nedzīst (48. l. p.); ļaunuma vāts lēnām dzīst (50. l. p.); ļaunuma rētas mūžam paliek (100. l. p.); kā kvēpiem nespēj ģīmi nomazgāt, tā ļaunumu ar ļaunumu izdzēst (90. l. p.); muķību un nelietību cilvēks nespēj izdzīvot isā mūžā (51. l. p.).

Grēks patstāvīgs faktors cilvēka dzīvē (27., 31. l. p.): „pirmo soli grēka ceļā ejot, grēks atļauj cilvēkam pašam nospriest, bet tos citus visus nākošos soļus izvēlas nu grēks pats, un cilvēks paliek tik tas gājējs;“ asinis nav izmazgājamas no sirds (34. l. p.); grēki ir mušas, dunduri, odi, no desmitiem viens iedur (47. l. p.); parastais morāles viedoklis: „slinkums atver kārūmam durvis līdz galam vaļā“ (48. l. p.), turpretim darbs kā dievkalpojums rada laimi: kalpini miesu, strādini garu — redzi, dzīves labpatikšana būs viņas augļi (58. l. p.).

Laudamies svēto rakstu un tautas tradīciju dualismam, Reinis viegli tiesā naudu, zeltu, bagātību, „miesu“: „parādu aizmaksādams tieci no divām nastām vaļā: no parādiem un naudas“ (15. l. p.); „zelts un sudrabs atnes saviem cīņtājiem gan dažu labu, mīkstu, spožu dienu, tikai miera nē“ (18. l. p.); „izrotāšanās ar zeltu un citiem dārgumiem raksta cilvēkam liecību no viņa pašnevērtības“ (41. l. p.); sevi izrotādamies cilvēki parāda, kādi viņi nav (33. l. p.); trūkumam un nabadzībai var līdzēt, bet kā līdzēsi pārpilnībai (23. l. p.); bagātība klabina tukšus zobus daudz vairāk savā nepieēdībā, nekā nabadzība tos klabina savā trūkumā (89. l. p.); bagātība ir plašs, strauji skrejošs ūdens, piejaukts visādiem neskaidrumiem...

nesniedz spirtu malciņu, skrien tikai gar lūpām; pieticīga mērenība ir lēni burbuļojošs avota strautiņš . . . nemitīgi pilns, tīrs, skaidrs, ka vienmēr ir ko nodzēst slāpes (92. l. p.); bagātība aizdzinusi pieticību, pate nepaēd (95. l. p.); grasis bagātāks nekā zelta maiss (100. l. p.).

Mīlestība Kaudzītes Reiņa izteikumos. Etiskais idealisms pārbauda dzimumu mīlestību, ko uzskata par piedauzības akmeni, kas līdzīgi citām dabas lietām asā ciņā nostāda garu un miesu, labo un ļauno. Sieviete saista vīrieti ar dzīvi, dabu, ikdienu, mazām interesēm, saista viņa domu un centienu brīvību, altruistisko un vispār cilvēcisko idealismu. Parastā sieviete ir daba un instinkts, kas tikai ģimenes lokā strauji, bieži pārspīlēti un neapvaldīti kultivē mīlestību, pašaieliedzību, pašuzpurēšanos, bet tikai attiecībā pret īsteniekiem un tuviniekiem. Dzimuma mīlestība ir instinkts un egoisms, kas skata visur sevi un prasa visu sev.

Ģimenes lokā sieviete var būt svēta kā Ilze un Anuža, cietēja un mirēja kā nelaimīgā Liena, un Prātnieka māte, kas acis izraudājusi, vai tuvinieku posts, kā ragana Oliniete. „Mērnīku laikos“ sievietei nav dota aktīva loma. Prātā un gribā aprobežota, kas mantojums no nebrīvības laikiem, latvju sieviete vai nu par daudz laba, vai ļauna, paliek lieta, ierocis, dzīves aksesuārs, nevis līdzvērtīga un pilnīga vīrieša biedrene, ciņas un darba mantiniece, sirdsapziņas, domu un ideālu apskaidrota glābātāja. Kā intelektuāls, sabiedriski etisks tautas dzīves faktors latvju sieviete vēl nospiesta, novārdzināta un nespēcīga. Līdzīgs vērojums arī Neikena un Apsišu Jēkaba rakstos: jo tālāk klausu laikos atpakaļ, jo glezna drūmāka un baigāka.

Sadzīves, etikas, reliģijas reformatori sievieti likuši novārtā uzskatījuši to bīstamu vai mazvērtīgu saviem nolūkiem, kas sajūsmas brīdī spēj gan līdz tecēt lielai strāvai, meklējama tur personīgo laimi, dzimuma mīlestību, bet ātri atdziest, svārstas jūtu uzplūdumā. Lielā etiskā Reiņa mērauklā sieviete līdzinājas tiklā ķertai mazai zivtiņai, „tautiskai reņģei,“ par kuŗu viņš risina skaudīgi drūmas domas: „mīlestībai ir gan visaugstākās debesis, bet līdzās turpat arī visdziļākā elle (83. l. p.); „mīlestība ir medus, un kuŗa muša vien tur uzmetas to baudīt, tūlīn tā tur iestieg un netiek vairs nost“ (62. l. p.); . . . „sirds ir visviegļāki aizkustināms vilnis, kuŗu jātu vēji dzenā no vienām krūtīm otrās, ja vien gadījumi tā iegādās“ (64. l. p.); „samīlējies vīrietis ir kokle, uz kuŗas viņa mīļākā, turēdama to savā priekšā, trinkšķina kādu maršu vien grib pār viņa sirds un prāta stīgām, ja, pat to smieklīgāko“ . . . (99. l. p.); „pre-

cēšanās brižos savelk kokļu stīgas arvienu pārāk augstās skanās, un tāpēc tad nereti vien notiek, ka, līdz ko „dzīves maršu“ iesāk raut, stīga pēc stīgas pārtrūkst“ (60. l. p.); mīlestība nebeidzas labos prātos: „ja viņa izdzīvota, tad nobeidzas ar riebumu vai miesas vājību; ja šķelšanās un neuzticība, tad ar niknumu pat līdz asinainai atriebībai; ja zaudēta kā lielākais dārgums nāvē vai citādi, tad ar lielām sirds sāpēm, ... ar asarām ... bet ne ar patikšanu vai mieru (88. l. p.); roze nozied, ērkšķi paliek (90. l. p.); „pircis skaistu ainu, vajag dārga rāmja; precē lepnu sievu, vajag dārgas dzīves“ (91. l. p.); „sievieta krietnāk caur (!) lepnību, nekā caur (!) mīlestību; virietis atkal otrādi“ (54. l. p.); „viss ir nelietība — tīra nelietība viss!“ izsaucies Zālamans, bet paturējis skaistas sievietes, labu vīnu un pilnu naudas maku; „pieraugi, ka tev arī nenotiktu jo drīz vienas pats, kas Zālamanam, jo, šiem trim dievekļiem kalpodams, līdz arī vari tapt „nelietība — tīrā nelietība“ sev pašam un citiem!“ ... (101. l. p.); samīlēties kā kamēlis krietnās savas nastas priekšā ceļos (53. l. p.); „ļoti labi pārdomāts iestādījums, ja laulājot noprasa tikai tā: vai tu gribi mīlēt līdz nāvei savu laulātu draugu, bet neprasa vis: vai tu mīlēsi līdz nāvei savu laulātu draugu“ (56. l. p.); ... „mīlēt līdz nāvei — sametas daudzreiz plāna dūša, ja nāve tālu (68. l. p.); „sievieši paliek allaž kā prece, pat tās, kas vairs nav precamas;“ to apliecina viņu nemītīgā greznošanās ... (78. l. p.).

Reiņa izteikumi ir skaidras un nesaudzīgas dzīves impresijas, kas noliedz sievieti, mīlestību, laulību, rādīdamas to visai negatīvās krāsās. Eitiskais idealisms uztver sievieti un laulību kā cilvēka vājumu, fiziskās dabas prasību, neredz tur garīgi cēlā un pilnīgā tā laika sadzīvē un ģimenē, kur apgarotai mīlestībai kā ziedam jānīkst un jābirst.

Mīlestības lietās arī Matiss prot izvilināt asinaiņu ironiju Heines garā. Dzejoli „Pusnakti“ (Dzejoli II., 30. l. p.) viņš tumsā, kad vējš logus klabina un spiedz kā mātes žņaugts bērns, met krāsni lapas no pierakstītām grāmatām, ka tās gruzd un dziest:

Tu neapjaut un neizšķīr,
Kas dvēsele, kas miesa ir!
Nu: dvēsele — tā liesmiņa,
Un miesa — pelnu kopīņa.

Grāmatas lapās dzejnieks iztrūcies atrod satrūdējušu ziedu kā mumiju, kas atgādina atvērtu kapu, trūdu vēsmu:

Tas nevaids retais notikums, —
Tas vecu vecais nolikums,

Ka plūktiem ziediem jānokalst,
Un citiem jābirst, jānosalst.
Visskaistākie ziedi pirmie mirst,
Vismīlās saites viegliirst,
Un tikko plūkta puķe vist,
Vairs plūcējs viņas nepazīst . . .

Līdzīgs saltas ironijas piemērs „Nevainība” (Dzejoļi II., 44. l. p.) Baltā apgērbā, ar rožu ziedu matos, skaistā „nevainība” triec un saista kungu sirdis:

Tā izskatās kā ziemas rīts,
Kad lauskis spārda naigi.
Un roze matos dreb un tric
Kā apšulapa — baigi:
To rozi šūpulītī spraud,
Kad triec par „nevainību”!
Jo roze smīn, kad bērniņš raud, —
Dreb, dzirdot „nevainību”!

„Klusos acu dziļdibinos” (II., 50. l. p.) dzejniekam bail lūkoties kā pasakainos atvaros, kur mājā ūdens tēvs:

Bet aiz to, ka klusi esat,
Dziļi redzams ir iekš jums
Vecs, bet briesmīgs noslēpums: —
Slikon's, kuŗu līdz nesat!

„Ideals” (II., 58. l. p.), kas devis dzejniekam laimi un ciešanas, izrādās tik čaumala. Drūmā un nopiestā rezignācijā nobeigts dzejolītis „Nakti pie avota” (II., 59. l. p.):

Tādā pašā tumsā dus
Saldi sērā pagājība;
Viss tas milzu sapnis klus,
It kā nakšu vientulība,
Tikai sirds, kā manim šķiet,
Nemitēsies asin's liet.

Kaudzites Matīsa dzejā kā asins pilieni ielāso ironiskie pesimistiskie Heines dzejoļu tulkojumi, kas pazina gan sievieti un mīlestību.

Vispārīgais pesimistiskais pasaules uztvērums, ko Reinis prot izteikt tik īsi kā neviens (Vija IV., 7. l. p.), šāds:

Laime, ka laimes nav pasaulē!

Tāds smags vārds izriet, nonicinot materialismu, pasaulīgās mantas, zeltu, naudu, godu, slavu, miesīgo mīlestību. Tālais ideāls nesader ar īstenību un prasa jaunas atziņas, jaunas skaidrākās un plašākas dzīves. Ja jaunums un posts cilvēka dēstīts un apzināts, kā garīgas būtnes vienīgais iemantojums, tad Reinim atkārtojamas pamata domas pārfrazējumā: „cik mīlīgas ir

tavas mājas vietas, ak Kungs Cebaot", kad viņās nav cilvēku iekšā (Vija IV., 12. l. p.); ja laudis praviešiem nenovēl ēdienam sīseņus, apgērbam kamēļu spalvas un dzīves vietas tukšnesi, meklēdami viņu asinis, Reinis uzbrēc: „Jūs odžu dzimumsi" (45. l. p.); nolādēta lai zeme tevis dēļ"! Dievs izsacīja šo lāstu arī pār zemi cilvēku ļaunumu pēc". Zeme dzirdēja par sevi nepelnīto lāstu . . . stājās Dieva priekšā un zvērēja atriebšanai atriebšanu, sacīdama: visiem būs manā klēpi dūsu meklēt un dūsu atrast, bet aiztriebšanai nekad."

Drūmā pasaules ieskatā visur rēgojas pretim kaps un iznīcība: „a p a u g k a p s, a p a u g ž ē l u m s, a p a u g a t m i ņ a" (40. l. p.); mēs mirstam visi, — lai ar mirstam „iekš tā Kunga" — tomēr mirstam visi pie teikuma pieturas zīmēm: daži mirst pie izsaučēja, daži pie jautātāja, daudzi pie domu zīmes, tūkstošiem pie zemikolona, desmit tūkstošiem pie komata, bet maz tikai pie kolona un pie punkta neviens (41. l. p.); drošas izdusas vietas cilvēkam pasaulē — vienīgi divas: mātes klēpis un kaps (99 l. p.).

Kaudzišu individualisms. Kaudzišu personas sākušas veidoties laikā, kad sabruka vecais kļaušu patriarchālisms, kad sabruka piespiestais darbs un amats, muiža nolika maizes pātagu, latviešam atvērās pagasta un draudzes robežas; kad baznīca un muiža palaida viņu no bērna un kalpa aizbildniecības, valsts vara pārcirta kārtas un šķiras režģus, palaizdama latvju zemnieku plašā pasaulē kā putnu gaisā. Latvietim nācās atstāt aiz sevis seno ražošanas, ieradumu, ticības un tikumu važas, lai stātos brīvi savās kājās. Kas tas par mulsuma pilnu plašumu, kad jauna tauta cēlās no gadusimteņu ilga miega un stinguma. Kāds milzeņa spēks brakšķēja notirpušos locekļos, kas nezināja, kurp vadīt lempigos, smagos soļus, kur likt sastrādātās cietās rokas. Latvietis, kas kļaušu žņaugos pelavmaizi ēdis, kāri ķēra vistuvāko: z e m i, a t k a l z e m i! Kas milzis bez zemes, kur spēku pielikt! Brīvs kā putns gaisā, viņš meklēja padoma, pamata, vietas plašā valstī, bet visur rēgojās pretim svešu vara, kas liedza ne tikai zemi, bet katru brīvu ceļu saimnieciskā dzīvē. Bez padoma atstāts latvietis konvulsijās meklēja izeju gan cara ticībā, kas viņu vila, gan tālās Krievijas „siltās zemēs", pilsētās un apkārtnē jās g u b e r ņ ā s, kur bij jātājas aklā mūža mežā, latvieti bai jāzūd un jānogrimst svešā zemā tautas elementā vai pilsētas atkritumu mietpilsoniskā „puskultūrā." Tikko pārciestie bada un sērgu gadi vienus dzina reliģiozā ekstazē, otrs neapzinīgos maldos, kas nesa grūtu neauglīgu darbu, vilšanos un izmisumu. Tālie, vientuļie un bezspēcīgie pirmie latvju inteligenti ne varēja, nedz mācēja latvju zemniekam palīdzēt . . . 50. un 60. gadi bij

grūti maldū un pieviltu cerību gadi, kas kā murgs nogrimuši pagātnē, nedevuši plašākām zemnieku masām nekā taustāma un redzama. Tie „Mērnieku laiki“ visas tautas apmēros...

No zemes „kukaiņa“ līdz zemes „kungam“ bij grūts ceļš mērojams. Latvju zemnieka gars tistijās no bērna autiņiem, mācīdamies pats savās kājās stāvēt. Šai psiholoģiskā atmosferā, gan labvēlīgākos apstākļos, izauga Kaudziši. Reinis pirmais sāka filozofēt, kaut isti zemnieciski: „Ikkatram ritenim sava ass; ikkatrs ritenis griežas ap savu asi. Ikkatram cilvēkam savs „es“: ikkatrs dzīvo savam „es“, lai gan to visu „es“ lād un pulgo, bet nekas nelīdz: kā ass var, tā ritenis negriežas, kā „es“ var, tā cilvēks necinas no sevis un par sevi.“ (Vija IV., 20. l. p.). „Dari pats, spried pats, un lai tevis nebiedē nekad cita spriedums!“ (25. l. p.) Ciniņa grūtums izteikts šādā aforismā: „Kas nezina neviena ceļa, tas iet savu ceļu; — un lai tas vai cik likumains, cik grumbains būtu, tomēr tas ir viņa paša ceļš.“ (28. l. p.)

Kad domas lido kā nemierīgas kaijas tukšnešainos ūdeņos, Reinis latvieti drošina: ieradīnies dzīvot visos vējos... nodrošināties pret visiem vējiem! (52. l. p.); viņš drošina latvieti dzīvot sev pašam, censties paša spēkiem (54. l. p.).

Atziņā drošs mājiens: „Mīlē dzīvību un esi nāvē drošs — šis ir pirmais un augstākais dzīves pamats, un otrs tam līdz: nenožēlo nekā! (64. l. p.). Reinis aicina latvieti briesmīgam „atzišanas“ kokam klāt, kas līdz šim tam bij liegts: „Lietas vidus punkts nes vispusīgu svaru sevi; cilvēks tapis pasaulē visu radījumu dzīves vidus punkts, tad nes arī sevi vispusīgi visulabu un ļaunu.“ (65. l. p.); cilvēks vienīgi nokāpjot ellē un debesīs (61. l. p.). Reinis māca nevien lielo vērienu, bet stiprumu un garīgo drosmi: „vilki kauc laupījuma pulkā, bet lauva rūc viens pats“ (17. l. p.); „mierā stāvēšanas sods ir pakalpiķšana“ (19. l. p.); liels paliek liels, lai pašā ellē! (13. l. p.); laimē, nelaimē atsaucies uz sevi pašu (12. l. p.).

Jauno individualo etiku iemanto grūtos maldos un pašcīņās: „Ir diezgan aplam, ja pašam jāpārdzēš savs rēķins; tomēr labāk, nekā ja citi to pārdzēš“ (14. l. p.); bīsties iekšējā pašienaidnieka, „jo cik iekšējais pašienaidnieks tevi vājina, tik ārējais ienaaidnieks tevi dažā ziņā spēcina“ (31. l. p.); „vissāpīgāk ķer paša rikstes“ (60. l. p.). Bez vadoņiem, padoma, piemēra latvietim pašam nācās izbīvēt jaunās dzīves apvārkšņus. Šai lietā Matiss brālim cītīgi asistē dažās vietās („Vija“ VI., 167., 168. l. pusēs). Reinis liek brālim un katram latvietim censties čaumalā manīto

kodolu lobīt visu mūžu, „jo ir daudz kodolu, kuŗi lobāmi dažus cilvēku mūžus no vietas, un pirmā lobītāja nopelns ir arī visu pirmais“ (9. l. p.). Tā runā dižstrādnieka, celmlauža prāts, raksturs un cietnēji smagais, saltais, bet impozantais pasaules ieskaits. Man spalvā riešas sākuma zimbolika:

Zems logs, gaŗa puķe — grūts mūžs!

Kaudzīšu personība un altruisms.

Personība ir tāds cilvēku sabiedrības īpatnis, kas savus centienus un ideālus saskaņo ar sabiedrību. Modernais individualists ir materialists, kas dzīvnieciskā juteklībā materializē, nokauj, novazā cilvēka dvēseli un garu; personība — idealists, kam atveras vesela un stipra garīga pasaule, darbs un ciniņš zinātnes, reliģijas un etikas laukā. Modernists ir nihilists, kas visu noārda, sabiedrību un pats sevi iznīcina; etiska personība, kas idejas vārdā asi kritizē cilvēku un sadzīvi, galējās konzekvencēs kā vesels un pilnīgs cilvēks ir altruists un optimists, kas apzinas, ka darbigas paliks viņa lielās dievības un cilvēcības idejas, kas mūžam uzvarēs, kaut pats bojā ietu.

Idealisma un modernisma attiecības ir tagadnes dzīves un literatūras dienas jautājums, kas nākotnē vēl atvērs visu posta bezdibeni, vēl lielāku, nekā tas tēlots „Mērnieku laikos.“ Aiz tā iemesla interesanti skatīt, kā Kaudzītes Reinis un Matiss pārvarējuši mūsu intelektuālo, etisko un sociālo pagrimšanu.

Personību ceļ un svēta viens liels vārds un tas — altruisms. Personība jūt sevi tautas, valsts un cilvēcības kalpībā, runā tās mūžīgā spēkā, strādā tās nebeidzamos uzdevumos un nolūkos, ko Reinis īsos vārdos it spēcīgi izsaka (Vija IV., 8. l. p.):

Piederī tautai, tad tauta piederēs tev!

Cilvēkam vajadzīgs liels gara spēks, lai pats sevi tik tāli uzaudzinātu un disciplinētu, ka spētu labprātīgi ar prieku un gandarījumu ņemt sadzīves un tautas nastas plecos: „Mirsti tagadnei, piederī nākotnei“ (Vija IV., 10. l. p.); „cilvēks, kas tuvāka bēdas jūt, bet negādā, ka tās taptu novērstas, ir līdzīgs padebešiem, kas nelist“ (19. l. p.); „sev palīdzēt ir dabīgi, ienaidniekam palīdzēt ir dievišķīgi“ (41. l. p.); „jo vispārīgāks, jo nemirstīgāks“ (8. l. p.).

Jo spēcīgākas Reiņa domas, jo tās vienkāršākas un īsākas. Tie Reiņa estētikas piemēri: lielākās un plašākās domas tērpjas pilnīgi vienkāršākos vārdos; vārds un doma kļūst viens, dzīvs un nemirstīgs, kas mūsu formāli izsmalcinātam laikam tik divaini skan.

Reinis nojauš arī nākotnes drīvo, sabiedriski dzīvo un nevis tagadnes kroplo sabiedrību: „Pārstāvējuši pilāri nevien paši iet bojā, bet nodod postam arī ēku.“ (Vija IV., 26. l. p.); „posts visam tam aizspriedinājumam, kur ūdenim jālauž pašam savs ceļš; posts visai tai satversmei, kur drūzmai jāmeklē pašai sava brīvība“ (26. l. p.). Protams, ka aforismā zīmēti vecās valsts kārtības pilāri. Nav jābrīnās, ka vecais mācītājs Guleke dēvēja Reini par radikālu, kaut pēdējam vārda nozīme tolaik palikusi neizprotama. Tālāk krit smags vārds: „Uzticību savai tautai, taisnību visiem!“ Piecos vārdos iesprostīts smags saturs, kas mums, gadusimtiem netaisnību cietušiem, kā mārķā piemircis slogs guļ kaulos un smadzenēs, kas jo grūti pārvarams. Kas izsvērs taisnību šķībiem tiesnešiem, netaisnas mantas, sviedru un asins sūcējiem! Reinis saņem savu spēka vīra roku tautiskā dūraini un izmet pēdējos līdzības vārdus (74. l. p.):

Visi pirksti kopā — silst visi; izšķirti sevišķi — salst visi!

Kas grib līdzīgi Reinim kļūt „vispārīgs un nemirstīgs“, tam jācīnās laikmeta pirmās rindās, tam jādomā laikmeta dziļākās un pilnīgākās domas, jāpieder tautai, jābūt nacionālam. Cik nožēlojamā dzīvī liktenis bij līcis lielo damātāju, tas visiem tikām zināms: sadzīve izplūda dažos svētku momentos, lai kristu pēc tam jo briesmīgā ikdienā; saimnieciski, politiski, nacionāli latvju tautas intereses nebij cietā reakcijā aizstāvas. Tāpēc arī Reiņa avižu raksti nogrimuši aizmirstībā. Lielas nacionālas atziņas, pilnīgu trūkumu un nedienu notēlojumu, lai to nemirstamu darītu, vajāg ielikt lielā mākslas darbā, „Mērnieku laikos“, kur atrodam atrisinātus laikmeta nacionālos uzdevumus. Personība dziļi uztver laikmeta labo un ļauno, pirmo reizi nostāda interešu vidus punktā sadzīvi, ne ģimeni, laikmetu, ne atsevišķu psiholoģisku tipu, tautu, nenozēlojamu zemnieku šķiru. „Mērnieku laikos“ nav meklēta un iztirdīta zemniecība, viss tīri zemnieciskais kā slaucīt izslaucīts, viss vietējais kolorīts dzēsts, lai meklētu latvieti tiro cilvēci, nacionālas sejas vēsturīgos un sabiedriskos vaibstus, kas dzīvi uztvertu ne masu skatos, kas vēl neprata, kā pūlis, dzīvot kopējās domās un centienos, kam trūka sabiedriskas psiches kā aktīva faktora, bet gan atsevišķos īstenas dzīves tipos, nošķīrojami divi grupās: 1) tautas spēku, ideālu, patstāvības un darba pozitīvie tipi un 2) verdzības, neapzinības, skaudības, nepatstāvības, muļķības un mānītības negatīvie tipi.

Realisma romāna masa, klausu laiku nepatstāvības mantiņiece, paliek ēnā, neziņā, statistu lomā, kamēr mākslinieciskā, filozofiskā un etiskā interese saistīta un izteikta koncentrētos degpunktos — īstenas dzīves tipos. Divi pieminētās grupas

orobežo romānā divus estetikas un etikas pamatu slāņus: 1) traģisko, kas aptver pirmo grupu, cīnas par cilvēcību, vēsturīgi saistīti ar veclaiku svētiem cilvēkiem, sniedz roku nākotnes cēliem cīnītājiem un 2) komisko, kas simbolizē mūsu vēsturīgo nelaimi un kaunu, nacionālās negatīvās īpašības, varmācību, noziedzību, muļķību, aklību, pasivitāti, visuto zemisko vergu garu, kam pieteikts nežēlīgs karš.

X. Traģika un komika „Mērnīeku laikos“.

Kāpēc „Mērnīeku laikos“ mazāk traģikas, vairāk komikas? Latvju rakstus līdz šim pārvalda stāsts un dzejolis; liela stila traģēdijas un komēdijas trūkst. Mēs spēsim nosaukt it teicamas tautas lugas, drāmas, joku lugas, bet velti meklēsim īstas, pilnīgas, klasiskas traģēdijas un komēdijas. Mūsu tauta un rakstniecība vēl tik jauna, nepatstāvīga, publika neattīstīta, ka nav radīti tie mākslas apziņas apstākļi, kas izvilinātu un kristalizētu augstākos un pilnīgākos dramatikas veidus. Nedrīkstam aizmirst, ka traģēdija un komēdija pasaules rakstniecībā līdztekus parādības, kas dzīvē un apziņā briedinātas vienādi strauju, cildenu sadzīves un domu sastrēguma laikmetā. Atdarinātāju un aizguvēju laikā nevar rasties liela stila dramatika, ja tautas dzīvē trūkst patstāvīgu un lielu cīņu, liela ritma.

Traģiku un komiku mūsu rakstos teicami apgaismo „Mērnīeku laiku“ saturs. Traģika prasa lielu, spēcīgu personību, kas aktīvi cīnas par augstākiem persontģiem vai sabiedriskiem ideāliem, cīnas, cieš, uzvar, kaut nāvē iedomas un centienu cēlumu asiņām apliecinādamas, kas mūžam paliek nemirstami cilvēka sirdī un tautas dvēselē. Protams, ka tādiem centieniem vajag dzīvot pašā sabiedrībā, tautas apziņā, citādi tiem trūkst pamata, veida un izteiksmes valodā.

Ēpiskā traģika. Katra ciešana zināmā mērā traģiska, kaut nebūt nav traģēdija; tai trūkst apzinātas cīņas un gribas elementu. Tipiski episkās traģikas pārstāves romanā: Anuža un Ilze.

Anužai trūkst gribas un spēka virzīt savu un citu likteņus: dzīves izvārdzināta un nomocīta, viņa bijusi un palikusi sirds varā. Gadijums viņu saistījis ar vīru un nelaimīgu ģimenes dzīvi, gadijumi liek viņai plecos svešas nastas, kuŗas tā dievišķā pacietībā nes; gadijums nosloga viņas sirdsapziņu, kad ugunsgrēkā zaudē uzticēto un novīļ svešu bērnu; gadijums saista Anužu ar Gaitiņu ģimeni, uzveldams nevarīgam sirds cilvēkam jaunas fiziskas, moraliskas ciešanas. Anuža cieš, bet necīnas, pat neuzdrošinājas par sirds mokām ieminēties, vīdama pār „Mērnīeku laiku“ noslēpumainu baigu plīvuri, ne dramu un

tragēdiju, kas satriektu un pārbaudītu mūs visdziļākos cilvēctības pamatos. Tragisko apziņu izjutuši autori, bet klusē aiz objektivitātes un episkā miera bruņām. Gan sirdsskīsto Anužu nožēlojam kā dzīves upuri, kas meklē apmierinājumu labos darbos un nākamās dzīves cerībās.

Līdzīga veclaiku cietēja Ilze, kas vairāk viengabalaina, spilgtāka, reliģiozāka, kā ģimenes lokā, vienkāršākā dzīvē iesprostīta, pienākuma un ikdienas darba nomākta.

Kaudzišu epikas tragiskie veclaiku cilvēki, kā Istenās dzīves mocekļi, līdzīgi Poruka sirds varoņiem un sapnotājiem, nospiestās un vārdzinātas tautas gadusimtiem ilgušo ciešanu un asaru izteicēji.

Aktīvie idealisti — Kaspars un Liēna pieskaitāmi īstiem tragiskiem tipiem, kam visas īpašības, lai celtu kājas niknu cīņu par personīgiem un sabiedriskiem ideāliem. Tikai lasītājam jau pilnā mērā būs saprotami tie apstākļi, kas liedz godīgai un pieklājīgai cīņai attīstīties: Kaspars viens nespēj ar intrigāniem un neliešiem cīnīties un atstāj sadzīves skatuvi labprātīgi, bez cīņas, meklēdams tikai mieru un personīgo laimi, kas vairs nav liela tragiska varoņa stilā. Kaudziši nespēj realisma tipu, kas nedrīkst pārsniegt īstenības robežu, pārvērst romantiskā varonī, izdomāt, kā Niedra saviem varoņiem, samākslotus dzīves apstākļus, lai izdomātu impresionisma romānu vai dramu. Autori itin viegli upurē pašu interesantāko tipu, kas romāna kulminācijas punktā zūd no skatuves, kompozīcijas nolūkiem: Kaspars nāve atvīlina romāna sarežģījumus atkal Anužu, Liēnu un Teni.

Kā pēc Liēna dziļas tragikas varone? Ārprātīgā un nomocītā Liēna kā upurā jēriņš tiek miesīgi un garīgi nokauta, nespēdama nevienā lietā un vietā aizstāvēties. Tas ir tikai briesmīgs noziegums, tik mūsu apstākļos vien iespējams; tā tikai dzīves noziegumu un tragikas atspulga, neskaidri nojaušama, nevis skatāma un pārdzīvojama. Vesela cilvēka prātam un sirdij trūkst spēka izvilināt kaut fantāzijā trūcīgi apgaismoto notikumu gaitu. Autoru nolūkos nav mums gaišu tragisku notikumu virkni rādīt, tāpēc ka pat ģeniāls skatuves dzejnieks neprātis lūgā izmantot neiespējamo ārprātīgās Liēnas un lēnās Anužas cīņu ar Prātnieku un Olinieti; neviens skatītājs nevēlēties tādu tragēdiju skatīt, kur inscenēs kailu, riebīgu miesas un gara slepkavību. Arī Liēnas likteņa episkais atveidojums kļuva riebīgs, ja viņas vajāšanas būtu izteiktas sceniskā dialoga formā. Autori no tā izvairījušies, padarīdami Liēnas vajātājus bezpersonīgus, ievilinādami intrigās gluži nevainīgus, neapzinīgus abu draudžu locekļus, kas

paši nezina, ko dara. Tādā kārtā Lienas gals kļūst it kā likteņa lemts, gan baigs un liels, bet nenovēršams. Galvenais apstāklis, Kaspara nāve, kaut cilvēka roku darbs, tomēr nejaus noziedzīgas lodes miseklis. Kasparam sānos Liens būtu vēl cīnījusies, bez Kaspara mirst. Episkā traģika saistīta ar vispārīgām dzīves un likteņa nelaimēm, nevis traģēdijām. Aktivie „Mērnieku laiku” idealisti nav traģēdijas varoņi īstā nozīmē, bet apzinīgi cīnītāji un cietēji, kas ļaunā liktenī un sadzīvē pārspēj veclaiku mocekļus.

Kādā lietā Kaspars un Liens vainīgi? Neviens cilvēks nevainīgs nedrīkst ciest. Tas runātu pretim katram sajēgumam un vesela cilvēka jūtām. Akla cilvēku mocīšana izvilinātu sašutumu netik pret romāna personām, bet arī pret autoriem. Kaspars un Liens, nevainīgi būdami savas sirdsapziņas priekšā, ņem lielu vainu sev plecos, iedami visās lietās glēvai un neapzinīgai sabiedrībai pretim. Kā autonomi un patstāvīgi cilvēks dzīvos un darbosies zemiskā pūlī? Sabiedrība netik viņa vārdus un darbus, bet arī pašu eksistenci nespēj panest, kā Olinš, Oliniete un Prātnieks. Tie nist netik Kaspara domas, vārdus un darbus, bet arī plato pieri, drūmo vaigu un mežīgo bārdi! Cīņa ar ļaunību, mārticību, glēvumu nenovēršama; tā cīņa ar līdzena „lielo, lieko” kas vārdiem, ne darbiem, ne spēkā, nedz nespēkā nav labā galā vedama. Katrs varonis šo cīņu pazaudē un arī Kaspars: „lielais, liekais” uzvar necinādamies!

Saraustījusi mīlestības vārdā visas tradīciju saites, Liens aiziet nezinā pakaļ Kasparam, ko ļaunību tūkstošbalsīgā neslava padarījusi par laupītāju, zagli un slepkavu. Tādas lietas sievietei ne mūžam tā laika sabiedrība nespēja piedot.

Abi lielākie „Mērnieku laiku” idealisti un gara bruņinieki vainīgi bez vainas un grēka. Viņi sirdi izcīnījuši laikmeta sirdsapziņas cīņas, stāidami pretim pasaulīgai mantai, slavaī, pretim robežu stabiņu, pļaviņu, trekno tirumiņu iekārtojumiem cilvēcisko pašapziņu, sirds skaidrību, brīvo gribu. Minētā cīņa ir laikmeta, tautas dzīves un cilvēcības cīņa, kas nebeigsies, pirms tauta un cilvēce nebūs rimusi. Pirmo reizi latvju gars pacēlies kā uguns stabs mūsu sadzīves tukšnesī, kā patstāvīgs spīdekļis garīgā tumsā, glēvā, neapzinīgā miegā un trulībā. Kamēr vien latvju mēle kustēs, viņa pieminēs mūsu pirmos patstāvīgos domātājus un autonomos cilvēkus, kas dzīvojuši lielām brīvības un cilvēcības idejām, izlējuši kā patiesības liecinieki asinis par tām, lai mūžīgais cilvēcības un dievības spēks zeltu.

Dievu smiekli. Neviens gan tā neprot smiet kā dievi, kas, ļaunu, labu izredzējuši, kļūst dabešķīgi jautri jocīgā vispa-

saules teatŗi, kur varenais ar vājo, gudrais ar muļķīgo, ļaunais ar labo tik organiski sajaukti, ka bez smiekliem lielā universuma komēdija nemaz nav skatāma. Katastrofās pasaules izjūk nebūtības putekļos kā noskaņojušās milzu orķestra akords, lai celtos jaunas vispasaules simfonijas. Nomirušie pasaules milzeņi lido liekuļotā nopietnībā bezmērķa dejā, spīguļodami un zalgodami neizteicamās krāsās, lai spektra vajavīksnēs apslēptu spalgo tukšumu, kamēr Dieva roka tos kā pūsta stikla bumbas drupās trieks. Bezgalības lepnās baletēzes, tūkstoškārt greznākas, lieliskas un varenākas, nekā cilvēka prāts spēj iedomāties, dejo dievišķi pārgalvīgas dejas saltā, melnā izplatījumā, kas atmirdz viņu pašu radītos zibīņos un kāvos, lai kaislībā sadegtu saulu uguns un nolītu meteorītu dimantlietū... Kamēr dievišķie vispasaules centri, kas pārdabīgā devībā un izšķērdībā šķiež koncentrētu enerģiju, siltumu, spēku dzīvām dvasām saltā telpā, jaunradītie ķermeņi, degdami nākamās dzīves nemierā, pārvērš izplēnējušās bezgalības jaunās pasaulēs... Tas lielais Dieva dārzs pasaules kapsētā, kur dzīvība un nāve satiekas kā māsas kopā sietas, nespēks, vājums, ļaunums un vecums atdzimst jaunās formās, ļaunums, noziegums pārkausējas šķīstā nevainībā, nāve, iznīcība un ciešanas zaudē savu varu nebeidzamā pasaules zaļā dzīvībā. Protams, ka dieviem, skatot šo lielo komēdiju nāk saldi smieklī, pašas dzīvības, gudrības un absolūti labā smieklī, kas klusiem viņiem atskan pasaules telpā, visu saprazdami, piedodami un trīsās atbalsodamies cilvēka dvēselē, kas pasaules radību vidū viens, dieviem līdzīgs, prot smiet.

Smieklis ir vesela gara liecinieks un pavadonis. Jo spēcīgāks, gudrāks, pilnīgāks kāds cilvēks, jo debešķīgāki viņam smieklī, kas zelta gaismai līdzīgi klājas pār ļaužu kroplībām, ciešanām un muļķībām. Gudrais un nosvērtais vērotājs prot dievu smieklus smiet. Viņš skata, ka grēks apēd grēku, ļaunums iznīcina ļaunumu, slimība nespēku un vājumu, lai pilnīgākai dzīvei atbrīvotu vietu; muļķība griež sev rīkstes, uzpūtībā plīst kā gāzes balons, nesātība pārēdas, naids kož kā čūska sev astē... Kā fiziskā pasaule spēcīgākais apēd nespēcīgāko, lai organiski pārvērstu augstākā būtņē un atsvabinātu nederīgi saistīto enerģiju, tā garīgā pasaulē labais, gudrais un krietnais paveic ļauno, kūturo un nelietīgo, kaut tas dažbrīd nenotiek tik īsā laikā kā mēs vēlētos.

Sai acumirkļa nemierā, kas piespiež pašiem izbaudīt savu muļķību un noziedzību sekas vai arī pārspīlēti plaši iztēlot sadzīves ļaunumu, slēpjas pesinistiskā pasaules uzskata saknes, kas liecina vienīgi par mūsu sirsnīgo un dziļo ļaunuma un nelaimes izjūtu. Gara straujumā un sirds dedzībā visdziļāka pārliecība cilvēcīgi aptuņšojas, lai nākamā brīdī uzliesmotu jo gaiši un spoži. Ne prāta dziļdomīgs skats un vērojums, ne

pie dzīvojam, ne zinātne nespēj atraisīt mūs un sadzīvi no jaunuma un noziedzības nastas: tas atstāts cilvēka garam, aktīvai gribai, kas stāv personīgo un sabiedrisko idealu kalpībā.

Ideāls prasa nevis atziņu, bet visu cilvēka spēku koncentrētā gribas aktā, lielā kaujas vērienā, ko vienīgi spēj dot reliģija, neapšaubama taisnības un patiesības pārliecība. Ideāls cieti saistīts ar reliģiju, lai kādā formā viņa neparādītos, ar mākslu, vārdu un valodas spēku, dziesmu un tēlu kā pilnīgi izteiktu gara veidolu.

Pasaules un sadzīves skatuve kļūst lielu un mazu ciņu lauks, kur cilvēku un dabas nepilnības izpērk lielā darbā, sviedros un asinīs; noziegumu nāvē.

Sīkākās nebūšanas, kas rokām taustāmas, likvidē dievišķā vieglumā smiekliem un jokiem, gan daiļā smaidā, humorā, joku dziesmiņām, labsirdīgām parunām un sentencēm, gan niknā vaibstā, kas liek svētām dūsmām iedegties vārdu zibīšus mest, lai vairāk ievainotu nekā asinains cirtiens...

Trāgiskais un komiskais izvirst no viena pamata: idealisma, reliģiozas un etiskas sajūsmas, Dieva dzirksteles cilvēka krūtīs, kas parādās divos pasaules uzskata un dzejas izteiksmes pretējos veidos, bet aizvien nāk lieluma, pārkāpuma, spēka un absolūti labā vārdā, ciezdams un cinīdamies kā traģiķis, viegli smaidīdams vai smiedams kā dievišķais komiķis, humorsists un satirīķis.

Episkā komika. Realisma rakstos atradīsim pilnīgas komikas gradācijas: bērnišķīgu jautribu, apmierināta laimīga cilvēka joku, vārdu un domu rotaļu, ārējo situācijas un nesamērības komiku, komisko pārspīlējumu — grotesku, paretam burlesku, parodiju, travestiju, līdz augstākiem komisma veidiem — apzinīgam humoram un kodīgai satīrai, kam sprausti stingri apzināti nolūki. Netik Kaudziši, arī Neikens un Apsītis liek blakus traģikai visa veida komiku, it kā rādīdami dzīves patieso vaigu. Turpretim romantiķiem trūkst pavisam humora, piem. Veidenbaumam, Porukam, Rainim, Skalbem, tāpat vecajiem tautiskiem romantiķiem Auseklim un Pumpuram; tie dzejo pastāvīgā jūtu spraigumā, vai dzejoļos jūsmodāmi, vai satīrās tiesādāmi.

„Mērnieku laikos“ atrodam dažādas un pilnīgas komikas gradācijas: ārējo situācijas komiku jaužu un masas skatos, satīras tipus, piem., Olinieti, Švauksu un Pietuku, humora tipus, piem., Teni, Ķenci ar Pāvulu, Drekbergi.

Vispārēju situācijas komiku atradīsim šādos romāna skatos: 1) Oliņu ugunsgrēka rātnu veči, kā tumsonības un maņģitības paraugi, slaistās pīpēdami nojumos, kamēr

lielie un mazie cītīgi dzēš uguni; 2) Slātavas un Čangalienas tirdzeniēki un uzpircēji, kopējo zupu ēdami, izvērš ārā pilnīgi savu māntību dažādās formās, egoismu, ākstību, viltību un plēsonību, beigās slaidi izkaudamies; 3) Slātavas vietnieku pulka sēde, kur pagasta aizstāvji bērnišķīgā mulķībā un kāribā pārdod, skaņās frazēs runādami, pagasta intereses; 4) Ilzes bēres notēlota dažādos veidos māntība, rijība, nesātība un ākstība, kas saizētas tautas jokiem un asprātībām.

Komiskās situācijas augstākais degpunkts saskatāms goda mielasta vakarā, kad bezpersoniska, vispārīga mulķība, ākstība, nenovīdība slēpjas skaņos vārdos, it kā lielus tautas svētkus svinēdami. Komika taisni dibināta tai nesamērībā, kas ceļas vārdu un darbu nesaskaņā: kā tautas svētkos Slātava un Čangaliena savienojušās Pietuka daudzīnātā „konkordijā“, bet viens otram nenovēl labāku kumosīņu, kuŗa dēļ izceļas kaušanās: izbaudējušies slātavieši gatavi izjaukt groteskā mielasta solītajus kā aknas. Divas Pietuka tautas zeltēnes, Slātava un Čangaliena, svin kāzas, kur komiskais dziedonis ved tās unīverzuma mīlestībā, dieva dēlu sabiedrībā, civilizacijā un kulturā, famozā humanitātē; ceļu šādai „slavenai“ gaitai nosprauž plānprātīgs Kencis un nelietis Prātnieks ar savām runām, kamēr tumsā un mežā uzglūn sanīknots laupītāju, zagļu un „suņu sitēju“ bars, kas tādīem tautas brūtīgāniem rungām raksta mīlestību, civilizāciju sasīstās mugurās un paūrēs.

Goda mielasta skatā atrodām apzīnātu pārspīlējumu, grotesku, piem. tīfeļu buldurēšana, Drekberģa prastās ākstības, kautīņš . . . Vispārīgā komika strādā ar dažādiem paņēmīeniem, neīznēmot arī īzrunas sagrozījumu, pārspīlējumu, vārdu un domu kroplības un nesamērības, kas vīenlīdz atkārtojas vīsos ļaužu skatos, gan baznīcā, krogā, kapsētā, gan tīesas mājā un muižā.

Laīkmeta 'satīra: Olinīete, Švauksts, Pietuks.

Ja komīskais tīver nopīetnus sadzīves ļaunumu, ar kuŗīem jācīnas vīsiem īeročīem rokā, tad dzejnīeks īedegas svētās dūsmās un līeto satīras paņēmīenus, kas tragēdījai radnīecīski. Kā laī ļautrī un lābsīrdīģī smejam, kad ļaunums un negantība sēj postu, nelāīmī un nāvī. Novazājot vīsaugstākos tīcības un ētīkas jēdzīenus, kā to Olinīete dara, vīņa kā svētā sēžas Abrama klēpī un stājas Dīevam blakām, laī tīesātu nevīsa pasaulī, bet tīasno nabadzītī Līenu. Ar svētīem vārdīem mēles galā vīņa īzden Gaitīņus, īemanto svešu māju, aprāj nelāīmīģo, grūtīsdīģo vīru, kas pāmazām nonīkst, atļauj tam grēkot, laī vēlāk būtu ko noraudāt, vēlnīšķā paštīasnībā runādama svētus vārdus un dardtdama vēlna darbūs.

Oliniete ir travestijas piemērs, kas augstākas reliģijas un etikas jēdzienus novazā visniknākā zemībā un negodībā. Kā satirā, istā travestijā, krāsas, pazīmes, atsevišķie vārdu un domu nesamēri un kropļība stipri sabiezināti, lai lasītājam satiras tipu tik spilgti noliktu acu priekšā, ka viņš to ienistu un izsmiegtu, kā Kaspars Gaitiņš savā runā, kā ienist autori, kaut nevienā vietā nekrit atklātā morales „sprediķi,” bet noturas augstā, cēlā objektivībā, atļaudami jaunumam pašam sevi tiesāt un zāķāt.

Švauksts kā mietpilsonības parodija.

Latvju nacionālā rakstniecībā vācietība tieši nav ieguvusi nekādu lomu, nekādu nozīmi. Ne epikā, ne dramatikā neatradīsim kādu vācietības notelojumu. Tas viegli izskaidrojams: ar augstāko, kulturelāko vācietību latvietim nav bijis tiešu, sirsnīgu sakaru, izņemot saimniecību, policiju, tiesu, administrāciju. Latvietis locijās nepazīstamas varas un kulturas priekšā, kamēr nicinādams nicināja nabaga vācieti. Viņš nāk sakārā ar zemākiem un nabagākiem vāciešiem, kas lielmanību un zemnieku nicināšanu bij mācījušies no dižciltīgiem. Kārķļu vācietim krita viltota kultura un dižmanība no trešām rokām, tāpēc arī kļūst tik riebiga. Švauksts atdarina visu, ko vien spēj novērot pilsētas tirgoņiem, pārdevējiem, sulaiņiem, sētniekiem, miesniekiem un amatniekiem, vispirms apgērību, ārējo uzvešanos, tad valodu. Plānprātībā viņš nojauš ko lielu un diženu, bagātību, lepību, smalku un daļu dzīvi, aizgūdamas no tās pašu kropļāko. Autori nežēlo krasu: ģeķību karina ģeķībā, ākstību ākstībā, līdz romāna beigām Švauksts pazaudējis tēva māju un kļuvis diedelnieks, kamēr lielmanības gars augtin audzis. Kārķļu vācietība pārņem Švaukstu kā slimība un izteic to nepatstāvības garu, kāds latvietim iepotēts ilgos verdzības laikos. Oliniete reprezentē garīgas dzīves kropļības, Švauksts ārējas, materialās kulturas ačgārno atspulgu, tukšumu un lielību: būdams ubags, pieņem grafa pozū; būdams kails kā pirksts, valkā ziemā lakzābaciņus, baltu vesti, cimdus un cilindri, kaut lauskis spēji; neprazdams buldurē vāciski; zemnieks un latvietis būdams, nicina savu kārtu un tautu; sētnieka amatā izrāda lieltirgotāju, klaidoņa vietā — marķizu . . . Viņa ačgārību mērs nekad nespēj piepildīties; tas tiecas, kā istam satiras tipam, neprātā un ārprātā.

Pietuķa Krustiņš līdzīgi Olinietei un Švaukstam ar nolūku stipri saspīlēts: nav žēlots krāsu un netīrumu, kas viņam salikti ārpusē un dvēselē; apgērbs netīrs un sirds pamirusi. Pietuķs pilnīgs satirisku nesaskaņu parakstenis. Tautiskais dziedonis un filsofs salasa dzejai svešas spalvas, pa skaņam teikumam no tautiskiem romantiķiem, avižu rakstiem, Šillera ritorikas, lai nolasītu visnecienīgākā blēžu un veiklo rāvēju sapulcē —

goda mielastā. Runādams skaņus vārdus par platonisko mīlestību, laužas dūmu istabā pie meitām. Tautas tribuns vārtās pēc goda mielasta sūneklī vai pēc zaļumiem ganībās. Svētula un veca mācītāja lomā tiecas jaunas meitas bučot; labdarības biedribas priekšnieka amatā ar koristiem nodzeņ izrikojumu naudu, aizstāvēdams netaisno rīcību augstā tautiskā laika stilā. Pietuka Krustiņa tipā izsmieta tautiskā laikmetaliekulība: „tautieši“ svētkos gan jūsmoja, dūres krūtīs sizdami, dzīvē ložņāja kārklu vācietības ceļus, par ko rūgti sūdzas 70. un 80. gadu realisti; to smagi izbaudīja pirmie tautiskie avižnieki un dzejnieki, kam nācās dzīvi beigt svešumā, neatraduši atbalstu pašu dzimtenē. Liela daļa pamācīto, mācīto un turīgo latviešu pārgāja otrā augumā pilnīgi vāciešos un zuda latvietībai. No šāda viedokļa apcerami un izskaidrojami asie satiriskie dzeloņi, kas pret Pietuka tautisko tukšumu, liekulību un Švauksa ākstību un kārkla vācietību vērsti. Tautība ātri izvirta bīstamā mietpilsonībā, mantas kārtībā un pavīrībā, kas apdraudējā visu dzīvi.

Tragiskais elements sadzīves satīrā. Satīras tipi grib būt svēti, labi, cildeni, gudri filosofi, lieli tautas dzejnieki un tribuni, smalki, izglītoti un bagāti lielmaņi, kas atver lielnoliktavas daudz pilsētās, ceļ mājas un fabrikas vai, kā Pietuks, cerē izdot nākamām audzēm filosofiskus rakstus un dzejas. - Cik jauki viss izskan vārdos, cerībās un tēlojas fantāzijās. Viscēlākie pagātnes kristīgās kultūras un dzīves ideāli, lielle jaunlaiku materialās un garīgās dzīves apvārkšņi atspoguļoti viskrop-lākā gara nespēkā un gribas vārgulībā.

Satīras tipu nelaime meklējama līdzīgos cēloņos un apstākļos, kādos auga un cīnījās gudrie un raksturā stingrie idealisti un tragiskie vecaiku cietēji. Olinietei, Švauksam un Pietukam trūkst prāta, nosvērtā gara vingrības, protams, paškritikas, gribas spēka regulatīva un vērtības sajēgas. Tie vienpusīgi iegribu, sajūtu, lielības, paštaisnības manīki: visu labu gribēdami, kritdzīļā postā un kaunā kā Oliniete pēc Lienas un vīra nāves, nabadzībā un neprātā kā Švauksts, plānprātīgā uzpūtībā un izsmieklā kā Pietuka Krustiņš. Tas mūsu sadzīves riebtīgais un šausmu pilnais garīgās trulības jaunuma vaigs, kas tērpjas kā balsināti kapi iedomātu tikumu un svētuma vītņēm, plosa kā vilki avju drēbēs, nodarīdami vairāk jaunuma nekā atklātie noziedznieki — Raņķis, mērnieks un Prātnieks,

Humora tipi: Tenis, Kencis, Pāvuls.

Tenis istais „Mērnieku laiku“ joku dzinējs, labsirdīgs, cēls, vientiesīgs, kas labi prot vārdu un domu jeb izteicienu

humoristiku: vārds viņam katrā vietā kā likts, sakāms vārds un paruna kā saukta klāt. Tenim savas tehnikas apzīmēšanai pāris provincialismu: mēlot, pamēlot, izmēlot galu galus; otrs vārds blakus — cēls, cēloties, cēlošanās. Tāda terminoloģija saskan ar viņa neapzinīgo zemju esteta dabu un ārējo tiro izskatu: noskūto seju, jauno cepuri, grezno pipiti, spīdīgiem zābakiem, tāpat ar jautro, bezbēdīgo, bērnišķo vientiesīša garu. Želabu, naidu, dusmu viņš nepazīst: mēlo skumjā šķiršanās brīdī, mēlo traģiskā Lienas bērū dienā. Viendienas putnam, vieglam kā zara galā sēdinātam, tautas garš viņam devis dievišķu humora dzirksteli nepelnītu līdz dzīvē, kas viņu pacildina pār visām likstām un klizmām.

Tēņa mēlošanu mēs izteiktu citiem vārdiem: zobgalība, zobot, „uz zoba ņemt“, „caur zobiem vilkt“, izjokot, pārsmiet, pārzobot, uzzobot u. t. t. Humoru varētu vislabāki latviski iztulkot „zobgalībā“, labsirdīgā smieklā, jautrā valodā, kas bēdīgām un jautrām parādībām atrod jocīgo pusi,

Humorista stils galīgi atšķiras no satiras stila, kas darbā laiž garīgo rakstu smago aparātu, bibeles salīdzinājumus un līdzības, tautas un rakstu valodas cīņu elementus, pārspīlējumus, kāpinājumus. Humorists lieto dzejisko un estētiski pilnīgo, nosvērto, jaukās metaforās izteiktos sakāmos vārdos, kas lietu tieši nekad nesauc istā vārdā, tik apzīmē darbos un vārdos klūmīgo, nesamērīgo un jocīgo vietu. Humorists reizē soda un želo, uzmodina, atstumj un pievelk, kā viegls mikstas slotas pēriens, kā glāstiens, kas maigā veidā dzen humora „sarus“, izvelk kutelīgas atskabargas un noglauž moraliskas naizas. Tāds humorists ienaidsniekam tīkams, sabiedrībā ļoti cienīts, kaut bieži nepelnīti, kā Tenis. Tenis mums sniedz romānā neskaitāmas patīkamas vietas, kuŗas labprāt atkārtotām un atmināmies kā tīri estētisku baudu, kam dziļākas nozīmes trūkst. Mums par lielu gandarījumu Tenis prot kapsētā Lienas bērēs tik viegli un graciozi Prātnieku sadzelt, ka nekaunīgais mutes bajars paliek kā ķērts, it kā tiešām mēli butu sadedzinājis pie Tēņa famozās pipītes.

Tenis sniedz mums „Mērnīeku laiku“ humora psiholoģiju, kas atraisa, pacildina, atbrīvo, rada garīgu vieglumu saspīestā stāvoklī. Bez dziļāka satura un tālākiem nolūkiem tas ir estētiski un psiholoģiski pilnīgs kā veselīgas tautas nemākslots humors, kā paciets, bet smaršīgs rieksa kodols, kuŗa gaŗšu nomanām ēzdami. Tēņa smieklīgš tiešām cēls, labs un daiļš vienā reizē.

Ķēncis kā rakstura komikas piemērs.

Ķēnča estētiskais izveidojums ir pilnīgs, tāpēc ka aptver visus komikas veidus, sākot no vienkāršas situācijas komikas,

beidzot ar humoru un satiru. Viņam cītīgi asistē labsirdīgais aprobežotais milzis Pāvuls.

Situācijas komika bagāta: Ķencis lūdz ratos Dievu, cepuriņņēmis un matus saglaudis, slauka viltnieks, sausās acis, Dievu krāpdams; stīvējas noratiem ar lielām runām, lai nebūtu tik drīz cietumā jāiet, laužas ar spēka vīru Pāvulu pie Slātavas cietuma lodziņa; Pāvuls šnāc, Ķencis gaudīgi sprediķo kā brāļu draudzes tētiņš; Ķenci grūstin uzgrūž goda mielastā katedrī; Ķencis kauj āžus un vaid paģijas: dzeļ ar Pāvulu gultā, sabīstas no kaķa, no vecenes piesolītā slotas kāta, iebēg Pāvula likumā; bīstas ķēmu, kapsētas spoku, braukdams nakti gar kapsētu, lai riteņi izjūk u. t. t. Ķeņča situācija tik naivi vientiesīga, ka nevairāmi izvilina pārākuma smaidus un skaļus smiekļus.

Vārdu komika: lielā materiālā lai pieminam tikai tautas un bībeles izteicienus nevietā; piem., svētie vīri Poncius Pilatus, Toms un zemes soģis; daudzkārtīgus bībeles un tautas valodas salīdzinājumus, nesaskanīgus vārdu sakopojumus sakarā ar domu komiku.

Domu un izteicienu komika ietver arī vārdu komiku: Ķencis iet cietumā, bet piekodina nepazaudēt pātagu; cietumā kurn pret Dievu, ka pats saņemts, tencina to, ievedot Pāvulu; nesakarīgu komisku domu zieds 186. un 187. lapas pusēs Ķeņča „sprediķi” vai goda mielasta runā 274. un 275. l. pusēs; ierauga velnu sapnī, briesmās sprūk no gultas ārā. Domu komika varena un ģeniala vienlīdz slavenā lūgšanā, kā citās runās; tā dedzina un krata smieklos lasītāju vai klausītāju, paceldama mūs pāri Ķeņča uzpūtīgai nevainībai, kas tiešām episki naiņa, svēti vientiesīga.

Rakstura komika. meklējama domu un cēntienu nesamērībā: krāsaini un īpatnēji notēlota Ķeņča dzīve, ko neviena cilvēka fantāzija nespēj izdomāt, ka vien novērot ilgos gados un dažādos gadījumos, lai pilnīgā formā atveidotu. Kad autors humorista skatiem sāk vērtēt Ķenci kā cilvēku, atrod nevainīgu meli, kas dzeļodams melo, neturēdams prātā nekādu ļaunu nolūku; mazu kārumnieku, kas pēc visiem rudens rijas putekļiem noadzis znotam tikai miežu kuli šnabim, par ko izstums nakti no mājām; muižas darbos daždien rudzu maisiņš ielicies, par ko pēriens klāt.

Arī malka mežā, protams, vezumā iekrāvusies, kaut kaimiņi viens otru neesot uzrādījuši. Pieskaitat nedienas ar otru sievu un iegātni, bēdas Slātavas cietumā, Šķetura avenu, čiganus,

zebiekstes, ķēmus, mācības izbīles, precības, sprāgušos suņus, lietaņus rudeņus, sapuvušus kartupeļus, visus tos sikumus, kas nav izdomājami un prātā saņemami un — Ķeņča raksturs vienās humoristiskās ačgārnībās pilnīgi gatavs. Lai nobeigtu raksturojumu, autori ieskatās Ķeņča debesīs, kur abi ar Pāvulu staigāšot kā brūtes rudzu vaināgiem galvās, dzīvošot bez pagirām, kaušanās un sērgām zelta istabās ar pārļu griestiem, kur Dievs ielaidīšot par to, ka svētdien neesot kāvušies, malkas zagļu neuzrādījuši, talkās braukuši, un citiem dzirnavās maisus cilājuši. Tā Ķeņča un Pāvula homeriski jautrā pilnība, kas arī nevainībā un vientiesībā tiecas nopietnās pietās, tiecas — satīrā.

Ko laba mācāties „Mērnieku laikos“. Kā realisti Kaudziši mēroja latvieti ar cilvēcības etiskām mērauklām, meklēdami nevis „slavenus“ tautiešus, bet istus cilvēkus, nevis „slavenus“ senčus, bet tagadnes istus cīnītājus, kas darītu darbus, veidotu dzīvi uz nacionāliem pamatiem un kaļotu ar sadzīves ļaunumiem. Lielie tautiskie romantiķi bēgtin bēdza no riebigās istenības, meklēja varoņus senatnē, gara mantās, dzejā. Viņi audzināja tautas jūtas, tautisko sajūsmu, etisko un estētisko emociju dzīvi, aizņemdami sev nelielu audzināšanas loku. Kā audzinātāji viņi meklēja līdzekļus nevis pašā istenībā, tautas dzīvē, bet ārpus tās — savās sirdīs, sajūsmā, subjektā, lai tautiskos ideālus pārdēstītu dzīves tukšumā. Līdzīgi tautiskiem avižniekiem viņi apkaļoja ļaunumus nevis pašu dzīvē, bet cīnījās pret ārējiem spaidiem, reakcionāro valdību un muļžniecību, tautas beztiesību valsts un komunālās iestādēs. Kaudzišiem pavisam citi ieroči un mērķi: etiska atziņa, sadzīves kritika un cīņa ar visāda veida ļaunumiem pašā tautas dzīvē. Kamēr tautiskie romantiķu raksti pilni didaktikas un publicistikas, kas tieši uzmudina tautiešus brīvīstības un īpatnības centienos, — realisti Kaudzišiem to vietā objektīva estētiska un etiska atziņa, kas pūlas savaldzināt prātu, grozīt gribu un sirdsapziņu. Romantiķi audzina latviešus tautībā, realisti Kaudziši — nacionālā atziņā, nacionalismā un cilvēcībā. Protams, ka romantiķu nolūki vairāk pieskaņēja laikmeta centieniem, bij vieglāki uzņemami un popularizējami, kamēr realisms uogremdējās dziļi tautas dzīvē, vērtēja dziļākās parādībās un nāca sadursmē ar tautisko romantiku.

„Mērnieku laiku“ pedagogija un estētika ir līdztekus parādības, kas pilnīgi saskan. Mākslinieks audzina nevilšus negribēdams, gaļām iedams. Jo spilgtāki viņam izde-

vies pozitīvo un negatīvo tipu notēlot, jo stiprāks estētisks iespaids sasniegts, jo tam lielāka audzināšanas nozīme. Ists mākslinieks ir tautas audzinātājs visās lietās: valodā, atziņā, sirdsapziņas lietās, pasaules ieskatā un filosofijā. Viņš liek pārdzīvot, pārdomāt un atziņas izteikt virzīdams netik prātu un gribu, bet arī izteiksmes veidu, kas katram laikmetam īpatnējs.

„Mērnieku laiku“ valoda, kā to nodaļā par stilizāciju noskartām, nav mūsu laikam pilnā mērā pieņemama, un tapēc pedagogijā ar zināmiem ierobežojumiem izlietojama. Valodā Kaudziši gājuši tik vien savam laikam līdz un nav spējuši pilnību sasniegt. Paliekama pedagogiska vērtība romāna saturam, kas ietverts pozitīvos un negatīvos tipos.

Pozitīvie tipi kā audzinātāji apjaušami arī katram bērnam jo viegli. Ikviens romāna idealists, jaunlaiku cīnītājs vai veclaiku mocekļis, iegulst apziņā kā laba un cēla veidols. Vislielākā tiešā pedagogiskā nozīme tagādnē, zināms, Kasparam un Lienai, kā garā tuvākiem tiptiem. Kas gan nejustu Kasparam un Lienai līdz? Traģiski tipi piespiež mūs pārdzīvot labo cīnītāju ciešanas, māca dzīvē saskatīt līdzīgos cilvēkus un notikumus. Pašiem nemanot, kļūstam vērtīgāki, atsaucīgāki un etiski pilnīgāki. Traģiskās ciešanas šķīsta garu un stiprina gribas spēkus.

Negatīvie tipi kā audzināšanas līdzekļi. Prātam gan grūti aptverams, ka jauns cilvēks, kā Prātnieks un Raņķis, spētu mūs audzināt. Ļaunums bērnam pieltp kā nikna naīza un pavedina pieaugušu neceļā. Kas āzi cels dārziņka amatā, ļaundari — tautas vadoņa lomā? — Vispirms lasītājam cieti jāpiemin, ka tips nav cilvēks, bet mākslas tēls, zināmas ētikas idejas un atziņas zimbols, kas nes pats sevi grēku un grēka apziņu, s o d u. Kaudziši nemoralizē, nesoda ātrā un taisnā tiesā ļaundarus, pat Raņķis krietnāk gadījumam par upuri. Ļaundarus tiesā pašu sirdsapziņa un cīņa ar idealistiem. Ļaunums pats sevi soda: Feldhauzens aizbēg, Prātnieks un Bisars krietnāk dzērumā un nabadzībā, Oliniete — kaunā; Raņķis aiziet nāvē. Tā īstenās dzīves nevairamā mācība.

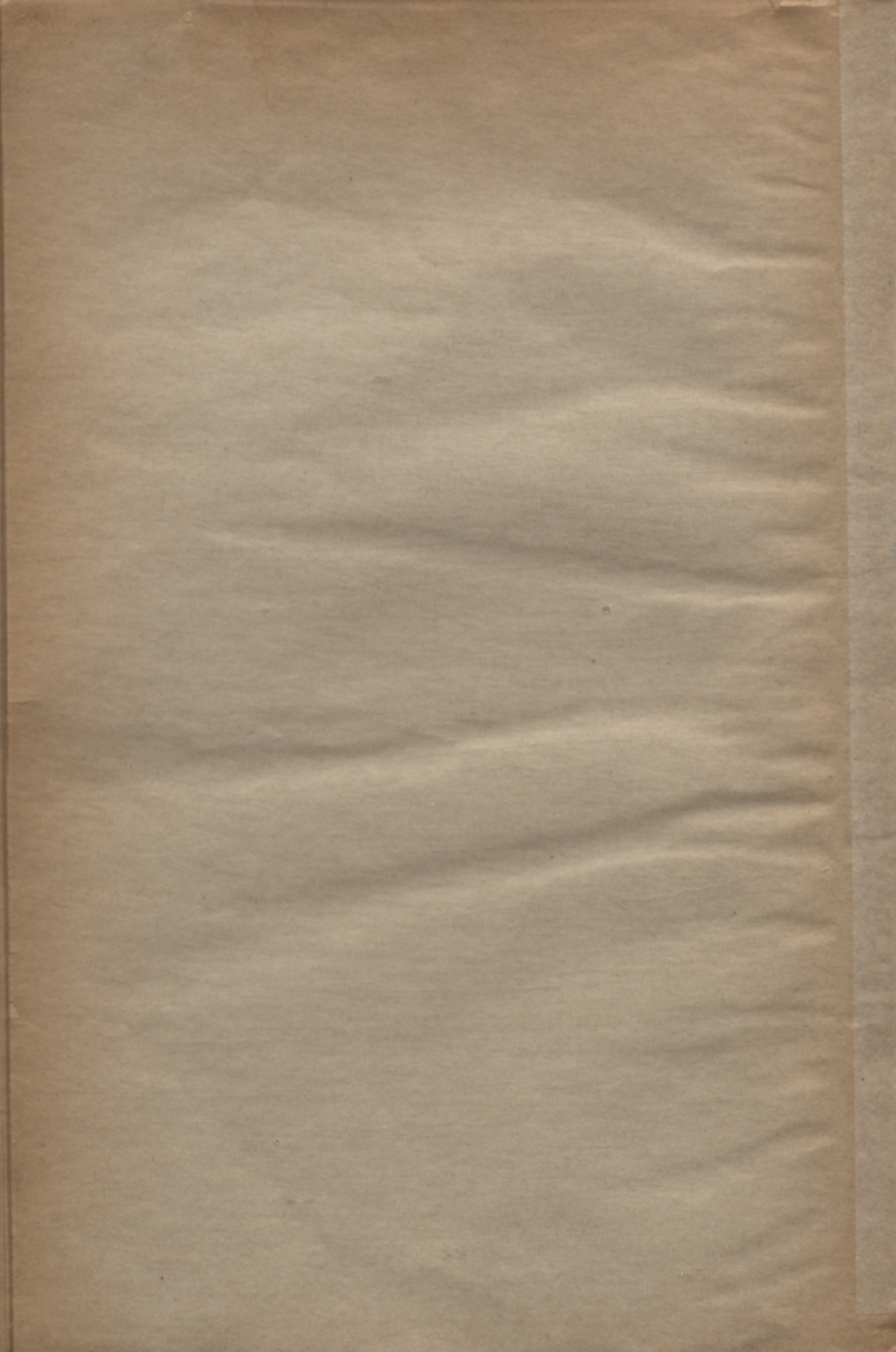
„Mērnieku laiku“ satira šausa nacionālos netikumus: liekulību, ākstību, lielību un muļķību nevis tiešiem vārdiem, bet izsmiekla pātagām. Izsmiekls ir varens audzināšanas līdzeklis, kas reizēm vairāk palīdz, nekā bargs vārds un sitiens. Satira māca mums ļaunumu savā sirdī un dzīvē pazīt un istā vārdā saukt. Satiras tipu vārdi tik bīstami kā palamas un atklāts apvainojums. Kas gan atļautu sevi saukt par Pietuku Krustiņu, Olinieti un Švaukstu? Katrs vairās no tiem kā no izsmiekla un apvainojuma. Tik stipri latvjus audzinājusi Kaudzišu satira.

Salīdzinādami satiru un humoru kā audzināšanas līdzekļus, noskaidrosim abu radikālo starpību: satira ir nāvīgs un bīstams ierocis, kas pedagogijā ar lielu apdomu lietojams, kamēr humors, kā dievišķu smieklu izteicējs, mīlestībā un lēnprātībā maigiem smiekliem izravē jaunumu un dēsta sirdīs labumu. Cik grūti un sāpīgi jaunu ar naidu un dusmām iznīdēt, tik viegli tas lokas pacietības, lēnprātības un gudrības priekšā. Humors ir istais audzinātāja ierocis, izskauž mānītību un muļķību, tos sikos sadzīves jaunumus, kam dzīvē tik liela nozīme.

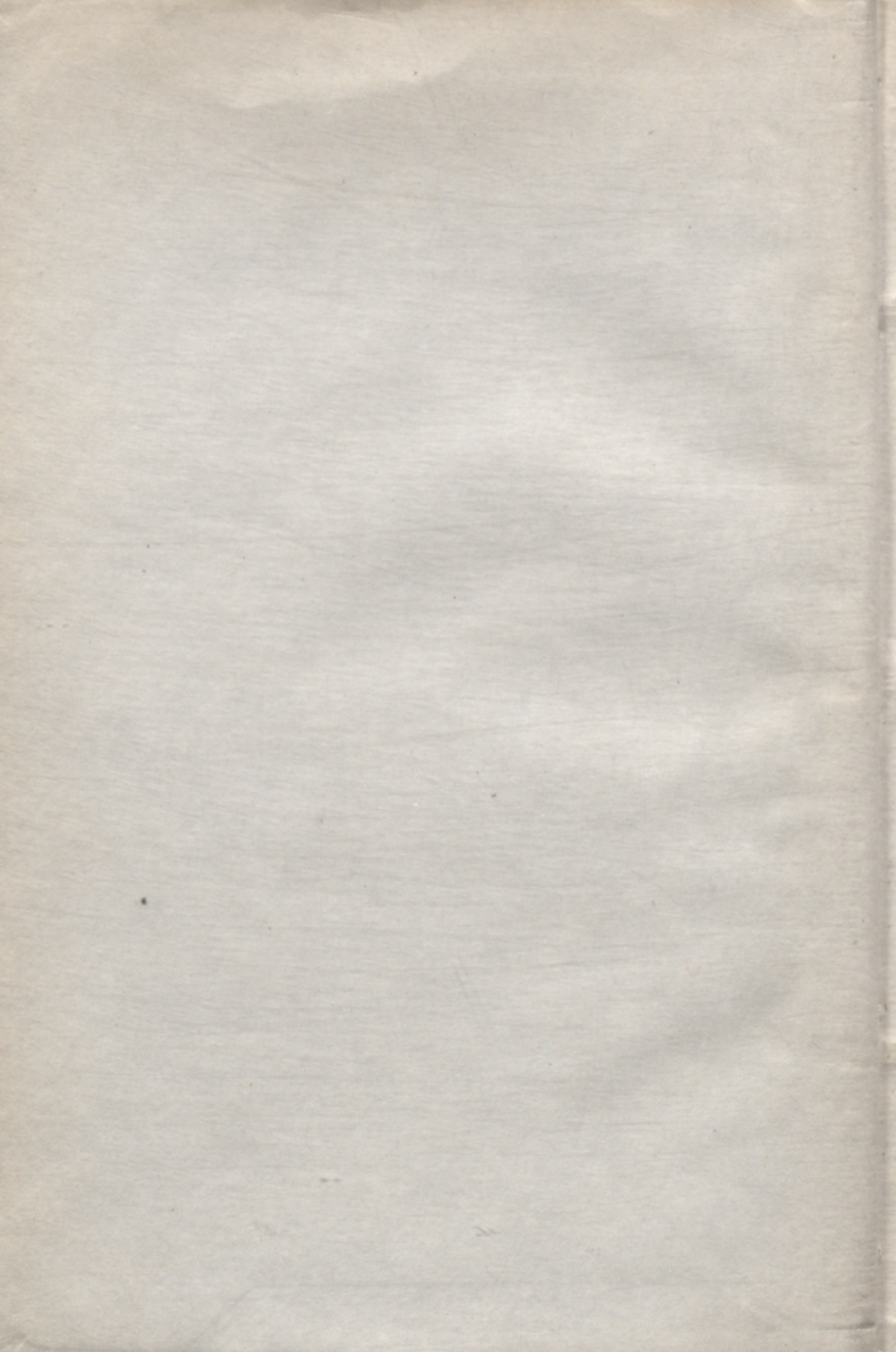
Kaudzišu sadzīves kritika, kas dibināta etiskā idealismā un mēro latvju garu nepārejamām mērauklām, mūžam nezaudēs nozīmi ģimenē, sadzīvē, politikā un valsts dzīvē. Kaudziši ar gaišreģa skatiem lūkojušies pāri tautiskam laikam nākotnē, pūlēdamies latvieti padarīt autonomu, patstāvīgu, ražīgu un varenu citu tautu starpā.

LATVIJAS NACIONĀLAJĀ BIBLIOTĒKĀ

0304072425